

KILPAILUVALTION KIELIOPPI

Työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysi

Kari Kulovaara

Pro gradu -tutkielma

Valtio-oppi

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian

laitos

Jyväskylän yliopisto

Kevät 2007

TIIVISTELMÄ

KILPAILUVALTION KIELIOPPI

Työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysi

Kari Kulovaara

Valtio-oppi

Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Marja Keränen

Kevät 2007

158 sivua

Tutkimus tarkastelee suomalaisessa työmarkkinapolitiikassa käytettyä retoriikkaa. Tutkimus lähtee liikkeelle Philip G. Cernyn (1990) esittämästä oletuksesta, jonka mukaan 1970-luvulta lähtien jatkunut voimakas globalisaatiokehitys on muuttanut perinteisesti hyvinvointivaltioina pidettyjen valtioiden luonnetta. Cerny on kuvannut tätä muutosta siirtymäksi hyvinvointivaltioista kilpailuvaltioihin. Tutkimus olettaa eräiden tutkijoiden mukaisesti (esim. Alasuutari 2004, Kantola 2004), että myös Suomessa on tapahtunut tämä Cernyn kuvaama muutos.

Tutkimus olettaa myös, että muutos hyvinvointivaltioparadigmasta kilpailuvaltion paradigmaan merkitsi uudenlaisen poliittisen kielen syntyä. 1980-luvun alusta lähtien politiikan kieleen alettiin omaksua uudenlainen taloudellis-poliittinen sanasto, jonka alkuperä oli yritysmaailmassa. 1990-luvun talouskriisin aikana ja sen jälkeen tämä puhetapa sai hegemonisen valta-aseman poliittisessä kielessä. Tämä taloudellis-poliittinen puhetapa on nimetty tässä tutkimuksessa ”kilpailuvaltion kieliopiksi”.

Tutkimuksen väitteen mukaan nämä poliittis-kielelliset muutokset vaikuttivat merkittävästi työmarkkinapoliittiseen retoriikkaan. Tutkimuksen mukaan uusi kilpailutaloudellinen puhetapa merkitsi työnantajajärjestöille mahdollisuutta hallita työmarkkinapoliittista diskurssia, sillä uusi kilpailuvaltion kielioppi oli kehystetty termeillä, jotka sopivat erittäin hyvin työnantajajärjestöjen poliittisten pyrkimysten ajamiseen.

Tämä tutkimus käyttää tutkimusmetodinään retorista analyysia. Analyysissä sovelletaan tunnettujen retoriikan teoreetikkojen, Kenneth Burken, Chaïm Perelmanin, Stephen Toulminin ja George Lakoffin esittämiä retoriikan teorioita. Analyysi kytkeytyy tutkimusaineistoon, joka on koottu 180:stä työmarkkinapolitiikkaa käsittelevästä sanomalehtiartikkelista sekä erinäisistä muista työmarkkinajohtajien haastatteluista.

Tutkimuksessa osoitetaan, kuinka edellä mainitut kielellis-poliittiset muutokset ovat vaikuttaneet suomalaisten työmarkkinajärjestöjen diskurssiin. Tutkimuksessa käy myös ilmi, kuinka nämä muutokset ovat edesauttaneet työnantajajärjestöjen mahdollisuuksia argumentoida poliittisten pyrkimystensä puolesta. Tutkimuksen lopuksi tuodaan myös esiin tapoja, joilla suomalainen ay-liike voi parantaa omaa retorista puhetapaansa.

Avainsanat: Työmarkkinapolitiikka, retoriikka

Sisällys

Sisällys	2
1. Johdanto	5
1.1 Tutkimuksen taustaoletukset: Miten syntyi kilpailuvaltion kielioppi?.....	5
1.2 Kilpailuvaltion paradigma ja suomalaiset työmarkkinajärjestöt.....	7
1.3 Tutkimusväite, tutkimusmetodi ja tutkimusaineisto.....	9
1.4 Tutkimuksen kulku.....	11
2. Suomalaisesta hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioksi	12
2.1 Suomalaisen yhteiskunnan paradigmanvaihdos hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioksi ja taloudellis-poliittisen kielen nousu.....	12
2.2 Yrity maailman puhutavan muutoksia.....	15
2.2.1 Uusien teknologioiden ja tutkimus- ja kehitystyön nousu.....	16
2.2.2 Asiakkuus korostuu.....	17
2.2.3 Yritysten kansainvälistyminen.....	18
2.2.4 Osakkeenomistajien merkitys kasvaa.....	19
2.2.5 Lama iskee Suomeen.....	20
2.2.6 Yritysten irtautuminen kansallisesta sfääristä.....	21
2.2.7 Henkilöstö ”heinä” ja ”meinä”.....	23
2.3 Poliittisen kielen muutos hallitusohjelmissa.....	24
2.3.1 Poliittisen painopisteen siirtyminen talouspolitiikkaan.....	24
2.3.2 Kannustavuus.....	25
2.3.3 Muutos ja kilpailuvaltio.....	27
2.3.4 Uuden innovatiivisuuden aalto.....	28
2.3.5 Hyvinvointivaltion legitimizeettikriisi.....	29
2.4 Työntekijäjärjestöjen puheen muutoksia.....	32
2.4.1 Lyhyt katsaus tulopolitiikan historiaan.....	32
2.4.2 Taistelusta konsensukseen.....	34
2.4.3 Globalisoitunut maailma ja kansallinen sopiminen.....	36
2.4.4 Joustavuus.....	37

2.4.5 Ay-liike heikomman asialla.....	38
2.5 1990-luvun alun lama.....	39
2.5.1 Muutoksia työmarkkinasektorilla.....	42
2.5.2 Laman voittajat ja häviäjät.....	44
2.6 Poliittisen eliitin konsensus.....	46
2.7 Poliittinen eliitti, media ja talouden kielen hegemonia.....	49
3. Retoriikka.....	53
3.1 Poliittinen puhuja ja hänen asemansa.....	53
3.2 Poliittisen puheen retoriikka.....	55
3.3 Retoriikan topokset: aika, tila, mahdollisuus.....	57
3.4 George Lakoff revisioituna.....	59
3.4.1 Lakoff ja identiteetin kysymys.....	59
3.4.2 Lakoff ja teoria kehyksistä.....	61
3.4.3 Lakoff: Argumentaatio, mielelliset kehykset ja ”totuus”.....	63
3.5 Retoriset kehykset Suomen työmarkkinapoliittisessa diskurssissa.....	66
3.6 Retoriikka ja media.....	68
3.7 Poliitiikan ja talouden kieli.....	70
3.8 Poliittisen kielen depolitisaatio.....	72
3.9 Kolme retoriikan teoreetikkoa: Burke, Perelman, Toulmin.....	73
3.9.1 Kenneth Burke.....	74
3.9.2 Chaïm Perelman.....	78
3.9.3 Stephen Toulmin.....	82
4. Työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysi.....	85
4.1 Kilpailu poliittisen retoriikan viitekehyksenä.....	85
4.2. Työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysin kulku.....	87
4.3 Kilpailumetaforat.....	88
4.3.1 Kilpailuvaltio tarvitsee koutseja: managerialismin esiinnousu ja depolitisaatio.....	90
4.3.2 ”Kilpailutilanne”, ”kova kilpailu”, ”kiristynvä kilpailu”.....	92
4.3.3 ”Kilpailukyky”, ”kilpailuetu”, ”kilpailuvaltti”.....	95
4.4 Globalisoitunut maailma / kansallinen Suomi.....	98

4.5 Joustavuus / jäykkyys.....	104
4.6 Tehokkuus / tehottomuus.....	107
4.6.1 Joustavuus- ja tehokkuusvaatimusten vastareaktio: prekaarit ja ”paskaduunit”.....	111
4.7 Muutoksen retoriikka: mahdottomuudet / mahdollisuudet / välttämättömyydet....	114
4.7.1 Muutosretoriikka, modaliteetit ja aikaretoriikka.....	118
4.7.2 Menneisyys / mahdottomuus.....	118
4.7.3 Nykyhetki / välttämättömyys.....	121
4.7.4 Tulevaisuus / mahdollisuus.....	124
4.8 Dynaamisuus / staattisuus.....	129
4.9 Ad hominem -argumentaatio.....	132
4.9.1 Ad hominem -argumentit ja niiden pätevyys: Rorty ja Foucault.....	136
5. Johtopäätökset.....	138
5.1 Kilpailuvaltion puhettavat.....	138
5.2 Mitä ay-liike olisi voinut tehdä toisin?.....	140
5.3 Suomi ja suomalaisuus kilpailuvaltion kieliopissa.....	143
Lähteet.....	147
Tutkimusaineistohakemisto.....	153

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen taustaoletukset: Miten syntyi kilpailuvaltion kielioppi?

Tämä työmarkkinapoliittisen retoriikan tutkimus lähtee liikkeelle kahdesta taustaoletuksesta. Ensinnäkin, 1) tutkimus olettaa eräiden tutkijoiden mukaisesti (esim. Cerny 1990; Alasuutari 2004; 2006; Kantola 2004; 2006), että eurooppalaisissa teollisuusmaissa 1970- ja 1980-luvuilta alkanut voimakas globalisaatiokehitys on muuttanut perinteisten hyvinvointivaltioiden olemassaolon luonnetta. Tätä muutosta politiikantutkija Philip G. Cerny (1990) on kuvannut siirtymäksi hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon. Cernyn mukaan valtion rooli on muuttunut globalisoituneessa maailmassa perinteisestä hyvinvointipalvelujen tuottajasta markkinapeluriksi ja kilpailukyvyn ylläpitäjäksi ja tehostajaksi. Kilpailu ei Cernyn väitteen mukaan kuitenkaan rajoitu ainoastaan talouden sfääriin, vaan se ulottuu myös muihin valtion rakenteisiin. Toisin sanoen, nekin yhteiskunnan osat, jotka perinteinen hyvinvointivaltio ”dekommodifioi”, muuttuvat kilpailuvaltiossa markkinoinnin ja kaupallistamisen välineiksi (Cerny 1990, 53). Länsimaissa toisen maailmansodan jälkeen laajan hyväksynnän saanut hyvinvointivaltion idea on siis talouden kansainvälistymiskehityksen mukana saanut rinnalleen uudenlaisen ajatuksen valtiosta ”kilpailuvaltiona”. Suomessa tämä ”kilpailuvaltion paradigma” haastoi perinteisesti vahvan hyvinvointivaltioparadigman viimeistään 1990-luvun laman aikana ja sen jälkeen, vaikka ennusmerkkejä tulevasta kehityksestä oli kylläkin havaittavissa jo 1980-luvun puolivälissä.

Toiseksi, 2) tutkimus olettaa, että tämä siirtymä hyvinvointivaltion paradigmat kilpailuvaltion paradigmaan vaikutti suuresti paitsi yhteiskuntaan itseensä, myös poliittiseen kieleen. 1980-luvun alusta lähtien politiikan kieleen omaksuttiin uudenlainen taloudellis-poliittinen sanasto, jonka alkuperä oli yritysmaailmassa (Kantola 2004; 2006). Tästä poliittisesta sanastosta muodostui 1990-luvulla ”kilpailutalouden kielioppi” – hegemonisen valta-aseman saanut taloudellis-poliittinen kielijärjestelmä. Tämän kielen invaasio levisi yritysmaailmasta lopulta jokaiselle yhteiskunnan sektorille: yksityiselle sektorille, julkiselle sektorille, parlamentaariseen politiikkaan, ja tämän tutkimuksen kannalta keskeisesti myös työmarkkinapolitiikkaan.

Tämä paradigmojen vaihtumisprosessi, jota mm. Alasuutari (2006) on kuvannut siirtymänä suunnittelutaloudesta kilpailutalouteen, toi mukanaan ainakin kolme tämän tutkimuksen kannalta keskeistä asiaa. Ensinnäkin, 1) talouden kansainvälistyminen ja talouden sfäärin leviäminen muille yhteiskunnan osa-alueille muuttivat paitsi yhteiskunnan, myös politiikan luonnetta. Kun perinteisesti Suomen politiikan painopiste oli ollut Neuvostoliiton uhan johdattelemassa ulko- ja turvallisuuspolitiikassa, painopiste muuttui 1980-luvun puolivälistä alkaen kohti talouspolitiikkaa. Samalla Suomen sisäpolitiikassa 1960-luvulta lähtien keskeinen hyvinvointiyhteiskuntaparadigma alkoi saada rinnalleen uudenlaisen kilpailuvaltioparadigman. Tämän prosessin edetessä 2) poliittinen kieli muuttui sen omaksuessa uusia käsitteitä ja puhetapoja yritysmaailmasta. Poliittisen kielen muutos merkitsi sitä, että ”samalla kun yritystalouden käsitteet ja puhetaivat valuvat politiikkaan, ne myös ottavat siellä keskeisten ongelmien ja ratkaisumallien paikan” (Kantola 2006, 176). Toisin sanoen, poliittista kenttää alettiin hahmottaa ja kuvaamaan kilpailutaloudellis-poliittisen kielen kautta. Ajan kuluessa tämä kieli levisi kaikille yhteiskunnan osa-alueille, jolloin 3) kielen muutoksen mukana muuttuivat hiljalleen myös yhteiskunnalliset tieto- ja todellisuuskäsitykset. Yhteiskuntaa ja politiikkaa alettiin kuvata yhä enenevässä määrin taloudellis-poliittisen kielen kautta, jolloin kilpailuvaltioparadigma vahvistui entisestään.

Siirtymä hyvinvointivaltioparadigmasta kilpailuvaltioparadigmaan ajoittuu hyvin yhteen sen kanssa, mitä Julkunen (2001) on nimittänyt ”työmarkkinajärjestöjen marssikäännökseksi”. Vielä 1970- ja 80-luvuilla suomalaisella ay-liikkeellä oli työmarkkinapoliittisissa neuvotteluissa vaatijan rooli. Työnantajajärjestöjen tehtävänä oli lähinnä hillitä ja hidastaa työntekijäjärjestöjen vaatimuksia. 1990-luvun laman iskettyä Suomeen tapahtui käänös, ja työnantajajärjestöt omivat itselleen vaatijan roolin. Nyt oli työntekijäjärjestöjen vuoro toimia puolustajan roolissa, ja Julkusen (2001) mukaan ay-liike käpertyikin ”siilipuolustukseen”. Uudistuneessa tilanteessa työnantajajärjestöt käyttivät innokkaasti uudenlaista retoriikkaa, joka muodostui talouskriisin aikana ja sen jälkeen aina nykypäivään asti siksi, jota tässä tutkimuksessa nimitetään ”kilpailuvaltion kieliopiksi”. Työmarkkinapoliittinen diskurssi kytkeytyi 1990- ja 2000-luvuilla kilpailuvaltion paradigmaan, mikä merkitsi työnantajajärjestöille etulyöntiasemaa kyseisessä diskurssissa. Ay-liike omaksui talouskriisin vuosina – jos ei kokonaan niin ainakin merkittävässä määrin – saman poliittisen puheen paradigman. Nämä taustaoletukset ovat lähtökohtana tälle työmarkkinapoliittisen retoriikan tutkimukselle.

On selvää, että taustaoletukset ovat luonteeltaan poleemisia. Ne eivät pyrikään esittämään tyhjentävästi suomalaisessa yhteiskunnassa 1980-luvulta nykypäivään tapahtuneita muutoksia. Oletukset ovat perusteltavissa olevia tulkintoja, eivät kiveen valettuja ja yleisesti hyväksytyjä ”totuuksia”. Tämä ei ole välttämättä haitta, sillä kuten Palonen (1988, 15) on todennut: ”Jokainen tulkinta on kiistettävissä, jokaiselle tulkinnalle voidaan esittää vastaväitteitä ja vaihtoehtoja. Mikään tulkinta ei anna siitä tyhjentävää käsitystä.” Nämä aksioomat pätevät tähänkin tutkimukseen, eikä sen tarkoituksena olekaan esittää suomalaisen työmarkkinapolitiikan diskurssia ”sellaisena kuin se todella on”. Arkhimedeeseen piste on liian ahdas yksittäiselle tutkijalle.

Lähtökohta on silti hedelmällinen, sillä retorisen analyysin kautta voidaan löytää uusia, mielenkiintoisia mutta ei välttämättä yhtään epätodempia tulkintoja työmarkkinapolitiikan – ja yleisemminkin suomalaisen yhteiskunnan – saralla tapahtuneista muutoksista. Mikäli tämä tutkimus on tässä onnistunut, on se samalla osoittanut Palosen tulkintafilosofian oikeaksi:

”Tulkinta voidaan [...] nähdä sellaisena tutkimuksena, joka vapauttaa lukijan ’tiedon’ illuusiosta. Se avaa liikkumatilaa käsitysten moninaisuudelle ja kiistoille sekä haastaa lukijaa osallistumaan polemiikkiin.” (emt. 16).

Nämä sanat olkoot tämän tutkimuksen mottona.

1.2 Kilpailuvaltion paradigma ja suomalaiset työmarkkinajärjestöt

Kuten yllä mainittiin, tämä työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysi kytkeytyy tiiviisti oletukseen kilpailuvaltion paradigmasta. Tutkimuksessa keskeiset työmarkkinapoliittiset termit peilautuvat terävästi juuri kilpailuparadigman kautta. Samalla tämä analyysi käyttää perinteisen retoriikan analyysin (nimitettäköön tätä sitten ”burkelaiseksi”, ”perelmanilaiseksi” tai ”toulminilaiseksi”) rinnalla hieman uudempaa tarkastelutapaa, joka on peräisin amerikkalaiselta kielitieteilijältä ja politiikan analyytikolta, George Lakoffilta. Lakoff on tutkinut amerikkalaista politiikkaa – eritoten demokraattien ja republikaanien välistä diskurssia – käyttäen tarkastelussaan apuna retorisia ”kehyksiä” (frames). Lakoffin tulkinnan mukaan republikaanit dominoivat

Yhdysvaltojen puoluepoliittista diskurssia juuri siksi, että he olivat kehystäneet puheensa oikeilla retorisisilla kehyksillä. Demokraattien virheenä on Lakoffin mukaan ollut se, että he omaksuivat republikaaneilta republikaanien luoman ja heidän poliittisiin pyrkimyksiinsä sovitettun puhettavan. Lakoffin sanoin, ”he ampuivat itseään jalkaan” (Lakoff 2004, 4).

Vaikka yhdysvaltalainen puoluepolitiikka ja suomalainen työmarkkinapoliitiikka ovat itsestään selvästi hyvin erilaisia, tietty analogia on silti tehtävissä juuri George Lakoffin avulla. Yhdysvaltalaisten republikaanien ja suomalaisten työnantajajärjestöjen menestys poliittisiin vastapuoliinsa nähden on selitettävissä nimenomaan poliittisen puheen oikealla retorisella kehystämällä. Tosin siinä missä republikaaninen puolueorganisaatio useine ”ajatushautomoineen” oli aktiivisesti luomassa uusia retorisia termejä, suomalaiset työnantajajärjestöt vaikuttavat omineen ne suoraan muualta – tosin matka suomalaisesta yritysmaailmasta ja talouselämästä työnantajajärjestöihin ei ole pitkä. Vastaavasti sekä yhdysvaltalainen demokraattinen puolue että suomalainen ay-liike näyttävät molemmat omaksuneen poliittisen kielen, joka muodostui kyseisten poliittisten organisaatioiden ulkopuolelta. Lakoffiin viitaten voidaan väittää, että aivan kuten amerikkalainen ”vastinparinsa”, myös suomalainen ay-liike ”ampui itseään jalkaan” alkaessaan käyttää samoja retorisia termejä kuin vastapuolensa. Kilpailutaloudellinen retoriikka ilmenee työmarkkinapoliittisen diskurssin tarkastelussa ilmiselvästi työnantajapuolen kannalta edullisena: se vaatii työntekijöiltä jatkuvasti suurempia joustoja, suurempaa tehokkuutta ja ”palkkamalltia” ellei jopa palkanalennuksia. Samalla työnantajajärjestöt ovat ajaneet Suomessa hankkeita, jotka ovat palkansaajapuolen kannalta epäedullisia. Näitä ovat olleet esimerkiksi pyrkimykset solidaarisen palkkapolitiikan lopettamiseen, minimipalkkasäännön purkamiseen, lakko-oikeuden rajoittamiseen ja irtisanomisajan lyhentämiseen.

On selvää, että työnantajajärjestöt tuskin olisivat saavuttaneet työmarkkinapoliittista valta-asemaa ilman rajuja muutoksia. Osa muutoksista on ollut yleismaailmallisia: markkinoiden kansainvälistyminen, teknologian kehittyminen ja perinteisen teollisuusyhteiskunnan asteittainen vaihtuminen palvelu- ja kulutusyhteiskuntaan ovat globaaleja ilmiöitä, jotka ovat vaikuttaneet jokaiseen kehittyneeseen valtioon. Nämä ilmiöt eivät kuitenkaan yksin selitä sitä, miksi työnantajajärjestöt ovat valta-asemansa saavuttaneet. 1990-luvun alussa Suomea ravistuttanut lama ei myöskään sitä selitä, vaikka suurimmat havaittavat muutokset

tapahtuivat sinä aikana. Lamaa seurannut työmarkkinapoliittinen marssikäännös olisi voinut olla tilapäinen ilmiö, joka olisi poistunut laman jälkeisen ennätyksellisen nopean talouskasvun aikana. Näin ei tapahtunut, joten pelkästään ”taloudelliset realiteetit” eivät voi selittää työnantajajärjestöjen niskaotetta ay-liikkeestä. Sen sijaan voidaan perustellusti olettaa, että edellä käsitelty kilpailutaloudellis-poliittisen kielen nousu hegemoniseen valta-asemaan suomalaisen politiikan kentälle on osaltaan selityksenä nykyiselle työmarkkinapoliittiselle tilanteelle. Siksi onkin järkevää suorittaa suomalaisen työmarkkinapolitiikan tutkimus juuri kilpailuvaltioparadigman ja kilpailutaloudellis-poliittisen retoriikan kautta. On toki kiistatonta, että työmarkkinapoliittista diskurssia sanelevat suuresti taloudelliset tosiseikat, mutta – ja tämä on tärkeä ”mutta” – pelkät numerot eivät determinoi poliittisia toimia. Numerot täytyy ensin tulkita, ja poliittisen toiminnan perusteleva numeroilla on tulkinnoiden argumentointia, siis retoriikkaa. Työmarkkinapoliittisen retoriikan sivuuttaminen ”sanansaivarteluna” olisi tämän aksiooman kieltämistä.

1.3 Tutkimusväite, tutkimusmetodi ja tutkimusaineisto

Tämän työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysin tutkimusväite kuuluu seuraavasti: siirtymä perinteisestä hyvinvointivaltioparadigmasta kilpailuvaltioparadigmaan toi mukanaan uudentyypin poliittisen kielen kilpailutaloudellis-retorisine kehyksineen, joka vaikutti sekä suomalaisten työmarkkinajärjestöjen valta-asemiin että niiden käyttämään poliittiseen kieleen. Uudistuneessa poliittisessa tilanteessa työnantajajärjestöt hyötyivät selvästi hegemonisen aseman saaneesta taloudellis-poliittisesta kielestä, koska sitä pystyttiin helposti soveltamaan työnantajajärjestöjen omiin poliittisiin pyrkimyksiin. Sen sijaan työntekijäjärjestöt menettivät asemiaan työmarkkinapoliittisessa diskurssissa, koska ne omaksuivat saman kilpailuvaltion paradigmatte nojautuvan taloudellis-poliittisen kielen kuin työnantajajärjestöt. Työntekijäjärjestöjen poliittisiin pyrkimyksiin tämä kieli soveltui kuitenkin huonosti, joka ilmeni työmarkkinapoliittisessa diskurssissa jatkuvana altavastaajan asemassa olemisena. Tätä tutkimusväitettä pyritään perustelemaan käsillä olevassa tutkimuksessa analysoimalla eksplisiittisesti viimeaikaista työmarkkinapoliittista

diskurssia ja erittelemällä sekä diskurssin yleistä muotoa että eksplisoiden diskurssissa käytettyjä retorisia termejä.

Tutkimusmetodina on työmarkkinajohtajien työmarkkinapoliittisessa diskurssissa käyttämän retoriikan analyysi. Analyysi perustuu sekä perinteisten retoriikan teoreetikkojen, kuten Kenneth Burken, Chaïm Perelmanin ja Stephen Toulminin teorioihin että uudempien retoriikan analyytikkojen, kuten George Lakoffin ja Sakari Hännisen tekemiin huomioihin poliittisen retoriikan sovellutuksista.

Tutkimusaineistona on 180 sanomalehtiartikkelia, jotka on kerätty Suomen suurimmista päivälehdistä eli Helsingin Sanomista, Kalevasta, Keski-suomalaisesta ja Turun Sanomista. Syitä näiden lehtien valinnalle tutkimusaineistoksi on kaksi. Ensinnäkin, koska näiden sanomalehtien toimituspaikat ulottuvat Helsingistä Turun ja Jyväskylän kautta Ouluun, toimitusten usein implisiittisesti ilmenevät paikalliset perspektiivit eivät ulotu pelkästään pääkaupunkiseutuun – joka olisi riskinä analysoitaessa pelkästään pääkaupunkiseudulla toimitettavia lehtiä – vaan leikkautuvat sen sijaan läpi Suomen. Toiseksi, nämä lehdet ovat ilmoitustensa mukaan puolueettomia, valtakunnallisia päivälehtiä, joten lehdissä haastateltavien työmarkkinajohtajien on otettava huomioon lukijoiden universaaliyleisöluonne. Tämä tekijä tuo myös tutkimusaineistoon verrattain yhtenäisen luonteen: puhujat eivät argumentoi poliittisia tavoitteitaan esimerkiksi asiantuntijoille, tutkijoille tai oman etujärjestönsä edustajille, vaan lähinnä työmarkkinapolitiikan ”ulkopuolella” oleville suomalaisille. Tutkimusaineistoon on lisätty myös muutama artikkeli sekä työntekijäjärjestö SAK:n jäsenlehti Palkkatyöläisestä että työnantajajärjestö EK:n jäsenlehti Primasta. Näiden lehtien artikkelit ovat verrattain kattavia ja laajoja, joten ne tuovat tutkimusaineistoon mielenkiintoisella tavalla oman lisänsä. Tutkimusaineiston ajallinen jakauma keskittyy aikavälille tammikuu 2005 – joulukuu 2006.

Tutkimukseen on myös lisätty Kantolan (2002) esittämiä poliittisten päättäjien haastatteluja, jotka ilmentävät mielenkiintoisesti osaltaan sitä yhteiskunnallis-poliittista ilmapiiriä, joka Suomessa on vallinnut poliittisen kielen muutoksen aikana. Haastattelujen luottamuksellisuuden ja niihin sisältyvän poliittisen arkaluontoisuutensa vuoksi teksteistä ei käy suoraan ilmi, kuka puhuja kulloinkin on kyseessä. Sen sijaan puhujiin on viitattu yleisellä tasolla muun muassa ”poliittisina päättäjinä” tai

”työmarkkinajärjestöjen edustajina”. Puhujien anonyymisuudesta ja siihen sisältyvästä viittausteknisestä ongelmasta huolimatta tähän tutkimukseen on valittu muutamia puheenvuoroja, koska ne ilmentävät tutkimuskenttää ja toimijoita tavalla, jota tutkimuksen tekijän olisi muuten hankala, ellei mahdoton kuvata. Juuri haastattelujen anonyymisuus sallii käsiteltävien toimijoiden puhua värikkäästi omilla puhetavoillaan ja omista näkökulmista käsin ilman, että suorapuheisuudesta olisi vaarana henkilökohtainen poliittinen stigmatisointi.

1.4 Tutkimuksen kulku

Tämä tutkimus jakautuu viiteen päälukuun. Luku 2, ”Suomalaisesta hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioksi”, tarkastelee yksityiskohtaisesti tämän tutkimuksen viitekehystä, eli poliittisen kielen muutosta Suomessa 1980- ja 1990-luvuilla. Tarkastelu keskittyy vuorotellen suomalaiseen yrityssektoriin, parlamentaariseen politiikkaan ja ay-liikkeeseen. Tarkastelussa pyritään piirtämään eräänlainen aikajana 1980-luvun alusta nykyhetkeen, joskin yksityiskohtaisin tarkastelu keskittyy Suomea 1990-luvun alussa riepoteleeseen vakavaan talouskriisiin. Luvun lopussa pyritään hahmottelemaan tarkemmin sitä, miten taloudellis-poliittinen kieli nousi Suomessa hegemoniseen valta-asemaan, kuinka se oli mahdollista ja mitä se käytännössä vaati. Luku 3 keskittyy tämän tutkimuksen metodin eli retoriikan esittelyyn. Periteisten retoriikan teoreetikkojen, Kenneth Burken, Chaïm Perelmanin ja Stephen Toulminin rinnalle nostetaan George Lakoff ja hänen ”kehysteoriansa”. Luvussa käsitellään lisäksi politiikan ja talouden kieltä retoriikan näkökulmasta katsottuna, kuten myös poliittisen kielen depolitisaatiota. Luku 4 muodostaa itse työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysin, nivoutuen luvuissa 1 ja 2 esitettyyn tutkimuksen viitekehukseen ja tutkimusmetodiin. Lopuksi luvussa 5 on yhteenveto tämän tutkimuksen annista johtopäätelmiseen.

2. Suomalaisesta hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioksi

2.1 Suomalaisen yhteiskunnan paradigmanvaihdos suunnitteluvaltiosta kilpailuvaltioksi ja taloudellis-poliittisen kielen nousu

Suomessa tapahtui 1980-luvulla merkittävä yhteiskunnallinen muutos, kun perinteinen ”suunnittelutaloudellinen” yhteiskuntamalli ja kulttuuriparadigma kyseenalaistettiin laajalti poliittisten toimijoiden ja yhteiskunnallisten vaikuttajien sfäärissä; samaan aikaan yhteiskunnallisessa keskustelussa alettiin tarjota uudenlaista kilpailukyky-yhteiskuntamallia (Hämäläinen & Heiskala 2004, 70; katso myös esim. Alasuutari 1996; 2004; 2006). Kilpailukykyä korostava yhteiskuntamalli painotti erityisesti markkinaohjausta, tehokkuutta ja teknologisia innovaatioita. Tämä ”kilpailukyky-yhteiskuntaparadigma” omaksuttiin nopeasti 1990-luvun alussa, jolloin Suomea runteli äärimmäisen raju talouskriisi.

Suomi kehittyi muiden teollisuusmaiden tavoin hyvinvointivaltioksi toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Kehitys oli tosin hieman hitaampaa, sillä suomalaisen hyvinvointivaltion laajenemisvaiheen alku voidaan nähdä ajoittuvan vasta 1960-luvun jälkipuoliskolle (Hämäläinen & Heiskala 2004, 72). Tällöin syntyi mm. työmarkkinaosapuolten ja valtion välinen kolmikantainen sopimusjärjestelmä.

Suomen hyvinvoinnin kehitys perustui sodan jälkeisinä vuosikymmeninä pitkälti kahteen vahvaan vientialaan, puunjalostusteollisuuteen sekä metalli- ja konepajateollisuuteen. Sodan jälkeistä aikaa on kuvattu suunnittelutalouden aikana, sillä politiikka ohjasi merkittäväällä tavalla elinkeinoelämää. Valtionyhtiöiden rooli oli monilla sektoreilla keskeinen, ja toisaalta merkittävä osuus Suomen viennistä perustui idänkauppaan, joka perustui Suomen ja Neuvostoliiton välisiin poliittisiin sopimuksiin. Suunnittelutaloutta leimasi myös elinkeinoelämän pankkikeskeisyys (emt. 73).

Kansallinen hyvinvointiprojekti jatkui Suomessa aina 1980-luvulle asti, jota onkin pidetty suomalaisen hyvinvointivaltion kulta-aikana. Ongelmat alkoivat kuitenkin kasaantua. Julkinen sektori kasvoi erittäin suureksi samaan aikaan kun Suomen

rakenteellinen kilpailukyky heikkeni. Rakenteellisia ongelmia ei kuitenkaan koettu liian suuriksi, sillä Suomi eli vahvan talouskasvun kautta aina 1980-luvun lopulle asti. Kun lama lopulta iski Suomeen 1990-luvun alussa, se koettiin äärimmäisen ankarana.

Taluskriisi käynnisti Suomessa historiallisen rakennemuutoksen, mutta kuten sanottua, sen juuret olivat jo lamaa edeltäneessä ajassa. Kilpailukykyyn suuntautunut kulttuurinen paradigma, joka korosti tehokkuutta, markkinoita ja teknologioita, omaksuttiin Suomen keskeisten päätöksentekijöiden joukossa nopeasti, kun lama sai kyseenalaistamaan vanhan suunnitteluparadigman yhteiskunnallisen hyväksyttävyyden (emt. 75). Uusi paradigma tarjosi päätöksentekijöille valmiin mentaalisen mallin, jonka kautta voitiin alkaa uudistaa elinkeinoelämän ja yhteiskunnan rakenteita.

Kilpailukyky- tai kilpailuvaltioparadigman syntyyn vaikuttavia tekijöitä oli useita. Yksi tekijä oli epäilemättä 1980-luvulla suomalaisen yritysmaailman uudelleenjärjestelyt. Suomalaisessa 1980-luvun talussektorissa tärkeimpänä muutoksenteijänä oli uusien teknologioiden esiinnousu, joka vaikutti suuresti uudenlaisten tuotantotapojen kehittämiseen. Teollinen tuotanto automatisoitui ja pirstaloitui: uudet tuotantotavat perustuivat pienille tuotantoryhmille ja tiimeille, eriytyneille tuotteille, varastot minimoivalle tuotannolle, taitojen jatkuvalla kehittämiselle, vertikaaliselle hajauttamiselle ja teollisille alueille (Kantola 2004, 16).

Toinen tekijä oli kansainvälistyminen, joka merkitsi Suomelle kasvavia kilpailukykyongelmia. Nämä ongelmat ilmenivät talouden sääntelyn vähentämisaineina. Toisaalta 1980-luvulla uusliberalistinen markkinahenkisyys valtasi alaa maailmanlaajuisesti, johtuen osin Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin käynnistämistä talousuudistuksista. Nämä uudistukset loivat painetta myös Suomen poliittiseen päätöksentekoon. Kenties selvimmin tämä poliittinen paine ilmeni politiikassa Harri Holkerin johtaman sinipunahallituksen tultua virkaan vuonna 1987. Holkerin hallitus otti tunnuslauseekseen ”hallitun rakennemuutoksen”, joka oli koskettava koko suomalaista yhteiskuntaa. Hallituksen tavoitteena oli muuttaa yhteiskunnan rakennetta siten, että perinteisen maatalous- ja teollisuusvaltaisesta yhteiskunnasta siirryttäisiin kohti tietoyhteiskuntaa, joka nojaisi palveluihin ja aineettomiin hyödykkeisiin (Kantola 2004, 17). Rakennemuutoksen ajaminen ei tietystikään voinut tapahtua ilman poliittista

kädenvääntöä. Keskusta, joka oli perinteisesti edustanut maa- ja metsätaloussektoria, tiputettiin oppositioon.

Kilpailukyky-yhteiskuntaan viittaavaa keskustelua ilmeni jo 1980-luvun alussa mm. sanomalehtien pääkirjoituksissa, ammattilehdissä ja lainsäädännön perusteista käydyissä keskusteluissa (Hämäläinen & Heiskala 2004, 78). Kilpailukyky-yhteiskuntaa koskevat keskeiset käsitteet syntyivät ensin yksityisen sektorin sisällä, kun yritykset toteuttivat strategista suunnitteluaan. Kun markkinahenkisen diskurssin merkitys kasvoi, sen keskeisiä käsitteitä alettiin kopioida sekä julkiselle sektorille että poliittiseen puheeseen. Poliittinen kieli koki siten suuria muutoksia, kun taloudellis-poliittinen puhe muodostui merkittäväksi poliittisen kielen ilmentymäksi (Hämäläinen & Heiskala 2004; Heiskala & Luhtakallio 2006; Kantola 2002). Kilpailukyky-yhteiskuntaan viittaavia, poliittisen puheen avainsanoiksi muodostuneiksi käsitteiksi tulivat muun muassa ”muutos”, ”jäykkyys”, ”jousto”, ”kilpailukyky”, ”osaaminen”, ”innovaatiot” ja ”kannustaminen” (Kantola 2004; 2006). Sanojen levittyä poliittiseen puheeseen ”Talouden merkitys hallitusohjelmissa kasvoi ja talouskasvun aktiivisesta takaamisesta tuli politiikan tärkein tavoite ja sisältö” (Kantola 2006, 176).

Huomionarvoista on se, että näiden termien levittyä yksityiseltä sektorilta poliittiseen kieleen kyseisten käsitteiden sisällöt muuttuivat ja laajenivat. Samalla niistä tuli poliittisia kiistakapuloita, joiden tulkinnasta käytävä keskustelu oli kamppailua poliittisesta vallasta. Käsitteiden tulkintatapa viittasi siten myös toimijan poliittiseen pyrkimykseen yhteiskunnallisen muutosprosessin suunnasta. Seuraavaksi tarkastellaan lähemmin tätä poliittisen kielen muutosta.

Poliittisen kielen muutosta voidaan kuvata kolmivaiheiseksi. Ensinnäkin 1) yritysmaailmaan nousi uudenlainen retoriikka, joka 2) siirtyi viiveellä valtiolliseen politiikkaan ja hallitusohjelmiin. Sen jälkeen 3) tämä kieli levisi muihin poliittisiin sektoreihin, myös työmarkkinakenttään.

Seuraavassa tarkastellaan poliittisen kielen muutosta tarkastelemalla kolmea erillistä mutta toisiinsa limittyvää sektoria: yritysmaailmaa, parlamentaarista kenttää ja työmarkkinakenttää. Sen jälkeen paneudutaan lyhyesti tarkemmin 1990-luvun alun

talouskriisiin. Luvun lopussa tarkastellaan suomalaisen politiikan konsensusta ja 1990-luvulla syntynyttä taloudellis-poliittisen kielen hegemonista valta-asemaa.

2.2 Yritysmaailman puhutavan muutoksia

Suurin yksittäinen muutos suomalaisessa 1980-luvun talouselämässä oli yritysten nopea kansainvälistyminen. Ilmiö oli kansainvälinen: valtiot purkivat kansallista sääntelyä, jolloin pääomat, tavarat, palvelut ja teollinen tuotanto pystyivät liikkumaan aiempaa vapaammin kansallisten rajojen yli. Talouden rakenteisiin aiheutti muutoksia myös yhteiskuntien sisällä lisääntynyt markkinaperusteisuus, joka ilmeni muun muassa valtionyhtiöiden ja julkisten palvelujen yksityistämishankkeina (Kantola 2006, 156). Kriittisten tutkijoiden mukaan yritysten irrottua kansallisista mittakaavoistaan ne (tai ainakin suuri osa niistä) muuttuivat isänmaattomiksi suuryrityksiksi, jotka eivät enää halunneet tunnustaa kansallisia velvoitteita tai rajoituksia (Julkunen 2001, Kantola 2006, Korten 1997, Siltala 2004).

Kansallisen sääntelyn ja rajojen vaikutuksen pienentyessä valtioiden välinen kilpailu pääomista ja teollisesta tuotannosta kiihtyi. Uudenlaisen teknologian nopea kehitys mahdollisti sen, että yritykset kykenivät liikkumaan entistä jouheammin kansainvälisessä mittakaavassa. Yritykset pystyivät paitsi luomaan uusia markkina-alueita, myös siirtämään tuotantoa entistä kauemmaksi halvemmän kustannusten maihin. Nämä ilmiöt saivat perinteiset teollisuusmaat panostamaan entistä enemmän kansalliseen kilpailukykyyn. Eräät politiikan tutkijat ovatkin kuvanneet tätä muutosta siirtymänä hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon (katso mm. Alasuutari 2004, 2006; Kantola 2004, 2006; vertaa mm. Heiskala 2006).

Suomessa 1980- ja 1990-lukujen kehitystä voidaan näiden seikkojen valossa tarkastella kilpailuvaltion muodostumisena. Eräiden tutkijoiden mukaan suomalainen kilpailuvaltio syntyi valtion vapauttaessa sekä pääomien liikkeitä että markkinoiden ja yritysten toimintaa (katso esim. Kantola 2006, 157). Markkinoiden vapauttaminen vaikutti suuresti yrityksiin: paitsi että ne kansainvälistyivät, myös niiden osakeomistuksen rakenne muuttui. 2000-luvun alussa monissa suomalaisissa suuryrityksissä yli puolet

osakeomistuksesta oli ulkomaisten tahojen omistuksessa. Usein nämä tahot olivat kansainvälisiä suursijoittajia ja eläkerahastoja. Kansainvälistyminen muutti myös yritysten toimintaa. Nopean kasvun ja tuotto-odotusten toivossa yritysten paine suurempaan tehokkuuteen ja tuottavuuteen kasvoi. Tähän paineeseen reagoitiin Suomessa mm. fuusioitumalla erityisesti ruotsalaisten yritysten kanssa, jolloin perinteeltään kansalliset yritykset kasvoivat pohjoismaiseen kokoluokkaan (Kantola 2004, 16).

1980-luvulta alkanut talouden rakennemuutos aiheutti muutoksia paitsi yritysten toimintaan, myös niiden puhetapaan. Vanhoja puhetapoja hiipui unohduksiin ja uusia puhetapoja nousi esiin. 1980- ja 1990-luvun yritysmaailman puhetavan muutoksia on tutkittu laajenevassa määrin. Tähän asti laajimman tutkimuksen on tehnyt Kantola (2004), joka on luokitellut yritysmaailman puhetavan muutokset seitsemään päälohkoon: 1) uusien teknologioiden ja tutkimus- ja tuotekehittelyn nousuun, 2) asiakkuussuhteiden etsimiseen ja syventämiseen, 3) globaaliin kehitykseen, 4) osakkeenomistajien kasvavaan merkitykseen, 5) lamaan ja tehokkuuden vaateisiin, 6) irtautumiseen kansallisesta sfääristä ja 7) henkilöstön mieltämisen muutokseen ”heistä” ”meiksi” (emt. 29).

2.2.1 Uusien teknologioiden ja tutkimus- ja kehitystoiminnan nousu

1980-luvulta 2000-luvulle yrityksissä korostetaan tutkimus- ja kehitystoimintaa yhä voimakkaammin. Toisaalta yritykset korostavat tämän puheen avulla uusia tuotteitaan, toisaalta ne haluavat ilmentää puheellaan tutkimus- ja kehitystoiminnan antamia pitkän aikavälin hyötyjä.

Varsinkin informaation välitykseen liittyvät uudet tekniikat nousivat 1980-luvulla voimakkaasti esiin. 1980-luvun puolivälissä esimerkiksi nykyisen TietoEnatorin edeltäjä Tietotehdas sekä silloinen Posti-Tele visioivat jo yhteiskunnan muuttumista tietoyhteiskunnaksi. Varsinainen teknologinen vallankumous alkaa kuitenkin hieman myöhemmin 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa. Tämän vallankumouksen moottorina oli Suomessa tietenkin Nokia. Nokian uskosta tutkimus- ja kehitystoimintaan kertoo jotain se, että syvimmän laman aikaan vuonna 1993 Nokia ilmoitti kasvattavansa tutkimus- ja kehitystoimintaansa yli 20 prosenttia (emt. 32). Laman taituttua ja Nokian

kehityksen lähdettyä hurjaan nousuun Nokian viitoittamaa tietä haluavat seurata muutkin yritykset yrityssektorista riippumatta.

Teknologian ja automatisoinnin uskottiin paitsi nostavan yritysten tehokkuutta, myös tekemään niiden tarjoamista tuotteista ja palveluista entistä kilpailukykyisempiä. Kuten on havaittu, teknologiaan ja automaatioon panostamisella oli kuitenkin myös kääntöpuolensa. Työmarkkinoilla teknologian ja automaation nousu ilmeni kahtalaisesti: toisaalta kehittyvä huipputekniikka tarjosi uusia työpaikkoja, toisaalta työvoiman korvaantuminen koneilla merkitsi työttömyyden kasvua. Esitettiin spekulatioita siitä, että tulevaisuudessa työttömyys tulee nousemaan ennennäkemättömiin mittoihin juuri teknologisen kehityksen takia (katso esim. Rifkin 1997).

2.2.2 Asiakkuus korostuu

Kuten tutkimus- ja kehitystoimintapuhe, myös asiakkuuden merkitystä korostava puhe lisääntyi 1980-luvulta lähtien. Tietyt ”löyhiin asiakassuhteisiin” perustuvat yritykset, kuten esimerkiksi Sanoma Oy ja Tietotehdas, alkoivat korostaa asiakkuutta jo 1980-luvun alussa, jolloin ilmeisenä strategisena tavoitteena oli yrityksen ja asiakkaan välisen suhteen lujittaminen. Perinteisillä teollisuusyrityksillä ei ollut samanlaista ongelmaa, koska yritystoiminta oli selkeästi vakiintuneempaa ja tuotantoläheisempää. Näin ollen esimerkiksi metsä- ja metalliteollisuudessa asiakkaista ei juuri puhuttu ennen 1980-luvun puoliväliä, jolloin useimmat muutkin yritykset alkoivat korostaa puheissaan asiakkuuden merkitystä (Kantola 2004, 34).

Asiakkuuspuheen yleistyminen merkitsi myös sen sisällöllistä muutosta. Kun ennen asiakkaisiin viitattiin lähinnä kiittämismielessä, nyt puheeseen liitettiin pyrkimys luoda asiakassuhteista pitkäaikaisia. 1990-luvulla asiakaskeskeisyydestä tuli jo rutiininomainen käsite, jota lähes kaikki yritykset halusivat toiminnassaan korostaa. Samalla eräät yritykset, kuten esimerkiksi TietoEnator alkoivat korostaa asiakkuutta kumppanuutena.

Asiakkuussuhteen merkityksen korostaminen liittyy osaltaan siihen, että kansainvälinen suuntaus oli 1980-luvun alussa siirtynyt tuotantokeskeisestä ajattelusta

markkinointi- ja asiakaskeskeiseen ajatteluun. Toisaalta, kansainvälistyminen ylipäättään ja uusien markkinoiden etsiminen pakottivat yritykset korostamaan strategiassaan uusien asiakassuhteiden haalimista.

2.2.3 Yritysten kansainvälistyminen

Suomalaisyritysten kansainvälistyminen lähti liikkeelle suhteellisen myöhään, mikäli Suomea verrataan muihin pieniin kansantalouksiin. Vielä 1970-luvulla vain muutamilla suomalaisyrityksillä oli myyntikonttoreita ja tuotantoyksiköitä ulkomailla. Tilanne muuttui kuitenkin nopeasti 1980- ja 1990-luvuilla, ja tämä muutos ilmeni myös yritysten puhetavassa. Puheessa korostui se, että yritykset halusivat ilmentää itseään ennen kaikkea globaalissa mittakaavassa. Suomessa tämä näkyi 1980-luvun alussa eritoten suurten metsäyhtiöiden, kuten UPM-Kymmenen ja Enson puheessa. Esimerkiksi UPM-Kymmenen fuusioituttua Kymi-Strönbergin kanssa vuonna 1983 yrityksessä todettiin:

”Suurentunut yrityskoko tarjoaa hyvät edellytykset menestyä yhä kovenevilla kansainvälisillä markkinoilla ja uuden yhtiön monialaisuus on omiaan tasoittamaan suhdanteiden vaikutuksia.” (emt. 36-37)

Samana kehityssuuntaa ilmensi myös Enso, joka totesi vuoden 1983 kertomuksessaan:

”Enso on ennen kaikkea kansainvälinen yhtiö – liikevaihdosta 80 % tulee ulkomailta.” (ibid.)

Samanlainen puhe nousi myös metalliteollisuudessa sekä tietysti Nokiassa, joka vielä 1980-luvun alussa toimi suomalaisena ja kansallisena yrityksenä. Kun vielä 1982 Nokia totesi vaatimattomasti, että sen vienti Suomesta oli kasvussa, vuonna 1987 se ilmoitti jo muuttuneensa ”entistä eurooppalaisemmaksi yhtiöksi”, ja vuonna 1995 vaatimattomuus oli lopullisesti karissut yrityksen julistaessa olevansa nyt maailmanlaajuisesti toimiva yritys (emt. 38-39).

Luonnollisestikaan kansainvälistyminen ei merkinnyt kaikille yrityksille pelkkää kulkua voitosta voittoon. Jokaiseen yritysfuusioon liittyy aina riskejä, ja uusien markkina-alueiden valloittaminen ei ole helppoa. Tämän sai kokea niin Tietotehdas, joka

osti 1980-luvulla ruotsalaisen Datema AB:n – joka osoittautui huonoksi ostokseksi – kuten myös vakuutusyhtiö Sampo, joka oli pyrkinyt 1980-luvun alusta asti kansainvälistymään vahinkovakuutustoiminnassaan. Vuosia jatkuneen taistelun jälkeen se lopulta ilmoitti vuonna 2000 siirtävänsä vahinkovakuutustoimintansa painopisteen kotimaahan ilmoittaen, että kansainvälinen vahinkovakuuttaminen oli ollut tappiollista.

Yleisesti ottaen suomalaisen yrityssektorin kansainvälistyminen oli kuitenkin menestys. 1980-luvulla suomalaisyritysten ulkomaiset sijoitukset kasvoivat erittäin nopeasti: suorien sijoitusten arvo kymmenkertaistui. Lisäksi suomalaisomisteisten ulkomaisten yritysten työntekijämäärä kasvoi kuusinkertaiseksi (Hämäläinen & Heiskala 2004, 85).

2.2.4 Osakkeenomistajien merkitys kasvaa

Pyrkimyksessään kansainvälistymään yritykset tarvitsivat luonnollisesti suuria pääomia. Rahoitusta etsittiin järjestämällä osakeanteja ja listautumalla pörssiin. Valtionyrietykset pyrkivät 1980-luvulla aktiivisesti alentamaan valtion omistusta tai pääsemään siitä jopa kokonaan irti. Tämä muutos merkitsi sitä, että osakkeenomistajien merkitys yrityksille kasvoi. Hyvä esimerkki yksityistetystä valtionyrityksestä on Valmet, joka ilmoitti jo vuonna 1984 lähtökohdaksi kansainvälisen toiminnan lisäämisen, jonka rahoittamiseksi yritys lähti etsimään uusia sijoittajia. Tullessa 1990-luvulle valtion osuus Valmetista laskikin reilusti. Vielä vuonna 1991 valtio omisti Valmetista 79,8 %, vuonna 1996 enää 20 % (Kantola 2004, 40-41). Samana vuonna Valmet listautui kolmantena suomalaisyrityksenä New Yorkin arvopaperipörssiin. Samanlainen kehityskulku tapahtui myös suurilla metsäyhtiöillä, kuten UPM-Kymmenellä ja Ensolla.

Pörsseihin listautuminen, suuret osakeannit ja kasvaneet osakkeenomistajamäärät näkyivät yritysten pyrkimyksessä pitää osakkeenomistajat tyytyväisinä tarjoamalla heille tarpeeksi suuria osinkoja. 1990-luvun laman jälkeinen korkea tuottavuus tekikin tämän mahdolliseksi, ja yritykset korostivat kilvan tehtävänä olevan juuri lisäarvon luominen osakkeenomistajilleen. 1990-luvun puolivälin jälkeen yritysten puheessa kasvaakin osakkeenomistajien merkitys (emt. 44).

2.2.5 Lama iskee Suomeen

1990-luvun alun lama oli itsenäisen Suomen ajan suurin talouskriisi. Lama loi suurten yhteiskunnallisten vaikutustensa lisäksi runsaasti uudenlaista puhetta yritysmaailmaan. Lama pakotti yritykset tehostamaan, rationalisoimaan, karsimaan ja keskittymään (emt. 45). Talouskriisiin näyttivät ensimmäisenä reagoineen pankit. Esimerkiksi KOP ilmoitti jo vuonna 1990 suorittavansa määrätietoista rationalisointia, ja vuonna 1992 pankki ilmoitti tiivistävänsä organisaatiota ja pyrkimään suurempaan tehokkuuteen (emt. 45-46). Pankkialalla puhe tehostamisesta jatkui koko 1990-luvun, ja esimerkiksi vuonna 1998 MeritaNordbanken ilmoitti ”jatkavansa pankkialaan kuulumattoman toiminnan karsimista ja keskittyvänsä olennaiseen” (emt. 46). Samanlainen tehostamispuhe oli vallalla kaikilla yritysmaailman sektoreilla.

Tehokkuusajattelu sai myös poleemisia sävyjä, ja tämä koski erityisesti tehostomana pidettyä julkista sektoria. Eräs tulopolitiikan päättäjä puki ajatuksensa julkisen sektorin tehokkuudesta näin:

”Jos meillä on mummot niin kuin Eremitaasissa. Joka metrin päässä vanha huivi kattomassa, että kukaan ei varasta tauluja, niin kuka ne maksaa sitten, veronmaksajatko.” (Kantola 2002, 170)

Mielenkiintoinen piirre lama-ajan puheessa on se, että talouskriisin vaatimat muutokset pyrittiin kääntämään myönteisiksi toimenpiteiksi, joilla yritykset kykenivät suorittamaan kehittymistä, keventämistä, parantamista, tehostamista ja keskittymistä (emt. 47). Mielenkiintoista on myös se, että tällainen ”optimismin retoriikka” näyttää jatkuvan pitkään laman mentyä jo ohi. Esimerkiksi yritysfuusioiden yhteydessä halutaan mainita, että toiminta tehostaa yrityksiä ja tekee niistä entistä vahvempia.

Lama-ajan eräs keskeisimpiä retorisia esiinnousuja on muutospuheen korostuminen. Yritykset halusivat korostaa olevansa valmiita jatkuviin muutoksiin. Muutospuheen avulla yritykset halusivat tuoda esille dynaamisuuttaan ja ilmentää haluaan jäykkyyksien poistoon. Muutospuhe oli myös tulevaisuuteen suuntautunutta, ja usein se liittyi uusiin teknologioihin ja niiden kehitykseen, jotka toivat mukanaan suuria toiveita.

Muutospuheen yhteydessä on syytä huomioida se, että muutospuheen kääntöpuolena voidaan pitää laman mukanaan tuomaa muutospainetta. Tämän paineen avulla oli mahdollista toteuttaa suuriakin strategisia ja organisatorisia muutoksia, jotka olisivat muissa olosuhteissa kohdanneet suurta vastustusta. Lama merkitsi yrityssectorille ”luovan tuhon” aikaa, jolloin paitsi heikommin menestyneet yritykset ajautuivat konkurssiin luoden näin enemmän tilaa kilpailijoilleen, myös sitä, että kriisiajattelu ja -tunnelma oli otollista aikaa kasvaville tehokkuus- ja säästövaatimuksille. ”Luovan tuhon” vaikutusta onkin kuvattu tuotantorakennetta ”puhdistavana” tekijänä (Böckerman 2002, 94).

2.2.6 Yritysten irtautuminen kansallisesta sfääristä

Kuten edelle on jo mainittu, 1980-luvun yritys-elämää ja talousmaailmaa yleensä väritti nopea kansainvälistyminen. Suomessa tämä näkyi siten, että yritykset alkoivat yhä voimakkaammin korostaa Suomen valtion ongelmallisena näkemäänsä toimintaa, ja ne alkoivat myös esittää tätä kohtaan poliittisia vaatimuksia (Kantola 2004, 49). Erityisen selvänä tämä ilmeni pankkisektorilla, jossa pankit kokivat kansallisen rahapolitiikan ja sääntelyn hyvin kielteisenä. Tästä saatiin esimerkki jo vuonna 1981, jolloin Kansallis-Osake-Pankki sanoi:

”Toistaiseksi on epäselvää, millä määrin ulkomaiset pankit joutuvat osallistumaan kotimaisille pankeille säilytettöihin yhteiskunnallisiin velvoitteisiin.” (Kantola 2004, 49)

Kritiikin kohteeksi joutui paitsi valtio, myös Suomen Pankki, jonka koettiin suosivan eräitä pankkiryhmiä toisten pankkien kustannuksella. Vähitellen Suomen pankki alkoikin purkaa rahamarkkinoiden kansallista sääntelyä. Pankkitoiminnan kansainvälistyttyä kansallinen rahapolitiikka korvautuikin vähitellen kansainvälisellä kurilla. Pankkien esittämä kritiikki valtion talouspolitiikkaa ja Suomen Pankkia kohtaan säilyi silti pitkään. Ajan kuluessa kritiikki vaikuttaa kiinnittyneen paitsi valtiollisiin instituutioihin, myös itse suomalaisuuteen. Kun Sampo-konsernia synnytetttiin 1990-luvun alussa, sen sanoma oli kova:

”Suurten ratkaisujen tekeminen on vaikeaa. Valitettavasti usein vastustaminen tuntuu luontuvan suomalaisen mielenlaatuun argumenteista piittaamatta. Jopa uuden Sampo-konsernin syntyä on vastustettu sillä perusteella, että uusi kilpailija on liian suuri markkinoillemme. Yhtiökokoa ei kuitenkaan tulisi enää suhteuttaa kansallisiin markkinoihin.” (emt. 50)

Sampo ei ollut ainoa yritys, joka esitti kovaa kritiikkiä suomalaisuutta kohtaan. Myös esimerkiksi Sanoma Oy:n vuosikertomus vuodelta 1997 ilmentää samanlaista katkeruutta:

”Uusiin yrityksiin on suhtauduttu pikemminkin kielteisesti kuin myönteisesti, joissakin tapauksissa erittäinkin kielteisesti. Tämä heijastaa aika pitkälle suomalaisia arvoja, joissa suhtaudutaan ennakkoluuloisesti uuden luomiseen ja kilpailuun.” (emt. 50-51)

On mielenkiintoista havaita, että ennen kilpailu- ja myyntivalttina pidettyä suomalaisuutta alettiin nyt nähdä tietyissä yrityksissä taantumuksellisuutena ja ennakkoluuloisuutena.

Yritysten kansainvälistyminen ja sen mukanaan tuoma kiristynyt kilpailu sekä 1990-luvun lama saivat yritykset poliittisesti entistä aktiivisemmiksi. Näissä puheissa puututtiin suomalaiseen yhteiskuntapolitiikkaan, jota kohtaan esitettiin vaatimuksia, ennen kaikkea verotuksen keventämistä ja julkisen sektorin karsimista (emt. 52). Laman iskettyä Suomeen yritykset vaativat muun muassa markan devalvointia, maltillista tulopolitiikkaa, työvoimakustannusten alentamista, työttömyyden nopeaa hoitoa ja velkaantumisen estämistä. Eräs voimakkaimmista poliittisten vaatimusten esittäjistä oli Sampo, joka selkeästi omaa etuaan – vakuutusyhtiönä – ajaen ilmoitti:

”Lama ja julkisen talouden suuri rakenteellinen rahoitusali jäämä ovat pakottaneet pohtimaan uudelleen mm. kollektiivisen sosiaaliturvamme perusteita. Yhä yleisemmiksi ovat tulleet vaatimukset, joiden mukaan yksilöiden täytyy ottaa nykyistä suurempi vastuu itsestään. Tulevaisuudessa yhteiskunta kykeneekin tarjoamaan vain perusturvan, jota yksityiset kansalaiset voivat parantaa mm. vapaaehtoisin vakuutuksin.” (emt. 53-54)

Mielenkiintoinen sivujuonne on se, että laman jälkeen Sammon liikevoitto lähes kaksinkertaistuu peräkkäisinä vuosina 1995 ja 1996. Se ei kuitenkaan näytä vaikuttavan yrityksen puheeseen. Kun Sampo vaati laman aikaan julkisen talouden leikkauksia huonojen aikojen vuoksi, vuonna 1996 Sampo ilmoitti, että leikkauksia tulisi tehdä hyvien aikojen vuoksi, sillä ”kipeidenkin uudistusten tekeminen olisi helpompaa hyvän kasvun kuin taantumien olosuhteissa” (emt. 54).

2.2.7 Henkilöstö ”heinä” ja ”meinä”

1980- ja 1990-luvuilla tapahtuneet muutokset yritysten retoriikassa koskivat myös henkilöstön puhuttelua. Vielä 1980-luvun alussa yritysten vuosikertomuksissa henkilöstön mainitseminen jää lähinnä satunnaisen kiittämisen tasolle, mutta vuosikymmenen loppua lähestyttäessä henkilöstöä aletaan puhutella jo eri tavoin. Esimerkiksi Sampo esittää vuoden 1987 vuosikertomuksessaan ensimmäisen kerran kiitokset, ei niinkään henkilöstölle, vaan *sampolaisille* (emt. 54). ”Me”-henkinen puhe alkaakin kukoistaa pian laajalti eri yrityksissä. Tällaisen puheen avulla yritykset pyrkivät hiivuttamaan työnantajan ja työntekijöiden välistä vastakkainasettelua: yritys halutaan kuvata kokonaisuudeksi, jossa kaikilla on yhteinen intressi.

Tämä me-puhe ei laannu laman aikana, vaikka yritykset ilmoittavat laajoista irtisanomisista. Irtisanomiset halutaan kuvata positiivisina tehostamistoimina, jotka ovat olleet yrityksille paitsi välttämättömiä, myös tuloksen kannalta oikeita toimia. Itse asiassa laman aikana me-henkinen puhe voimistuu, koska vaativassa taloudellisessa tilanteessa yritykset vaativat henkilöstöltään koventuneissa paineissa yhä enemmän. Samalla me-puhe saa uusia ulottuvuuksia, kun puheeseen aletaan lisätä arvomääritteitä, joiden toivotaan lisäävän henkilöstön yhtenäisyyden tunnetta. Kaikki tämä ilmenee hyvin esimerkiksi Nokian toimintakertomuksessa vuodelta 1992:

”Nokialainen toimintatapa perustuu välittömiin hajautettuihin organisaatioyksikköihin, joissa korostetaan ryhmätyötä ja yrittäjäyyttä. Innovatiivisuus, reaktionopeus ja joustavuus sekä nopea ja tehokas päätöksenteko ovat nokialaisen työskentelytavan keskeisiä piirteitä. Olemme yltäneet parhaisiin saavutuksiin yksiköissä, joissa on selvästi painotettu jatkuvaa oppimista, osaamisen ja laadun parantamista, tavoitteellisia saavutuksia ja yksilön kunnioittamista. Näiden nokialaisten arvojen juurruttaminen ja vahvistaminen läpi yhtymän on Nokian kaiken henkilöstön kehittämistyön keskeinen teema.” (emt. 56)

Yritysten hahmottelemissa perusarvoissa mielenkiintoista on se, että ne korostavat usein henkilökohtaisia ominaisuuksia. Ne myös odottavat henkilöstön panevan yrityksen tähden peliin persoonallisuutensa, ei vain ammattitaitoaan (ibid.). Arvolatautuneen me-puheen taustalla vaikuttaa olevan yritysten pyrkimys kasvattaa henkilöstön motivaatiota ja kiinnostusta yrityksen menestykseen. Puheen taustalla on siten ajatus ”kaikki on meistä kiinni”.

Viimeaikaisessa työmarkkinapoliittisessa tutkimuksessa on esiintynyt paikoitellen voimakastakin kritiikkiä yrityksissä ilmenevää ”me” -ajattelua kohtaan. Muun muassa Siltala (2004) on puhunut ”työpaikan pakkoyhteisöllisyydestä”, jossa ”me” -ajattelu hämärtää organisaatioiden rooli-odotuksia ja sitouttaa työntekijät lukuisiin samanaikaisiin projekteihin loppuun palamisen uhallakin. Siltala polemisoikin yritysten teennäistä yhteisöllisyyttä” sanoen (Richard Sennettiin viitaten) sen olevan ”yhteisösiirappiin hukuttautumista” (Siltala 2004, 393). Filosofisempaa perspektiiviä keskusteluun on tuonut myöskin työelämää tutkinut Jussi Vähämäki, jonka mukaan yksilöllisyys ja nykyaikaisen työpaikan pakkoyhteisöllisyys joutuvat törmäyskurssille, jossa työntekijän on pakko suojata omaa persoonaansa ja identiteettiään jatkuvasti ulkoapäin tulevilta paineilta. Vähämäen mukaan ”ihmisen on sekä oltava kiinnostunut kaikesta että kyettävä olemaan välittämättä mistään”, sillä vain siten työntekijä voi säilyttää subjektiivisuutensa homogeenisessä työyhteisössä, jossa toiminta ja arvot sekoittuvat epämääräiseksi kommunikaatiivisen ilmentymisen estradiksi (Vähämäki 2003, 81).

2.3 Poliittisen kielen muutos hallitusohjelmissa

2.3.1 Poliittisen painopisteen siirtyminen talouspolitiikkaan

Sodanjälkeisen suomalaisen politiikan painopiste oli ulko- ja turvallisuuspolitiikassa. Poliitiikan keskiössä oli erityisesti Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet. Tämä painopiste säilyi 1980-luvulle asti. Vielä Kalevi Sorsan toukokuussa 1983 aloittanut neljäs hallitus aloitti hallitusohjelmansa viitaten perinteisesti Neuvostoliittoon:

”Kansainvälisissä suhteissa hallitus jatkaa presidenttien J.K. Paasikiven ja Urho Kekkosen johdolla vakiinnutetun ja Suomen kansan perusetuja vastaavan politiikan toteuttamista. Hallitus kehittää ystävyys- yhteistoiminta- ja keskinäiseen avunantosopimukseen perustuvia, luottamuksellisia ja molemmin puolin hyödyllisiä naapuruussuhteita Neuvostoliiton kanssa.” (Kantola 2004, 61)

Suomalaisessa politiikassa tapahtui kuitenkin 1980-luvulla suuri muutos, jossa politiikan painopiste siirtyi ulko- ja turvallisuuspolitiikasta talouspolitiikkaan. Tämä näkyy selvästi neljä vuotta myöhemmin luodussa Harri Holkerin johtamassa hallituksessa, jossa talous joustettiin hallitusohjelman alkuun:

”Kansainvälisen työnjaon kehittyminen, talouden yleismaailmallinen rakennemuutos ja kansainvälistyminen muuttavat elämäntapamme perustaa. Kansallisen kulttuurin ja identiteetin sekä taloutemme perustan vahvistaminen edellyttävät kykyä vastata rakennemuutoksen haasteisiin ja tarttua sen tuomiin mahdollisuuksiin. Suomalaisen tiedon ja osaamisen merkitys on ratkaisevaa.” (emt. 62)

Holkerin hallitusohjelman selkein uutuus oli puhe rakennemuutoksista. Rakennemuutosta pidettiin välttämättömänä, ja siihen katsottiin sisältyvän ajatus joustavuudesta, eli vanhojen ja jäykkien rakenteiden purkamisesta. Joustavuus mainittiin jo Sorsan neljännen hallituksen ohjelmassa, mutta nyt sitä painotettiin voimakkaammin:

”Talouspolitiikassa korostuu tuotantoelämän joustavuuden, sopeutumiskyvyn lisäämisen ja tuotantotoiminnan monipuolistamisen tarve. Työttömyyden tuntuva alentaminen edellyttää, että yritysten mahdollisuudet menestyä kansainvälisessä kilpailussa ovat riittävän hyvät. Tulopoliittista järjestelmää pyritään kehittämään joustavammaksi yhteistyössä työmarkkinajärjestöjen kanssa. Inflaation torjumiseksi ja tarjonnan monipuolistamiseksi tehostetaan kilpailua.” (emt. 65)

Kuten myöhemmin saatettiin todeta, ”hallittuun rakennemuutokseen” sisältynyt valtion keinoitekoisesti ohjaaman ja säännöstelemän raha- ja finanssipolitiikan purkaminen aiheutti nopeasti talousbuumin, joka sittemmin kostautui. Eräs finanssipolitiikan päättäjät on muistellut:

”Vallitsi käsitys, kun säännöstely on purkautunut, että on keksitty pyörä. Kaikki olivat valmiita uskomaan, että nyt on kysymys vain siitä, saavatko kaikki äkkirikastumisen mahdollisuuksia itselleen.” (Kantola 2002, 123)

2.3.2 Kannustavuus

Valtion uudenlainen hahmottaminen kilpailuvaltion kautta loi luonnollisesti paineita vahvistaa valtion ”kilpailullista” asemaa. Poliittiseen kieleen tämä paine vaikutti siten, että perinteinen puhe ”elvytyksestä” siirtyi syrjään, ja tilalle tuli uudenlainen puhe

”kannustamisesta” (Kantola 2004, 66-67). Kun Kalevi Sorsan neljännen hallituksen hallitusohjelmassa sanottiin vuonna 1983 hallituksen parantavan ”valtiontalouden tasapainoa elvytyspoliittisen tilan luomiseksi seuraavaa matalasuhdannetta varten”, seuraavan kerran sana ”elvytys” käytettiin Jäätteenmäen hallitusohjelmassa kaksi vuosikymmentä myöhemmin vuonna 2003 (ibid.). Sorsan hallitusta seurannut Harri Holkerin johtama sinipunahallitus puhui jo mieluummin kannustavuudesta. Tosin kannustavuuspuhetta käytettiin lähinnä pyrkimykseen purkaa hierarkioita ja hajauttaa hallintoa. Siten se ei vielä ollut suoranaisesti taloudellinen ohjausmääre (emt. 67). Sellaiseksi se kuitenkin muuttui viimeistään Esko Ahon johtaman hallituksen aikana.

Kannustavuus-termiä käytettiin kahtalaisessa mielessä. Toisaalta sitä käytettiin pyrkimyksessä hajauttaa hallintoa pienempiin yksiköihin, jonka uskottiin motivoivan ja aktivoivan työntekijöitä. Toisaalta kannustavuus merkitsi käytännössä taloudellisten ohjausrakenteiden luomista siten, että toivottu käyttäytyminen olisi taloudellisesti kannattavaa. Jälkimmäinen ajatus oli esillä varsinkin Paavo Lipposen ensimmäisessä hallituksessa. Tällöin kannustavuus liitettiin ennen kaikkea vero- ja työttömyyspolitiikkaan: hallituksen tavoitteena oli se, että työnteko on aina taloudellisesti kannattavampaa kuin työttömyys. Kannustavuudesta tuli samalla yksi hallitusohjelmien avainsanoista. Lipposen ensimmäisen hallituksen ohjelmassa sana ”kannustaminen” esiintyi 9 kertaa, toisessa hallituksessa jo 16 kertaa. Sama linja jatkui Jäätteenmäen / Vanhasen hallitusohjelmassa, jossa sana mainitaan 14 kertaa (emt. 68). Samalla kannustavuudesta muodostui käsite, joka levisi politiikan eri sektoreille. Kannustavuus-termiä käytettiin niin työttömien työnhakuaktiivisuuteen, perhevapaiden pitämiseen, yrittämiseen kuten korkeakoulujen rahoittamiseen ja opintotukeen.

Kannustavuus-sana ilmentää hyvin yhteiskunnassa tapahtunutta asenteellista muutosta juuri työttömyyden kautta. Työttömyys on hallitusten kestoteema, johon pureudutaan jokaisessa hallitusohjelmassa 1980-luvun alusta lähtien. Itse työttömyyden käsittäminen on kuitenkin muuttunut. Vielä Sorsan toinen hallitus näki työttömyyden talouden suhdanne ongelmana:

”Vaikean kansainvälisen taantuman ja heikon kotimaisen kysynnän vuoksi kokonaistuotannon kasvu on v. 1982 Suomessa hidasta, minkä seurauksena työttömyys on alkanut lisääntyä. Erityisesti nuorisotyöttömyys ja pitkäaikaistyöttömyys ovat lisääntymässä.” (emt. 69)

Sen sijaan Holkerin hallitus koki työttömyysongelman jo toisin. Se painotti työttömyydessä paitsi yritysten merkitystä työllistäjinä, myös työvoimahallinnon ja – palvelujen parantamista:

”Työvoiman ja työpaikkojen kohtaantoa parannetaan tukemalla työvoiman vapaaehtoista ammatillista ja alueellista liikkuvuutta, lisäämällä joustavaa koulutusta, suuntaamalla asuntotuotantoa ja tehostamalla yritysten sijaintipalveluja.” (ibid.)

Ahon hallitus painotti lamasta selviämässä työttömyysongelman ratkaisemista, joka koettiin kansallisena kysymyksenä. Työttömyys oli myös Lipposen I hallituksen talouspolitiikan päätavoite. Sen sijaan Lipposen hallitusohjelmassa muuttui työttömyyden käsittämisen tapa. Nyt työttömyys käsitettiin ennen kaikkea kannustavuusongelman kautta. Työttömyys ei enää ollutkaan kiinni työn saatavuudesta vaan työntekijän haluttomuudesta tehdä työtä. Siksi työntönteon kannustamiseen tahdottiin panostaa:

”Verotus, sosiaaliturva ja palvelumaksut sovitetaan yhteen nykyistä paremmin niin, että työhön hakeutumisen taloudelliset kannustimet paranevat.” (emt. 70)

Tavassa käsittää työttömyys tapahtuu näin suuri muutos. Kysymys ei enää liitykään kokonaiskansantalouden elvyttämiseen vaan kansalaisten yksilölliseen ”kannustamiseen” työntekoon.

2.3.3 Muutos ja kilpailuvaltio

Muutos ja joustavuus ovat käsitteitä, jotka tulivat politiikkaan suoraan talouselämästä (Kantola 2006, 176). Muutoksen käsite oli yleistynyt ensin yrityksissä, josta se sen jälkeen levisi politiikkaan. Muutos ilmensi uudenlaista katsantotapaa, jossa perinteinen hyvinvointivaltio alettiin nähdä ennen kaikkea kilpailuvaltiona. Puhe kilpailuvaltiosta ja kilpailukyvyistä voidaan nähdä selkeänä esimerkkinä taloudellisen ajattelun korostumisesta politiikassa (Kantola 2004, 4). 1980-luvun alussa kilpailukyky merkitsi ennen kaikkea hintakilpailukykyä, mutta 1990-luvulla käsite levisi ja yleistyi kaikkiin politiikan sektoreihin: kilpailukyvyn käsitteestä muodostui ”keskeinen käsite ja

toiminnan perusta, jonka kautta eri politiikan lohkot perustelevat olemassaoloansa” (emt. 5). Käsitteen keskeisyys voidaan osoittaa havainnoimalla, kuinka usein käsite on esiintynyt hallitusohjelmissa. Mauno Koiviston toisen hallituksen (1979-1982) ohjelmassa kilpailukyky mainittiin 2 kertaa. Sorsan toisen hallituksen ohjelmassa se mainittiin 3 kertaa ja kolmannen hallituksen ohjelmassa (1982-1983) 5 kertaa. Esko Ahon johtaman hallituksen (1991-1995) hallitusohjelmassa kilpailukyky mainittiin 9 kertaa, Paavo Lipposen ensimmäisen hallituksen (1995-1999) ohjelmassa 12 kertaa ja toisen hallituksen (1999-2003) ohjelmassa 16 kertaa. Anneli Jäätteenmäen / Matti Vanhasen hallituksen (2003-) ohjelmassa sana esiintyy 31 kertaa (emt. s. 71-72). Voidaan todeta, että kun vielä 1980-luvun alussa kilpailukyky oli politiikan painopisteen reunalla, 2000-luvulla se on jo hallitusten politiikan keskiössä.

On syytä huomioida, että kilpailukyky-käsitteen merkitys on muuttunut paljon kuluneen kahdenkymmenen vuoden aikana. Kun vielä 1980-luvulla kilpailukyvyllä tarkoitettiin ennen kaikkea hintakilpailukykyä, 2000-luvulla kyseinen käsite ei ole enää pelkästään talouteen kiinnittyvä. Sen sijaan puhetta kilpailukyvyistä käytetään hyvin erilaisilla politiikan sektoreilla. Sitä on käytetty perusteltaessa esimerkiksi julkisen sektorin henkilöstöpolitiikkaa ja kestävästä kehitystä. Anu Kantolan mukaan tämä heijastaa sitä, että ”kilpailukyvyyn asema perusteluna on niin vahva, että niidenkin politiikkalohkojen, jotka eivät perinteisesti ole määritelleet toimintaansa kilpailukyvyyn kautta, on nyt pyrittävä niin tekemään. Samalla kilpailukyvyyn käyttö politiikan eri lohkoilla kertoo myös taloudellisen käsitteistön vahvistuvasta asemasta politiikassa. Eri alat hakevat itselleen painavuutta ja uskottavuutta esittämällä itsensä taloudellisen kilpailukyvyyn vahvistajina ja tekijöinä.” (Kantola 2004, 76-77).

2.3.4 Uuden innovatiivisuuden aalto

Kilpailukyvyyn vahvistamiseksi kilpailuvaltiota piti vahvistaa. Tämä vahvistus haluttiin taata korostamalla poliittisissa päätöksenteoissa teknologian, innovaatioiden ja osaamisen merkitystä. Sorsan, Holkerin ja Ahon hallitusohjelmissa nämä seikat toki huomioitiin, mutta todenteolla niitä painotettiin vasta Suomen jo selvittyä pahimmasta 1990-luvun laman kurimuksesta Paavo Lipposen ensimmäisessä ja toisessa hallituksessa.

Puhe tietoyhteiskunnasta lisääntyi, ja sitä korostettiin Lipposen toisen hallituksen hallitusohjelmassa, jossa julistettiin mahtipontisesti:

”Suomesta rakennetaan tietoyhteiskunta, jossa tieto ja osaaminen ovat osa sivistystä ja keskeisin tuotannontekijä.” (emt. 77)

Hallitus julisti myös käynnistävänsä uusia hankkeita, jotka tukevat Suomen nostamista ”tietoliikenneteknologian ohella merkittäväksi sisältöteolliseksi maaksi” (ibid.). Teknologia nähtiin muutosvoimana, joka varmistaa kansallisen kilpailukyvyn. Tätä muutosvoimaa haluttiin kasvattaa tukemalla innovaatioita ja innovatiivisuutta. Teknologian poliittisen merkityksen kasvaminen ilmenee siinä, että Lipposen ensimmäisen hallituksen ohjelmassa teknologiasta puhutaan 5 kertaa, toisen hallituksen ohjelmassa 15 kertaa ja Jäätteenmäen / Vanhasen hallitusohjelmassa jo 24 kertaa (emt. 79).

Teknologia ja innovaatio liitettiin luonnollisesti osaamiseen, joka liitettiin poliittisessa puheessa joka puolelle yhteiskuntaa, niin julkiseen sektoriin, yrityksiin kuin työelämäänkin. Kuten teknologia, myös osaaminen painottui hallitusohjelmissa ajan saatossa yhä vahvemmin. Lipposen ensimmäisen hallituksen ohjelmassa osaaminen mainitaan 9 kertaa, toisen hallituksen ohjelmassa jo 25 kertaa. Jäätteenmäen hallituksen ohjelmassa se esiintyy jo peräti 38 kertaa (emt. 80-81).

2.3.5 Hyvinvointivaltion legimitteettikriisi

1990-luvun lama merkitsi julkiselle sektorille laajoja ja syvälle pureutuvia menoleikkauksia. Tämä oli ymmärrettävää, sillä laman iskettyä Suomeen julkisten menojen osuus bruttokansantuotteesta kasvoi nopeasti yli 60 prosenttiin BKT:stä, mikä oli yli kymmenen prosenttiyksikköä suurempi kuin EU-maiden keskiarvo (Hämäläinen & Heiskala 2004, 88). On silti korostettava, että lama yksin ei johtanut julkisen sektorin säästötoimenpiteisiin. Laman aikana tehdyt linjaukset olivat pääosin tehty jo ennen talouskriisiä, sillä hyvinvointimenojen kasvu koettiin liian suureksi. Lama toimikin hyvänä perusteluna jo ennen lamaa asetettujen säästötoimenpiteiden toteuttamiselle. Holkerin hallitus ei ollut onnistunut hillitsemään julkisia menoja talouden nousukaudella 1980-luvun

lopulla, joten lama tulikin sosiaalipolitiikan uudistajien näkökulmasta oikeaan aikaan (emt. 89).

Kun otetaan huomioon, että 1980-luku oli Suomen hyvinvointivaltion kulta-aikaa, on erikoista, että ajan hallitusohjelmissa hyvinvoinnin käsite ei ole mitenkään keskeinen. Sorsan neljäs hallitus mainitsee ohjelmassaan hyvinvoinnin ainoastaan kerran, samoin Holkerin ja Ahon hallitusohjelmissa (Kantola 2004, 81-82). Hyvinvoinnin käsite ei myöskään kytkeydy hyvinvointivaltion käsitteeseen, vaan pikemminkin väestön hyvinvointiin sinänsä. Lipposen ensimmäinen hallitus käyttää sekin kyllä hyvinvoinnin käsitettä, mutta kovin erilaisessa asiayhteydessä kuin edeltäjänsä:

”Kansalaisia omiin ponnisteluihin ja yrittämiseen kannustava hyvinvointi turvataan myös ansiotulojen verotusta keventämällä.” (emt. 82)

Huomionarvoista on se, että Lipposen hallitus haluaa ilmoittaa tavoitteekseen hyvinvointiyhteiskunnan peruspalvelujen turvaamisen, mutta paradoksaalisesti tämä turvaaminen tapahtuu menoja karsimalla:

”Sosiaali- ja terveyspalvelut, ansiosidonnainen sosiaaliturva ja vähimmäisturva muodostavat hyvinvointiyhteiskunnan ytimen. Niiden turvaamiseksi sosiaali- ja terveysturvassa tarvitaan merkittäviä, rakenteellisia muutoksia ja menojen karsintaa” (ibid.)

Lipposen ensimmäisen hallituksen aikana hyvinvointi määräytyy ennen kaikkea yhteiskunnan taloudellisen tilan kautta. Lamasta toipuva Suomi joutuu huolehtimaan valtion suuresta velkamäärästä ja suorittamaan siksi huomattavia menojen leikkauksia. Hallitusohjelma painottaa kansalaisten yksilöllistä ”kannustamista”, jonka käänköpuolena on se, että hyvinvointivaltioon olennaisesti liittyvä sosiaaliturva nähdään työntekoa vähentävänä seikkana. Hyvinvoinnin luominen koetaan saavutettavan ennen kaikkea työn kautta, joten kansalaisten tehtävänä on huolehtia hyvinvoinnistaan tekemällä työtä. Vastuuta hyvinvoinnista siirretään näin valtiolta yksilötasolle. Lipposen toisen hallituksen ohjelma sanoo tämän selvästi:

”Kansalaisten hyvinvointi ja turvallisuus vahvistuvat, ihmisten omaehtoista ponnistelua hyvinvointinsa edistämiseksi kannustetaan.” (emt. 83)

Siirryttäessä Jäätteenmäen / Vanhasen hallitukseen huomionarvoista on se, että kaikista 1980- ja 1990-luvun hallitusohjelmista sen hallitusohjelmassa mainitaan sana ”hyvinvointivaltio” ensimmäistä kertaa:

”Työn, yrittämisen ja yhteisvastuun politiikallaan hallitus kehittää aiempina vuosikymmeninä laajalla yhteistyöllä onnistuneesti rakennettua hyvinvointivaltiota ja –yhteiskuntaa.” (emt. 84)

Hyvinvointi-sana on Jäätteenmäen / Vanhasen hallitusohjelmassa paljon enemmän esillä kuin aiemmissa hallitusohjelmissa. Lipposen ensimmäisen hallituksen ohjelmassa hyvinvointi mainitaan 5 kertaa, toisessa 8 kertaa. Sen sijaan Jäätteenmäen / Vanhasen hallitusohjelmassa hyvinvointi mainitaan 19 kertaa (emt. 85).

Kuten huomataan, parlamentarisessa puheessa on nähtävissä selkeä muutos 1980- ja 1990-luvun aikana. 1980-luvulla ulko- ja turvallisuuspolitiikka YYA-sopimuksineen siirtyy taka-alalle talouden noustessa etusijalle. 1990-luvulla – ja varsinkin laman jälkeen – parlamentarisessa puheessa painottuu teknis-taloudellinen ajattelu, jossa ei ole mukana aiemmin vahvana elänyt idea kansallisesta ohjauksesta. Samaan aikaan puhe hyvinvoinnista hyvinvointivaltioineen ja – yhteiskuntineen nousee aiempaa selvemmin esiin, mutta kovin erilaisessa kontekstissa kuin aiemmin. Hyvinvointivaltio ja – yhteiskunta peilautuu kilpailuvaltiolle vastaisena asiana. Puhe kilpailukyvyystä, kannustavuudesta ja työttömyyden hoidosta saa etusijan hyvinvointivaltion perinteisten suojaverkkojen, kuten sosiaali- ja terveyspalveluiden, turvaamisen sijaan. Voidaan sanoa, että parlamentarisessa ajattelussa tapahtuu merkittävä paradigmanvaihdos, kun vielä 1980-luvulla talouden suhdanneongelmien kautta koettu työttömyysongelma korvautui 1990-luvun aikana ajatukseen työttömien yksinkertaisesta haluttomuudesta työntekoon. Se, mikä ennen näyttäytyi yhteiskunnan rakenteellisena ja taloussuhdanteellisena ongelmana, näyttäytyi nyt kansalaisten yksilöllisenä saamattomuutena (katso Julkunen 2001).

2.4 Työntekijäjärjestöjen puheen muutoksia

2.4.1 Lyhyt katsaus tulopoliitiikan historiaan

Jo ensimmäistä tulopoliittista kokonaisratkaisua vuodelta 1968 kuvaa neuvotteluiden pyrkimys kaikenkattavuuteen. Asialistalla olivat seuraavat tavoitteet (Kauppinen 2005, 56):

- 1) koko kansantalouden tulo- ja kustannuskehityksen ottaminen huomioon sopimuksia tehtäessä
- 2) yritysten kilpailukyvyn turvaaminen tai parantaminen
- 3) inflaatiokehityksen hillintä
- 4) työllisyyden parantaminen
- 5) palkankorotusten suhteuttaminen tuottavuuskehitykseen
- 6) pyrkimys vuotta pidempiin ratkaisuihin
- 7) eri kustannus- ja tulomuotojen keskinäisen riippuvuuden, indeksisidonnaisuuden, poistaminen ja kieltäminen
- 8) kaikkien sektoreiden, myös julkisen sektorin, saaminen mukaan tulopoliittiseen järjestelmään

Nämä yleistavoitteet olivat läsnä jokaisessa vuosien 1968-1994 aikana tehdyissä tupossa, joita neuvoteltiin kaikkiaan kolmetoista. Ne solmittiin kahden vuoden pituisiksi, mutta joukossa on myös viisi vuoden mittaista ratkaisua.

Kauppinen (2005) mukaan varsinkin tulopoliittisten ratkaisujen alkuaikoina pyrkimyksenä oli pikemmin yhteiskuntarauhan vakauttaminen kuin talouspolitiikan hoito. Siinä niiden voidaankin katsoa onnistuneen. Vaikka ne eivät kenties aina turvanneetkaan yritysten kilpailukyvyn säilymistä, keskitettyjä ratkaisuja pidettiin silti parhaimpina. Kuohuvan 60-luvun aikana liittokohtaiset ratkaisut koettiin keskitettyjä ratkaisuja huonompana vaihtoehtona.

Tulopoliittisten ratkaisujen pyrkimyksenä oli perinteisesti ajatus antaa jokaiselle jotain. Toisaalta järjestöt haalivat jäsenilleen omia etuja, toisaalta samaan aikaan pyrittiin myös yhteiskunnan ”yhteiseen hyvään”. Järjestöjen ajamat ”omat edut” koskivat palkkoja, työaikoja ja muita työsuhteeseen vaikuttavia seikkoja. ”Yhteistä hyvää” olivat puolestaan hallituksen tarjoamat sosiaalipaketit. Sosiaalipaketteihin sisältyi työ-, sosiaali-, vero-, asunto- ja korkopoliittisia toimia. ”Yhteisen hyvän” aikaansaaminen oli olennaisesti sitä, että neuvotteluosapuolet sovittivat yhteen ristiriitaisia tavoitteita. Perinteisesti tämä merkitsi sitä, että ammattiyhdistysliike tyytyi maltillisiin palkankorotuksiin, koska tämän odotettiin hillitsevän hinnankorotuksia. Yritykset hyötyivät tästä, koska kustannusten vähäinen kasvu paransi niiden hintakilpailukykyä. Ajatuksena oli, että kilpailukyvyn parantuessa työllisyyskin paranee. Samalla pyrittiin hillitsemään inflaatiota, joka syö kuluttajien ostovoimaa (ibid).

Maltilliset palkankorotukset liittyivät osin työmarkkinaosapuolten periaatteeseen rajoittaa ”epätervettä” palkkakilpailua. Koska työntekijöiden palkkaperusteet määritellään työehtosopimuksella, niissä on vähän liikkumavaraa. Työntekijä ei siten voi vapaasti neuvotella palkoistaan työmarkkinoilla, sillä työnantaja sitovat säännöt. Nämä säännöt luotiin alkujaan siksi, että työelämässä työnantaja on useimmiten työneuvotteluiden ”vahva” osapuoli ja työntekijän neuvotteluasema on ”heikko”. Koska palkkaperusteet ovat määritetty työehtosopimuksessa, työnantaja ei voi tyytyä sanelemaan itse määräämänsä palkan suuruutta. Käsitys työntekijän aseman heikkoudesta on merkinnyt sitä, että ammattiyhdistysliike on pyrkinyt turvaamaan työntekijän aseman. Ay-liike neuvottelee työntekijän puolesta palkat, työajat, lomat, irtisanomisajat, sosiaaliturvan, työsuojelumääräykset ja oikeudet tietojen saantiin yritystä koskevista asioista (Kauppinen 2005, 119). Tämä merkitsee sitä, että työntekijän palkka ei määräydy pelkästään markkinavoimien ja työntekijän oman aseman vahvuuden – tai heikkouden – kautta.

Palkkakilpailun estäminen oli läheisessä yhteydessä ajatukseen solidaarisesta palkkapolitiikasta. Solidaarisen palkkapolitiikan käsite kehitettiin alun perin Ruotsissa 1920-luvulla (emt. 122). Solidaariseen palkkapolitiikkaan liittyy ajatus tuloerojen tasaamisesta: pienempiä palkkoja on pyritty korottamaan enemmän kuin suuria palkkoja. Suomessa solidaarinen palkkapolitiikka ilmeni ensimmäisessä tuposopimuksessa siten, että palkkoja korotettiin vain pennikorotuksen prosenttimääräisen palkankorotuksen sijaan.

Solidaarinen palkkapolitiikka nähtiin osana hyvinvointiyhteiskunnan rakentamista. Tuloratkaisuissa solidaarista palkkapolitiikkaa ajettiin sen ajatuksen mukaan, että yhtäläisestä työstä tulee maksaa yhtäläinen palkka. Toisin sanoen, palkan määrän ei tule riippua yrityksen kannattavuudesta. Jos yritys ei pystynyt tällaista palkkaa maksamaan, se yksinkertaisesti hävisi.

Solidaarinen palkkapolitiikka näkyi käytännön elämässä siten, että eri työtä tekevien palkansaajien palkkaerot eivät ole olleet kohtuuttoman suuret. Palkkahajonta on pyritty pitämään oikeudenmukaisena. Pieniä palkkoja on pyritty nostamaan suuria palkkoja enemmän. Tämän vuoksi palkankorotusmallina on ollut matalapalkkaerän ja sekakorotuksen¹ yhdistelmä. Solidaarinen palkkapolitiikka on ollut jo pitkään voimakkaan kritiikin kohteena, ja vaatimukset kyseisen politiikan lopettamisesta ovat kiihtyneet.

2.4.2 Taistelusta konsensukseen

Kuten yritysmaailmassa ja parlamentaarisessa politiikassa, myös ammattiyhdistysliikkeen puheessa tapahtui suuria muutoksia 1980- ja 1990-lukujen aikana. Vielä 1980-luvun alussa ay-liikkeen retoriikkaan kuului puhe työväen taistelusta, ja ay-liike identifioikin itsensä voimakkaasti oikeistolle vastakkaisena liikkeenä. Ay-liikkeen vanhasta retoriikasta saa hyvän esimerkin tarkasteltaessa SAK:n periaateohjelmaa vuodelta 1981, jossa sanotaan:

”Ammattiyhdistysliike pitää pääomien keskitystä vaarana demokraattiselle yhteiskuntakehitykselle ja taistelee pääomien demokraattisen ohjauksen ja valvonnan puolesta. Pääomien keskittyminen lisää työntekijöiden riistoa ja siitä on muodostunut monien kansojen itsemääräämisoikeuden rajoitus, mittaamattomia voimavaroja vaativien varustelumenojen yllyke ja sotien syy” (Kantola 2004, 89).

Samana vuonna SAK julkaisi myös tavoiteohjelman, joka sisälsi monia poliittisia vaatimuksia. SAK:n mukaan esimerkiksi pääomatulojen säätelyä tuli tiukentaa, inflaatio täytyi pitää kurissa ja kolmikannan täytyi harjoittaa solidaarista palkkapolitiikkaa. Vaatimukset sidottiin kuitenkin reaalipoliittiseen viitekehykseen siten, että tulopolitiikka tuli sovittaa järkevällä tavalla kansantalouden kasvumahdollisuuksiin nähden (ibid.).

¹ Sekakorotus merkitsee sitä, että palkankorotuksen yhteydessä tapahtuu sovittu prosenttikorotus ja vähintään tietty eurokorotus (Kauppinen 2005, 124).

Vuoden 1981 periaateohjelmaa värittää vielä työntekijöiden ja työnantajien välinen voimakas vastakkainasettelu. Tätä vasten peilaten muutos SAK:n vuoden 1991 periaateohjelmaan on huikea. Ohjelmassa tosin mainitaan vielä yhden kerran, että ”Työnantajien ja työntekijöiden välillä on edelleen perustava ristiriita”, mutta itse puhetapa on laman alla hyvin toisenlainen:

”Työelämään on tuotava työntekijöiden tarpeiden pohjalta joustavuutta ja vaikutusmahdollisuuksia. Joustot on saatettava positiivisiksi ja turvallisiksi huolehtimalla, että ay-liikkeellä ja sen jäsenillä on aktiivinen rooli tuotannollisissa ja työelämän kysymyksissä” (emt. 90).

Syitä puheen muutokseen on useita. Ensinnäkin, 1980-luvulla tapahtunut suomalaisen yrityskentän nopea kansainvälistyminen ei voinut jäädä ay-liikkeeltä huomaamatta. Tämä seikka on vaikuttanut myös tapaan, jolla ay-liike näkee yritysten toiminnan perusteet. Toinen, ja varmasti suurempi syy on se, että laman kourissa kamppaileva Suomi ei ollut otollinen pelikenttä vanhalle vastakkainasetteluun perustuvalla retoriikalla. Sen sijaan ay-liike oli valmis yhteistyöhön. Tätä ilmentää jo se, että lamavuotena 1991 työmarkkinajärjestöt kirjoittivat ensimmäisen sodan jälkeen tehdyn tupon, johon ei sisältynyt palkankorotuksia. Tämä tehtiin siitakin huolimatta, että palkansaajien ostovoiman laskettiin tippuvan tehdyn sopimuksen ja uusien verojen takia peräti seitsemän prosenttia (Kiander & Vartia 1998, s. 368).

Laman jälkeen ay-liikkeen puhe muuttuu jälleen jyrkemmäksi, mutta myös puheen muoto on muuttunut. SAK:n vuoden 1996 periaateohjelmassa korostuu kansainvälistyminen ja kansainvälinen kilpailu, joka ilmenee erityisesti matalapalkka-aloja ja työttömyysturvaa koskevissa kysymyksissä. Kun työnantajajärjestöt kritisoivat suomalaista palkkatasoa ja työttömyysturvaa liian korkeiksi, ay-liike ilmoittaa työvoimakustannusten olevan kilpailijamaihin verrattuna kohtuullisia. Työttömyysturvan heikentämisen SAK näkee johtavan moniin sosiaalisiin ongelmiin. Siksi se ilmoittaakin: ”Suomalainen palkkalinja ei voi perustua palkkojen polkumyyntiin” (Kantola 2004, 91).

SAK:n ohjelmassa vuodelta 2001 kansainvälistymisen merkitys on korostunut entisestään:

”Globalisaatio on edennyt huimasti viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. Kyseessä on ennen kaikkea maailmanlaajuisten pääomamarkkinoiden synty ja markkinatalouden ulottuminen maapallon lähes jokaiseen kolkkaan. Suomenkin talous, työpaikat, hyvinvointipalvelut ja sosiaaliturvan rahoitus ovat hyvin riippuvaisia kansainvälisestä kehityksestä. Johtavien suomalaisten yritysten toiminta on täysin maailmanlaajuista, ja niiden omistus ja osakkeiden arvo määräytyvät pitkälti maailman arvopaperimarkkinoilla” (emt. 91).

Verrattuna vuoden 1981 ohjelmaan hämmästyttävää on se, että kapitalismin kritiikki on tyystin poissa. Sen sijaan SAK haluaa korostaa, että kansainvälistyminen on hyvä asia myös ay-liikkeelle, jolla on mahdollisuuksia levittäytyä nyt kansainvälisesti.

2.4.3 Globalisoitunut maailma ja kansallinen sopiminen

1980-luvulla työntekijäjärjestöt SAK etunenässä linjasi päätavoitteekseen täystyöllisyyden saavuttamisen. Tämän saavuttamiseksi kansallisella politiikalla ja kolmikannalla oli suuri merkitys. Talouspolitiikan haluttiin olevan taloudellista kasvua tukevaa: siksi taloudellista ohjausta tuli SAK:n mukaan tehostaa (emt. 91). 1990-luvun lamaa seurannut suurtyöttömyys ei vaikuttanut ay-liikkeen uskoon kolmikannan toimivuudesta. Sen sijaan SAK kritisoi vuoden 1996 periaateohjelmassaan voimakkaasti laman keskellä 1991 toimintaansa aloittanutta porvarihallitusta, jonka toiminta työllisyystilanteen kohottamiseksi oli sen mukaan riittämätöntä. Itsensä SAK näki toimineen talouskriisissä vastuullisesti. Ay-liike halusi vahvistaa laman aikana suomalaisten vientiyriyten toimintaedellytyksiä, mutta hallituksen elinkeinoelämälle suuntaamat tukiaiset ja verohelpotukset eivät tukalaa taloustilannetta auttaneet. Lama näytti suomalaisille SAK:n mielestä kuitenkin sen, että laaja-alainen kolmikantasopimusjärjestelmä oli edelleen paras tapa asioiden hoitamiseksi:

”Vaikka rakennemuutos ja joustokehitys suosivatkin palkkapolitiikan painottumista yhä enemmän ala- ja yrityskohtaiseksi, on suomalaisen työmarkkinapolitiikan vahvuutta, keskitetyn tason yhteistyökykyä, käytettävä hyväksi vastedeskin” (emt. 92).

Lama vaikutti vähentäneen selvästi ay-liikkeen ja työnantajapuolen välistä vastakkainasettelua. Yritykset ja niiden menestyminen nähtiin entistä enemmän työllistymismahdollisuuksina. On kuitenkin tärkeää havaita, että tämä katsantokanta

vaikutti myös kielteisesti työntekijäjärjestöjen toimintaan, sillä se kavensi niiden politiikan toimialaa. Kansallisen kilpailukyvyn vaaliminen merkitsi ay-liikkeelle sitä, että työnantajajärjestöjen esittämiä taloudellisia ja poliittisia vaatimuksia oli entistä vaikeampi vastustaa. Tämä ilmenee esimerkiksi siten, että SAK:n ohjelmista katosivat vaatimukset pääomien ja yritysten verottamisesta tuloerojen tasaamiseksi (emt. 93).

1980-luvulla SAK:n retoriikassa ei vielä käytetty kansainvälisen kilpailukyvyn käsitettä, mutta viimeistään 2000-luvulla siitä oli tullut selkeästi hyväksytty termi. Vuoden 2001 ohjelmassa SAK julisti:

”Maamme on suoritus- ja kilpailukykyisempi sekä vauraampi kuin koskaan. Osaamiseen perustuvassa uudessa taloudessa Suomi on noussut maailman eturivin valtioiden joukkoon” (ibid.).

Samassa ohjelmassa ilmenee hyvin SAK:n halu kolmikannan ja kansallisen sopimisen vaalimiseen:

”Suomalainen sopimusyhteiskunta ja neuvottelujärjestelmä ovat osoittaneet vahvuutensa eri aikoina sekä erilaisissa poliittisissa ja talouden oloissa. Tulopoliittisten kokonaisratkaisujen avulla ja jatkuvan neuvottelun periaatteita soveltamalla ammattiyhdistysliike voi parhaiten turvata jäsenistönsä edut ja vaikuttaa myös yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ” (emt. 94).

2.4.4 Joustavuus

Laman aikaan ja erityisesti sen jälkeen joustavuudesta tuli erittäin tärkeä (työmarkkina)poliittinen käsite. SAK omaksui muiden ohella käsitteen, mutta se halusi määritellä sen itsensä ja edustamiensa työntekijöiden kannalta positiivisella tavalla. Niinpä joustavuutta korostettiin esimerkiksi vuoden 1996 ohjelmassa ilmiönä, joka suo työntekijöille lisää mahdollisuuksia (ibid.).

Vuoden 2001 ohjelmassa suuri osa kyseisestä positiivisuudesta hävisi. Vaikka joustavuus nähtiin edelleen esimerkiksi pienten yritysten kasvua edistävänä tekijänä, otettiin nyt esille myös joustavuuden varjopuolia:

”Työntekijöille joustavuuden vaatimukset näkyvät pitkinä työpäivinä ja – viikkoina, epäsäännöllisinä työaikoina, kiireenä ja aikapaineena. Työaikojen joustavuus ja epämukavat työajat näkyvät työterveyden ja työturvallisuuden heikentymisenä” (emt. 95).

Ohjelmassa nostettiin esille myös epätyypillisten työsuhteiden lisääntyminen ja niiden mukanaan tuomat ongelmat: epävarmuus, ansioperusteisen työturvan heikennys, työntekijöiden epätasa-arvoinen kohtelu ja vähäiset vaikutusmahdollisuudet (ibid.). SAK halusi näin ollen edelleen ilmentää itseään työntekijöiden aseman puolustajana. Toisaalta SAK:n vuoden 2001 tavoiteohjelmasta on havaittavissa myös uudentyyppinen, yksilöllisempi käsitys työntekijöistä, jotka haluttiin esittää ennen kaikkea yritysten voimavarana, ei työnantajan vastapuolena (emt. 97).

2.4.5 Ay-liike heikomman asialla

Vielä 1980-luvulla ay-liikkeen keskeisenä teemana oli tulo- ja varallisuuserojen kaventaminen, ja esimerkiksi SAK:n vuoden 1981 ohjelmassa todetaan reilusti: ”Epätasainen tulonjako on riiston ylläpitäjä” (ibid.). 1990-luvulla puheet ”riistosta” katosivat, mutta oikeudenmukaisen yhteiskuntapolitiikan roolia korostettiin yhä. SAK:n vuoden 1991 ohjelmassa ilmoitettiin:

”Verotuksella ja tulonsiirroilla tasoitetaan hyvinvointieroja. Pelkkä solidaarinen palkkapolitiikka ei riitä. Niinpä SAK:n tavoitteena on solidaarisuus tulonmuodostuksessa” (emt. 98).

Solidaarinen palkkapolitiikka oli kuitenkin vaikeuksissa jo lama-aikana, eikä edes 1990-luvun puolivälissä alkanut nouseva talouskasvu näyttänyt enää mahdollisuudelta pitää kiinni tästä solidaarisuuspyrkimyksestä. Vuoden 1996 tavoiteohjelmassa SAK ilmoittikin, että solidaarista palkkapolitiikkaa ei voida harjoittaa tuloeroja kaventavalla palkkapolitiikalla vaan valtion harjoittamalla verotuspolitiikalla. Erityisesti palkkapolitiikan toivottiin keventyvän (emt. 98-99).

SAK:n lamanjälkeinen puhetapa vaikuttaa hieman oudolta. Toisaalta järjestö pitää edelleen kiinni perinteisistä vaatimuksista tuloerojen pienentämiseen ja solidaarisuuteen, mutta samalla se vaikuttaa näkevän maailman sellaisena, että SAK:n omien poliittisten tavoitteiden toteutumisen mahdollisuudet ovat hyvin rajalliset. Osasy

tähän on epäilemättä se, että Suomen liittyttyä Euroopan unioniin ja EMU:un kansallinen talous- ja rahapolitiikka sai aiempaa tiukemmat raamit, mikä kavensi esimerkiksi verotuksen liikkumavaraa.

Muuttunut poliittinen tilanne ei kuitenkaan muuttanut SAK:n näkemystä itsestään suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan puolustajana, itse asiassa tämä näkemys vaikuttaa vain vahvistuneen 2000-luvulla. Vuoden 2001 tavoiteohjelmassa SAK näyttää kamppailevan aatteellisten näkemystensä ja ”taloudellisten tosiasioiden” välillä:

”SAK varoittaa ideologisista syistä tapahtuvista kokeiluista hyvinvointiyhteiskunnan kustannuksella ja torjuu vaatimukset veroasteen roimasta laskusta. Sen sijaan verotuksen rakennemuutosta on jatkettava siten, että siirretään painopistettä edelleen pääomatulojen, kiinteistöverotuksen ja ympäristöverojen suuntaan ottaen huomioon kuitenkin kansainvälinen kehitys ja kilpailuolosuhteet” (emt. 100).

Mielenkiintoinen yksityiskohta on se, että ay-liike oli vielä 2000-luvun alussa suhteellisen haluton arvostelemaan globalisaation yhteydessä syntyneitä suuryrityksiä. Ay-liike toki toivoi yrityksiltä eettistä toimintaa ja ymmärrystä yhteiskuntavastuustaan, mutta yritysten ja talouden toimintatapoja ei juurikaan kritisoitu. Talouden lainalaisuudet pyrittiin pikemminkin esittämään ihmisten ja yritysten tahdosta riippumattomina kehityslinjoina, eräänlaisina universaalisina lakeina (emt. 101).

2.5 1990-luvun alun lama

1990-luvun alun lama oli Suomen vakavin talouskriisi toisen maailmansodan jälkeen. Syitä lamalle on useita, ja ne periytyivät 1980-luvulta. Yrityskentän nopea kansainvälistyminen toi mukanaan voimakkaita vaatimuksia vapaakaupan, tavaroiden, palveluiden ja työvoiman liikkuvuuden lisäämiseksi. Tämän johdosta pääomien liikkumista myös vapautettiin, ja niitä estäneitä säännöksiä purettiin. Huomionarvoista on, että pääomamarkkinoiden vapauttamisesta ei juuri käyty keskustelua ennen lamaa, joten sen mukanaan tuomat ongelmat tulivat useimmille yllätyksenä. Poliittisen keskustelun puute kirvoitti erään rahapolitiikan päättäjän toteamaan laman jälkeen:

”Siinä tapahtui sikäli mielenkiintoinen juttu, että kun pankki julkaisi tiedotteen, jossa kerrottiin, että tänään on päätetty tämmöisen ja tämmöisen toimen vapauttamisesta, mutta sillä ei juuri ole vaikutusta. Tämä piti paikkansa. Aina joku markkinaosapuoli oli keksinyt jotain, jonka seurauksena sillä toimenpiteellä ei ollut mitään vaikutusta. Kokonaisuuden kannalta oli kuitenkin hankalaa se, että liberalisoituminen tapahtui niin, että tehtiin joukko yksittäisiä toimenpiteitä, joilla ei ollut yksinään mitään merkitystä. Mutta vähitellen oli koko järjestelmä kuitenkin muuttunut. Jossain vaiheessa elettiin ihan uusien pelisääntöjen mukaan ja siitä ei kukaan koskaan mitään puhunut. Semmoista keskustelua ei käyty.” (Kantola 2002, 193)

Ulkomaisten rahavirtojen vapauttamisprosessi oli aloitettu jo 1980-luvun alussa, ja ulkomaisen rahan määrä suomalaisessa kansantaloudessa kasvoi vuosikymmenen loppua kohden hurjasti. Pankit ryhtyivät ottamaan halpakorkoista lainaa ulkomailta ja antoivat niitä kohteisiin, joiden tuotto-odotukset olivat joko vähintäänkin epävarmoja tai katteettomia (Kantola 2004, 18). Kun Suomen talous syöksyi vuonna 1990 nopeaan laskukierteeseen, se ilmeni nopeasti konkurssina, työttömyytenä ja pankkien heikentyneenä tilanteena. Samaan aikaan Neuvostoliitto romahti, mikä merkitsi suomalaiselle teollisuudelle tärkeää idänviennin tyrehtymistä. Asiaa havainnollistaa hyvin se, että kun Suomen bruttokansantuote oli vielä vuonna 1989 viiden prosentin vuosikasvussa, vuosina 1992 ja 1993 se oli noin kymmenen prosentin laskussa (emt. 19).

Maan ajauduttua vakavaan pankkikriisiin sen vaikutukset ilmenivät laajalti. Pankkikriisiä yritettiin hoitaa pankkituilla, jota annettiin lopulta noin 50 miljardia markkaa. Valtio joutui ottamaan ulkomaista lainaa rahoittaakseen pankkituet, ja valtion velan määrä kasvoi huikeasti. Kun yksityinen sektori oli romahtanut, työttömyys kasvoi ja pienensi näin ollen valtion saamia verotuloja. Vuonna 1993 Suomen työttömyystilanne oli Espanjan jälkeen Länsi-Euroopan korkein (ibid.).

Taloustilanteen ollessa hirvittävä poliittinen paine voimakkaisiin säästöohjelmiin oli luonnollisesti kova. Kriisitilannetta peilaa hyvin se, että vuonna 1992 säädettiin valtiopäiväjärjestykseen muutos, jonka mukaan eduskunnan kolmasosa ei voinut enää äänestää lakeja vaalien yli. Ainoastaan perusturvaa heikentävät säästölait muodostivat poikkeuksen (emt. 20). Poliittinen konsensus säästöjen tarpeellisuudesta oli vahva, ja vielä ennen vuoden 1991 eduskuntavaaleja ilmennyt erimielisyys väheni vaalien jälkeen nopeasti. Säästötoimenpiteistä muodostui yhteisesti tunnustettu välttämättömyys. Merkittävää on se, että talouspolitiikkaan ilmestyi säästöpäätösten perusteluissa puhetapa, jossa korostettiin julkisen sektorin pienennystarvetta velan takia. Myös voimakkaiden

rakenteellisten muutosten ja uudistusten tarvetta korostettiin (ibid.). Kenties kipeimmät säästötoimenpiteen kohdistuivat sosiaaliturvaan, kuten sairaus- ja työttömyysturvaan, asumistukiin ja eläkkeisiin.

Säästötarpeet merkitsivät myös yleistä keskustelua hyvinvointivaltion kohtalosta. Suomalaisen hyvinvointivaltion rakenteita kritisoitiin, koska se nähtiin työttömyyttä ylläpitävänä. Hyvinvointivaltiokriitikkojen perusteluna oli usein argumentti, jonka mukaan liian hyvä ja kattava sosiaaliturva muodosti tuloloukkuja, jonka takia ihmisten ei kannattanut lähteä töihin. Hyvinvointivaltion puolustajat puolestaan argumentoivat, että valtion suorittamat säästöt lisäävät köyhyyttä, eriarvoisuutta ja syrjäytymistä (ibid.). Tuloloukkujen purkamiseen pyrkivä poliittinen toiminta ja retoriikka jatkuivat pitkään Suomen jo selviytyttyä lamasta. Toisaalta menoleikkauksia suunnattiin tulonsiirtoihin, toisaalta tulojen ja työn verotusta pyrittiin keventämään. Tämän toiminnan retorisia argumentteina oli suomalaisten ”houkuttelemine” ja ”kannustaminen” töihin. Työttömyys pysyi kuitenkin pitkään hyvin korkeana, tuloloukkujen purkamisesta huolimatta (emt. 21).

Eräs voimakkaimmista suomalaista hyvinvointivaltiota kritisoivista instituutiosta oli Elinkeinoelämän valtuuskunta EVA², joka esitti raskasta kritiikkiä suomalaista hyvinvointivaltiota kohtaan. EVA:n mukaan laman oli aiheuttanut laaja julkinen sektori, antelias sosiaaliturva, jäykät työmarkkinat, korporatistinen päätöksenteko ja korkea verotus. Kaikki syytökset olivat itse asiassa samoja kuin nykyäänkin siinä argumentaatioissa, joka tulee varsinkin EVA:n nykyisen läheisen yhteistyöorganisaation Elinkeinoelämän keskusliitto EK:n puolelta. 1990-luvun lama vaati EVA:n mukaan rajuja ”systeemimuutoksia”. Kritiikki kohdistui varsinkin ammattiyhdistysliikkeisiin. Voidaan sanoa, että lama antoi alun perin vasemmistolaisuuden vastavoimaksi perustetulle EVA:lle aseet käteen. 1980-luvun lopun taloushuuman jälkeinen pudotus mahdollisti uudenlaisen retoriikan käyttöönoton. Uuden kansainvälisen uusliberalistisen politiikan tavoitteisiin kuului kollektiivisten työmarkkinainstituutioiden purkaminen ja ammattiyhdistysliikkeen vaikutusvallan nujertaminen (katso Julkunen 2001, 79).

² Elinkeinoelämän valtuuskunta EVA:n merkitystä yhteiskunnallisen keskustelun vetäjänä ja suunnannäyttäjänä ei tule aliarvioida. EVA:n poliittista vaikutusvaltaa kuvaa hyvin se, että STTK:n pääsihteeri Seppo Junttila on jopa nimittänyt Evaa Suomen varjohallitukseksi. Katso Turun Sanomat 12.02.2005: ”Eva ei kaipaa Aatamia” (päätoimittaja Aimo Massisen kolumni). Vuonna 2005 eräät ay-johtajat ideoivat eräänlaisen ideologisen vastajärjestön perustamista EVA:lle – eräänä vaihtoehtona esitettiin Palkansaajien tutkimuslaitoksen muuntamista tähän tehtävään. Idea kuitenkin kariutui.

Voidaan esittää kysymys, kenen syy lama viime kädessä oli, poliitikkojen, ekonomistien, pankkien vai yritysten? Yksiselitteistä vastausta tuskin on, mutta lukuisissa laman syitä käsittelevissä tulkinnoissa nousee esiin yksi tekijä: niin poliitikkojen, pankkisektorin päättäjien kuin ekonomistienkin tietämättömyys. Eräs poliitikko on muistellut:

”Pankki-ihmiset ja talousalan ihmiset syyttivät 80-luvulla meitä poliitikkoja siitä, että emme tienneet talouspolitiikasta paljon mitään. Ja he olivat oikeassa. Mutta jos minä olisin tiennyt, että he tiesivät niin pirun vähän kuin tiesivät niin olisin paneutunut talouspolitiikkaan aivan toisella tavalla kuin mitä tein ja nyt jälkepäin olen joutunut tekemään. Emme me poliitikot niin päteviä ole, että olisimme saaneet taluskriisiä aikaan, siihen tarvittiin asiantuntijoita, eivät amatööri pysty näin syvää kriisiä aikaansaamaan.” (Kantola 2002, 215).

2.5.1 Muutoksia työmarkkinasektorilla

Taluskriisi merkitsi muutoksia myös työmarkkinasektorilla ja tulopolitiikassa. Tulopolitiikka muodostui merkittäväksi järjestelmäksi suomalaisessa politiikassa 1970-luvulla, kun työmarkkinoilla toimivat eri intressiryhmät keskittivät edunvalvontaansa suurille keskusjärjestöille. Ensimmäinen tulopoliittinen kokonaisratkaisu tehtiin jo vuonna 1968, ja tupojärjestelmä etabloitui käyttöön 1970-luvulla. Tulopoliittisissa sopimuksissa työntekijät, työnantajat ja valtio sopivat keskitetysti palkkatasosta ja työehdoista. 1980-luvun nopea talouskehitys ja kansainvälistyminen johtivat siihen, että eräät tahot alkoivat kyseenalaistaa kansallisen tupojärjestelmän toimivuuden. Kun yritykset kasvoivat markkinoiden avauduttua, kansallisten sopimusjärjestelmien suosio heikkeni.

Suomalaisessa työmarkkinapolitiikassa voidaan katsoa toistuneen tulopoliittisten kokonaisratkaisuneuvotteluiden alusta lähtien sama kaava: palkansaajajärjestöt laativat esityslistan vaatimuksista palkankorotusten ja työsuhteen ehtojen osalta. Työnantajien roolina oli näissä neuvotteluissa lähinnä vaatimusten jarruttaminen ja pienentäminen. Hallitus toimi välittäjänä, joka etsi neuvotteluihin kompromissia. Merkittävää on se, että 1990-luvun lama näytti muuttavan tilanteen pääläelleen. Ensimmäisen kerran tupohistoriassa työnantajat laativat esityslistan, jossa vaadittiin palkkojen ja muiden työsuhteen ehtojen heikentämistä. Nyt työntekijäjärjestöjen

tehtäväksi jäi jarrumiehen rooli. Ne nimesivät annetun esityslistan ”saatanallisiksi säikeiksi”.³ Joka tapauksessa 28.11.1991 työmarkkinajärjestöt kuitenkin kirjoittivat tupon, joka tehtiin ensimmäistä kertaa sodan jälkeen ilman palkankorotuksia. Tällöin laskettiin, että palkansaajien ostovoima laskee sopimuksen ja uusien verojen takia seitsemän prosenttia (Kiander & Vartia 1998, s. 368). Seuraavina lamavuosina 1992 ja 1993 ammattiyhdistysliike järjesti kahteen otteeseen päivän mittaiset yleislakot, joilla kritisoitiin hallituksen politiikkaa. Yleisesti ottaen lakot olivat kuitenkin vähäisiä, sillä lakoilla on taipumus lisääntyä talouden noususuhdannevaiheessa ja vähentyä laskusuhteessa (Kauppinen 2005, 226).

Katastrofaalinen taloustilanne pakotti työntekijäjärjestöt sopeutuksiin. Samalla työmarkkinoiden aloite siirtyi työnantajille. Syntyi uusia muutoksia: työelämän sääntöjä väljennettiin ja sopimista hajautettiin. Ahon hallitus yritti myös muodostaa uudenlaista ”vallanjako-oppia”, jossa Suomen Pankki hoitaa rahapolitiikan, hallitus finanssipolitiikan ja työmarkkinajärjestöt työllisyyden. Ajatuksen taustalla oli idea siitä, että työllisyys määräytyy ainoastaan palkkojen perusteella – josta ay-liike puolestaan olisi vastuussa. Oli selvää, että ay-liike ei missään tapauksessa voinut hyväksyä tällaista ajatusta. Hallituksen ja työnantajajärjestöjen pyrkimys muutokseen kiristi huomattavasti ilmapiiriä. Radikaalia muutosta suomalaiseen korporatismiin ei yrityksistä huolimatta syntynyt (Julkunen 2001, 80).⁴

Mielenkiintoista on se, että sekä ay-liike että työnantajaosapuoli näkivät lamassa myös hyviä puolia. ”Siperia opettaa” –ajattelu on ilmennyt sekä ay-päättäjien että työnantajapäättäjien puheissa. Esimerkiksi eräs ay-liikkeen päättäjä on todennut:

”Taluskriisissä on se hyvä puoli, että se on ajattelun tasolla pakottanut kaikki miettimään monia asioita uudelleen läpi: yhteiskunnan roolia suhteessa elinkeinoelämään, palveluihinsa, asemaansa yleensäkin, ja totta kai

³ Työnantajajärjestö TT:n entinen johtaja Tapani Kahri muistelee kirjassaan esityslistan julkituontia: ”Luin paperimme ja kysyin, haluttiinko sitä kommentoida, mutta vastapuoli ei saanut järkytykseltään vuoropuhelua aikaiseksi” (Kahri 2001, 317).

Mielenkiintoisen sivujuonen näihin ”saatanallisiin säikeisiin” luo entisen valtakunnansovittelijan Jorma Reinin muistelmat, jossa hän kirjoittaa: ”Työnantajien STK järjesti vuonna 1987 80-vuotisen toimintansa johdosta komean juhlakonferenssin, jossa linjattiin työmarkkinapolitiikan uudet suuntaviivat. Tämä, mikä sitten laman puhjettua toistettiin ’saatanallisina’ säkeinä, oli siis määritelty jo ennen kuin lama oli tosiasia” (Reini 1996, 200).

⁴ Julkunen käyttää hallituksen ja työnantajajärjestöjen muutospyrkimyksestä kuvaillessaan termiä ”offensiivi” (ibid.). Itse käytän tässä hieman maltillisempaa sanamuotoa.

työmarkkinoitakin. Mikä on mahdollista ja mikä ei. Tähän liittyy erittäin paljon positiivista 'kouluopetusta', mutta kuinka pitkään se kestää, niin sitä on vaikea sanoa." (Kantola 2002, 131)

Kuten todettu, myös työnantajaosapuoli koki asian samoin:

"Lamallahan on mahdottoman paljon hyviä puolia. Uskaltaisin melkein väittää, että vaikka tää kouraisee suomalaista yhteiskuntaa hyvin syvältä, niin kyllä tää on meille opettavainen vaihe ja suomalainen yhteiskunta tästä kyllä nousee ihan eri muotoisena kuin se on ennen ollut." (ibid.)

2.5.2 Laman voittajat ja häviäjät

Vaikka 1990-luvun alun lama oli erittäin syvä, se kesti suhteellisen vähän aikaa. Laman selän voidaan katsoa taittuneen jo vuonna 1993, jolloin kansantalouden tunnusluvut alkoivat jälleen nousta. Ensimmäisenä lamasta toipui talouselämän ydin, vientiteollisuus, joka alkoi nousta lamasta jo loppuvuodesta 1993. Onkin huomionarvoista, että Suomen tehdasteollisuuden tuottavuus nousi jyrkästi lamavuosina 1991-1994. Kun Suomi oli vielä vuonna 1990 kansainvälisissä vertailuissa keskikastia, vuonna 1995 suomalaisen tehdasteollisuuden tuottavuus oli tilastojen kärkijoukossa, takanaan muun muassa Ruotsi, Yhdysvallat ja Saksa. Kun tuottavuus kasvoi, nousi myös kilpailukyky kansainvälisesti kärkisijoille asti (Kantola 2004, 23).

Tuottavuuden nopeaa kasvua selittää ennen kaikkea se, että talouskriisin aikana työntekijöiden määrää leikattiin yrityksissä rajusti. Jäljelle jääneet työntekijät joutuivat siten tuottamaan yrityksille saman taloudellisen tuloksen entistä vähemmillä työtunneilla. Lisäksi on huomioitava se, että lama loi palkkamalttia työntekijöille, jotka halusivat pikemminkin taata työpaikkansa kuin vaatia palkankorotuksia. Tulonjako muuttuikin siten, että entistä suurempi osa yritysten voitoista ohjautui omistajille palkansaajien saadessa entistä pienemmän siivun. Palkkojen osuus yritysten tuloksesta laski 1970-luvun alussa vallinneelle tasolle, joka oli huomattavasti matalampi. Tämä merkitsi luonnollisesti myös tuloerojen kasvua. Suomalaisten hyvätuloisin kymmenys saavutti lamaa edeltäneen tulotasonsa erittäin nopeasti, jo vuonna 1995. Pienituloisin kymmenys ei sen sijaan ollut saavuttanut lamaa edeltänyttä tulotasoaan vielä vuonna 1998 mennessäkään. Myös rikkaimman väestönosan varallisuus kasvoi. Rikkaimman viiden

prosentin varallisuus nousi suomalaisten koko varallisuudesta 22 prosentista vuonna 1994 26 prosenttiin vuoteen 1998 mennessä (emt. 24).

Tuloerojen kehityksessä Suomessa 1990-luvulla on huomionarvoista se, että 1990-luvun alun erittäin voimakas työttömyyden nousu ei juuri muuttanut tulonjakoa: tästä piti huolen kattava sosiaaliturva. Sen sijaan tuloerot alkoivat kasvaa vasta sitten, kun lamasta alettiin jo toipua. Tämän jälkeen tuloerojen kasvu onkin ollut voimakasta. Erityisen selvästi tilastoissa näkyy varakkaimman desiilin käytettävissä olevien tulojen voimakas kasvu. Sen sijaan suomalaisten alin desiili on jäänyt jälkeen muista ryhmistä (Kiander 2002, 72). Tuloerojen kehitystä tarkasteltaessa on kuitenkin ollut tapana huomioda se, että Suomi on yhä edelleen suhteellisen tasaisen tulonjaon maa.

Kuten todettua laman jälkivaikutusten pituutta on vaikea selittää pelkästään talouden avulla. Bruttokansantuotteen kehityksen valossa lamaa kesti korkeintaan neljä vuotta. Kun bruttokansantuote oli laman pohjalla vuonna 1992 487 miljardia markkaa, nousi se vuoteen 1999 720 miljardiin markkaan. Vaihtotase, joka oli vuonna 1992 22 miljardia markkaa alijäämäinen, oli vuonna 1999 lähes 40 miljardia markkaa ylijäämäinen (Pirainen & Saari 2002, 14). Vaikka lama oli hyvin syvä, siitä toivuttiin silti erittäin nopeasti. Siksi laman jälkivaikutusten pituutta selitettäessä on otettava huomioon kieli, joka opetettiin Suomen väestölle 1990-luvun lamavuosina. Vaikka talouden noususuhdanne on kestänyt jo yksitoista vuotta, poliittinen retoriikka on pysynyt olennaisesti samana.

Risto Heiskala on kuvannut laman jälkeistä murrosta suomalaisessa yhteiskunnassa toden: ”1990-luvun muutoksen jälkeen Suomi on 2000-luvulla rikkaampi, avoimempi, tehokkaampi, eriarvoisempi ja julmempi yhteiskunta kuin 1980-luvulla” (Heiskala 2006, 40). Heiskalan tavoin voidaan kysyä, miten tämä muutos saattoi tapahtua niin nopeasti ja niin tehokkaasti, vailla todellista vastarintaa. Vastauksessaan Heiskala osuu suoraan tämän tutkimuksen ytimeen. Muutoksen alullepanijana toimi yksimielinen eliitti, joka markkinoi kansalle muutosta välttämättömyytenä, jolle ei ole vaihtoehtoa. 1990-luvun lama oli tekijä, joka vakuutti kaikki yhteiskunnalliset ryhmät muutoksen tarpeellisuudesta. Muutoksen välineenä oli taloudellinen puhetapa, jota vastaan esitetty kritiikki kuitattiin vanhakantaisuudeksi. Talouspoliittisesta kielestä muodostui eräänlainen *lingua franca*, jonka avulla ihmiset alkoivat tulkita omaa identiteettiään ja

todellisuutta (katso emt. 41). Muunlaisella kielellä yhteiskunnassa tapahtunutta murrosta olisikin ollut vaikea selittää, saati pyrkiä oikeuttamaan.

Työnantajajärjestöille ja poliittiselle oikeistolle talouspoliittisen kielen etabloituminen poliittiseksi valtakieleksi merkitsi hegemonisen ajan alkua. Hegemonia merkitsee tilannetta, jossa poliittista diskurssia hallitsee paitsi samanlainen puhetapa, myös samanlaiset arvot ja maailmankuva. Talouspoliittisen kielen levittyä poliittisen kentän valtakieleksi työnantajajärjestöjen oli helppo perustella poliittisia vaatimuksiaan, sillä niiden käyttämää retoriikkaa ei juurikaan asetettu kyseenalaiseksi – käyttiväthän myös niiden vastapuoli eli työntekijäjärjestöt samaa retoriikkaa. Tätä taustaa vasten ei olekaan ihme, että 1990-luvun lamaa seuranneen työmarkkinapoliittisen marssikäännöksen jälkeen työnantajajärjestöjen politiikka muuttui aiempaa aggressiivisemmaksi. Työnantajajärjestöjen toimenä oli vaatimusten esittäminen, ja työntekijäpuolen rooliksi jäi vaatimusten jarruttaminen. Tämä oli kuitenkin vaikeaa, koska yritysmaailmasta alkujaan lähteneet talouspoliittisen retoriikan kehykset määrittivät nyt lähes kaikkea poliittista toimintaa. Pyrkinessään argumentoimaan työnantajapuolen politiikkaa vastaan ay-liike pyrki samalla murtamaan Suomen talouspoliittista hegemoniaa.

2.6 Poliittisen eliitin konsensus

1980- ja 1990-lukujen yhteiskunnalliset muutokset olisivat tuskin olleet mahdollisia ilman suomalaisen poliittisen eliitin konsensusta. Konsensuksella on Suomessa pitkä perinne, jonka voidaan katsoa ulottuvan aina suomalaisen yhteiskunnan alkuaikoihin saakka. Kansalaissodan jälkeen kansallista yhtenäisyyttä pyrittiin eheyttämään punaisten ja valkoisten välillä käsittelemällä käydyn sodan syitä ja ryhmien keskinäisiä ristiriitoja. Talvisodan aattona työmarkkinajärjestöt solmivat ”tammikuun kihlaukseksi” nimitetyn sopimuksen, joka paitsi loi pohjaa myöhemmälle tupojärjestelmälle, myös merkitsi tärkeän konsensuksen luomista sotaa käyvälle Suomelle. Sodan jälkeen konsensuspolitiikkaa harjoitti muun muassa Urho Kekkosen. Kekkosen hallintamallin kulmakiviä oli pyrkimys kansallisen yksimielisyyden rakentamiseen, jonka vuoksi esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeen ongelmallisena nähdyt kommunistit integroitiin mukaan hallitusvaltaan ja sitä myöten hallitusvastuuseen (Tiihonen 2006, 87). Tällä toiminnallaan

Kekkonen pyrki myös sovittamaan kommunistien omat poliittiset pyrkimykset kansallisen edun mukaisiksi.

Presidentti ja hallitukset vaihtuivat, mutta konsensuslinja pysyi suhteellisen eheänä. Tosin – kuten tutkimuksesta on voitu jo huomata – Harri Holkerin johtama sinipunahallitus, joka aloitti toimintansa vuonna 1987, päätti vuosikymmeniä jatkuneen poliittisen punamultakonsensuksen (emt. 97-98). Holkerin hallituksen esiin nostama puhe ”rakennemuutoksesta” oli osoitus uudenlaisesta hallintopolitiikan puhetavasta, josta ilmeni perinteisten yhteiskunta- ja hallintotieteellisten teorioiden painotusten lisäksi myös liiketaloudellisia painotuksia. Uudistusten mallit omaksuttiin nyt yritysmaailmassa tutuista organisaatioteorioista, joissa painotettiin johtamista, taloudellisia hallintamalleja ja kannustimia (emt. 95).

Keskustan putoaminen oppositioon, nopea kansainvälistyminen, Holkerin hallituksen talouspoliittiset uudistukset sekä Neuvostoliiton romahtaminen ja sitä seurannut kylmän sodan päätyminen olisivat saattaneet merkittäväällä tavalla uhata perinteistä suomalaista poliittista konsensusta. Neuvostoliiton nopea tuho oli Suomen poliittiselle kentälle merkittävä asia, sillä se merkitsi sitä, että suomalaisten kollektiivisesti kokema vaara oli hävinnyt. Kun kylmän sodan aikaista vastakkainasettelua ei enää ollut, poliittiselta eliitiltä katosi samalla ulkoinen voima, johon se oli aina saattanut vedota ja joka olemassaolollaan vaati Suomelta kansallista yhtenäisyyttä ja toisinajattelijoiden hyssyttämistä.

Konsensus ei kuitenkaan murtunut, ja tämä voidaan selittää 1990-luvun alussa Suomea kohdanneella lamalla. Kansan yhtenäisyyttä olisi ollut vaikea rakentaa pelkästään luomalla uutta kuvaa Suomesta kansainvälisenä kilpailukykyvaltiona, sillä investointi- ja innovaatio-ohjelmat eivät olisi tarjonneet samanlaista myyttistä narratiivia kuin tarina pienestä Suomesta suuren ja mahtavan itänaapurin varjossa. Talouskriisi ja uusi selviytymiskamppailu sen sijaan mahdollistivat poliittisen eliitin tekemille ratkaisuille kansan hyväksynnän. Lama myös tarjosi politiikalle uuden asean, kun markkinavoimien vaarat syrjäyttivät ulkopoliittisen vaaramomentin poliittisessä retoriikassa. Kun aiemmin kansallista konsensusta vaalittiin Neuvostoliiton asemasta johtuvien ”tosiasioiden” vuoksi, nyt samanlaista itsekuria ja kansallisen keskustelun rajoja vaati kansainvälisten markkinoiden luoma paine (Kantola 2002, 278).

1980-luvun loppua kohden suomalainen vasemmisto ja oikeisto olivat vaarassa hävittää konsensusensa, joten 1990-luvun laman voi katsoa tulleen konsensuksen jatkon kannalta taivaan lahjana. Kun kriisin aika koitti, poliittinen eliitti, johon kuuluivat niin poliittinen oikeisto kuin vasemmisto, työmarkkinajärjestöt ja pankki- ja yritysjohtajat, kokosivat ryhmänsä ja sopeutuivat uuden ajan ajatuksiin taloudellisen järjen nimissä. Kun poliittisia päätöksiä perusteltiin markkinoiden välttämättömillä tosiasioilla, poliittiset ja aatteelliset erimielisyydet eivät hajottaneet eliitin rivistöjä (emt. 280).

Puhuttaessa Suomen poliittisesta eliitistä ja 1990-luvun lamasta on huomioitava se, että mitkään eliittiryhmät eivät olleet juurikaan ennakoineet laman saapumista Suomeen. Vahva konsensus siten tavallaan myös aiheutti yleisen sokeuden tai tietämättömyyden taloutta koskevista uhkakuvista (Wilenius 2006, 230). Kun konsensukseen on päädytty, tehdyistä virheistä voidaan syyttää kaikkia osapuolia, kuten myös eräs anonyymi päättäjät on sanonut:

”Se mitä mä oon tässä kokenut jonkun verran ja selittänytkin myönteisenä. Se on se, että Suomi on semmonen johtavien piirien salaseura. Kyllä se tietysti tähän lamaan ajautumisessa on myöskin yksi syy. Sitten kun tämä koneisto tekee, se on niin monoliittinen, että kun se tekee virhearvion, niin se tekee sen sitten totaalisesti.” (Kantola 2002, 218).

1990-luvun alun talouskriisiä onkin kuvattu osuvasti ”konsensusparadigman huipennuksena” (Wilenius 2006, 221).

Konsensukseen on pyritty paitsi talouspolitiikassa ja yleisemmin parlamentaarisessa politiikassa, myös työmarkkinapolitiikassa. Työmarkkinapoliittisen konsensuksen ylläpitämisen on mahdollistanut suhteellisen pienen ydinjoukon pitkäkestoinen ja tiivis yhteistyö. Kuten eräs työmarkkinapoliittinen neuvottelija on todennut:

”Meillä on täällä voimatekijänä työmarkkinapolitiikassa tämä, että täällä on totuttu pelaamaan yhteen. Tämä on pieni maa ja samat äijät vuodesta toiseen kattelee näitä hommia. Ne seurustelevat keskenään ja käyvät maailmalla vielä yhdessä (...) Vieraiden maiden työnantajat katselevat kauhuissaan, että syndikaatin miehet ja patruunamiehet ovat samalla ulkomaanmatkalla. Kuinka se on mahdollista? Siis se läheisyys, mikä meidän työmarkkinaosapuolilla pääosin vallitsee, niin se on ainutlaatuinen voimatekijä meille kilpailussa.” (Kantola 2002, 228)

2.7 Poliittinen eliitti, media ja talouden kielen hegemonia

On selvää, että poliittisen eliitin konsensus kytkeytyy yhteen poliittisen kielen hegemonian kanssa. Siksi on syytä kysyä, mikä pitää yllä kyseisen poliittisen kielen hegemoniaa.

Hegemonia voidaan nähdä Jacob Torfingin (Torfing 1999, 101) lailla tietyn diskurssin laajentumisilmiönä, jossa itsessään irralliset elementit ovat muotoutuneet sosiaalista orientaatiota ja toimintaa dominoivaksi horisontiksi. Torfingin esimerkki poliittisesta hegemoniasta on uusliberalismi, jonka hän katsoo ”onnistuneen määrittelemään uudelleen poliittisen väittelyn termit ja asettaneen uuden agendan” (emt. 102).

Torfingin mainitsema ilmiö ei ole vieras Suomenkaan poliittisessa kentässä. Kuten edellä käydystä kuvauksesta Suomen poliittisen kielen muutoksesta 1980- ja 1990-luvuilla käy ilmi, kielen muutos onnistui määrittelemään uudelleen poliittisen diskurssin keskeisen sanaston. Kuten Anu Kantola on kirjoittanut:

”Samalla kun yritystalouden käsitteet ja puhetavat valuvat politiikkaan, ne myös ottavat siellä keskeisten ongelmien ja ratkaisumallien paikan. [...] Talouden merkitys hallitusohjelmissa kasvoi ja talouskasvun aktiivisesta takaamisesta tuli politiikan tärkein tavoite ja sisältö.” (Kantola 2006, 176)

Poliittinen eliitti ei kuitenkaan yksinään olisi voinut nostaa, tai varsinkaan ylläpitää, kyseisen poliittisen kielen valta-asemaa. Hegemonian ylläpitämiseen tarvittiin myös mediaa, joka olikin aikoinaan varsin innokas sisäistämään uuden poliittisen kielen. On selvää, että joukkoviestimien rooli uusien ajatusten ja sanastojen levittämisessä on aina ollut tärkeä. Suomessa vuosina 1980-2000 tapahtuneita yhteiskunnallisia muutoksia välitti kansalle media, jonka roolia ei tule vähätellä. Tämän vuoksi journalismin muutoksia tutkineet tutkijat ovatkin olleet auliita myöntämään, että:

”Kieli- tieto- ja todellisuuskäsitykset ovat ainakin osin vakiintuneet yleiseen käyttöön nimenomaan journalismin välittämänä. Voidaan ajatella, että Suomessa vuosina 1980-2000 toteutuneen yhteiskunnallisen muutoksen myötä muuttui myös joukkoviestinten levittämä todellisuuskäsitys ja tulkintakehys.” (Luostarinen & Uskali 2006, 179)

On tärkeää huomioida, että media ei ole ollut pelkästään yhteiskunnallisten muutosten havainnoitsija ja raportoija, vaan että se on myös itse ollut tämän muutoksen kokija ja kohdannut siten muutosten seuraukset. Mediayritykset, kuten mitkä tahansa muutkin yritykset, ovat kansainvälistyneet, ja yrityksinä niiden tehtävänä on ollut tuottaa omistajilleen mahdollisimman suurta voittoa. Luostarisen ja Uskalin tavoin voidaan uskoa, että tällä on ollut vaikutuksensa myös median journalistisiin sisältöihin (ibid.).

Suomalainen media on historiallisessa katsannossa ollut poliittisesti kytkeytynyttä. Sanomalehdistö on ollut hyvä esimerkki poliittisesti motivoitusta journalismista, kun taas Yleisradio on ollut – ja on yhä – poliittisesti hallinnoitu instituutio. Kummassakin tapauksessa kytkös politiikkaan on ilmennyt tiettyjen aiheiden käsittelemisessä, kuten esimerkiksi 1970-luvun uutisoinnissa Suomen ja Neuvostoliiton välisistä suhteista ja 1980-luvulla presidentti Kekkonen terveydentilasta (emt. 181). 1980-luvulla suomalaisessa journalismissa tapahtui kuitenkin muutos tutkivampaan ja kriittisempään suuntaan. Kriitikkiä sai myös media itse:

”Suomi ei koskaan ole ollut laajapohjaisen, avaran kansalaiskeskustelun maa. [...] Havainto siitä, että maahamme mahtuu kerrallaan vain yksi ajatussuunta, on mielestäni oikea. Tavallisesti se liittyy vallalla olevaan poliittiseen trendiin, kaikki suhteutetaan siihen. Eri mieltä olevat, kriittisten puheenvuorojen käyttäjät saavat nuivan kohtelun. Kuuntelun sijaan heidät leimataan, ja keskustelu jää käymättä. Tästä seuraa, että yhteiskuntamme on kaikkea muuta kuin luova ja dynaaminen.” (Taivalsaari 1990, 175)

Journalismin valtio- ja eliittisidonnaisuus ei silti hävinnyt mihinkään. Tämän sidonnaisuuden on nähty ilmenneen muun muassa median välittämässä EU-kansanäänestyskeskustelussa, joka on nähty pitkälti poliittisen ja taloudellisen eliitin ohjaamana (Luostarinen & Uskali 2006, 182). Tässä median välittämässä debatissa EU:n vastustajat leimattiin helposti ”kylähulluiksi”, ”häiriköiksi” ja ”veneenkeinuttelijoiksi” (emt. 191). Vastustamisen tuoma leimaus aiheutti oletettavasti sen, että monet EU-jäsenyyden kriitikot katsoivat viisaammaksi pysytellä pois julkisuudesta. Sen sijaan jäsenyyden kannattajien auktoriteetti ja vakiintunut asema tuotti jäsenyyden kannalta positiivista julkisuutta. EU-jäsenyyskeskustelu onkin suomalaisten journalismikriitikoiden mukaan hyvä esimerkki suomalaisen poliittisen ja hallinnollisen kulttuurin vastahankaisuudesta ryhtyä avoimeen keskusteluun. Samalla se on kriitikoiden mukaan osoitus siitä, kuinka journalismi suosii taloudellisia, poliittisia, hallinnollisia ja kulttuurisia

eliittejä. Kun media nojaa uutisoinnissaan vakiintuneisiin, valtaa käyttäviin ja nykyisiä rakenteita puolustaviin lähteisiin, muut lähteet, varsinkaan kriittistä kantaa esittävät toimijat eivät välttämättä saa näkökantojaan ja perusteluitaan helposti esiin mediassa (emt. 198).

Tästä poliittisen diskurssin yksinapaisuudesta on puhuttu myös ”keskusjohtoisena vapautena” (Kantola 2002, 284-5). Vaikka politiikka vapautui Neuvostoliiton romahdettua 1991 YYA-sopimuksen kahleistaan, tämä uusi vapaus ei kuitenkaan ilmennyt uusina poliittisina erimielisyyksinä. Poliittisen yhdenmukaisuuden vaatimus säilyi, vaikka viitekehys vaihtui YYA-sopimuksesta EU:n jäsenyyteen. Samalla poliittinen kulttuuri säilytti vanhat toimintatapansa (emt. 285).

Poliittista konsensusta ja yhden poliittisen kielen hegemoniaa voidaan tulkita myös toisenlaisesta näkökulmasta käsin. Olkoonkin, että poliittisen konsensuksen historia on Suomessa huomattavan pitkä (katso Taivalsaari 1990) ja että poliittisen eliitin ja median kytkös on vahva, Suomessa vaikuttaa myös erilaisia poliittisia organisaatioita, jotka pitävät yllä ja uusintavat poliittisen kulttuurin mallia. Tällaisia organisaatioita ovat olleet esimerkiksi Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra ja Elinkeinoelämän valtuuskunta EVA.⁵ Markku Wilenius (2004) onkin korostanut näiden organisaatioiden merkitystä talouspoliittisten diskurssien ylläpitäjinä. Wilenius on pitänyt etenkin Sitran roolia suurena:

”Siträn rooli tässä päättäjien talouspoliittisessa kouluttamisessa oli ratkaiseva: sen tukemana kerättiin 1990-luvulla sekä koti- että ennen kaikkea ulkomailta asiantuntijoiden piiri, joka ryhtyi toimimaan päätöksentekijöiden sparraajina. Se tuotti uusia näkemyksiä siitä, mihin suuntaan maailma oli menossa ja kuinka Suomen tulisi asemoida itsensä osana kansainvälistyvää taloutta.” (Wilenius 2004, 17)

Poliittisten päättäjien ja heidän taustallaan olevien organisaatioiden ajattelun tuloksena Suomen strategiaksi otettiin osaamisen ja koulutuksen vahva painottaminen, joka merkitsi myös tutkimus- ja tuotekehittelyn tukemista. Poliittinen eliitti oli yksimielinen Suomen kilpailukyvyn takaamisen tärkeydestä. Tätä konsensusta oli tukemassa laaja joukko ekonomisteja ja taloustieteilijöitä, jotka painottivat yhä uudelleen kilpailukyvyn ja investointien tärkeyttä. Tällä asialla oli kuitenkin kääntöpuolensa, kuten Wilenius huomauttaa:

⁵ Wilenius (2004, 18) nostaa näiden organisaatioiden rinnalle Ahon hallituksen vuonna 1993 nimittämän työryhmän, jonka tehtävänä oli pohtia Suomen henkistä tilaa ja tulevaisuutta.

”Suomi siis tässä mielessä omaksui mallioppilaan tavoin kilpailutaloudellisen diskurssin, joka muutenkin levisi räjähdysmäisesti globaaliin järjestelmään 1990-luvulla. Kansakunnan kieli ekonomisoitui ja talouspoliittinen diskurssi alkoi dominoida kaikkea yhteiskunnallista keskustelua. Tämä tapahtui yhteiskunnaallisen toiminnan kaikilla tasoilla kulttuuripolitiikasta sosiaaliturvaan. Eräät haastatellut taloustieteilijät olivat jopa sitä mieltä, että tässä oli menty liian pitkälle. [...] Saattaa olla, että tässä diskurssissa vähemmälle huomiolle ovat jääneet, kuten eräs haastateltu ekonomisti totesi, ’pehmeät’ asiat, kuten hyvinvointi, yksityinen kulutus ja palvelusektorin kehitys.” (emt. 21)

Poliittisen konsensuksen ja talouspoliittisen kielen hegemonian ylläpitäminen asiantuntijoihin vetoamalla on kuitenkin ongelmallinen asia. Kuten Anu Kantola (2002, 298) on huomauttanut, taloudelliset asiantuntijat eivät kannata toimistaan samanlaista vastuuta kuin poliittiset päättäjät, ja poliittisten päättäjien tukeutuessa päätöksissään asiantuntijoihin päätöksistä on entistä vaikeampi hahmottaa niiden poliittista aspektia. Tämän takia poliittinen vallankäyttö käy vaikeasti arvioitavaksi. Uhkana on jopa edustuksellisen demokratian kriisiytyminen (emt. 299).

On kenties syytä huomauttaa, että myös eräät talouspoliittiset asiantuntijat ovat itse kritisoineet talouspoliittisen kielen kritiikitöntä julistamista. Talouden asiantuntijat käyttävät usein puheissaan vaihtoehtomuutta korostavaa retoriikkaa. Tätä eräs vastahankainen taloustieteilijä on kritisoinut sanomalla, että:

”Jos joku uskoo, että tässä on joku teoria olemassa, joka sanoo, että tämä on ainoa tie, niin sen mä varmuudella voin mennä sanomaan, et se on väärä. Sitä ei ole olemassa. Sen verran mä tiedän talousteoriasta ja on ollut siinä mukana, että mä tiedän täsmälleen ettei tällaista yksioikoista näkemystä tähän kysymykseen missään nimessä ole olemassa.” (Kantola 2002, 236)

Samaisen taloustieteilijän mukaan tämä seikka kiinnittyy siihen, miksi suomalaisessa yhteiskunnassa ei juuri esiinny avointa keskustelua talouspolitiikasta:

”Yhden kulttuurin maassa saattaa tapahtua katastrofaalisia virheitä, kun ei ole totuttu käymään keskustelua ja valottamaan asioita monipuolisesti. Tämä on tämmöinen yhden doktriinin pakko, mikä meillä paljolti vallitsee.” (ibid.)

3. Retoriikka

3.1 Poliittinen puhuja ja hänen asemansa

”Suurin uhka Suomen talouden kehitykselle on se, jos ei huomata maailman muuttuneen ympärillä.”

– EK:n puheenjohtaja Christoffer Taxell ⁶

”Palkoista ja työehdoista sopimista on yksinkertaisesti pakko uudistaa.”

– EK:n työmarkkinajohtaja Seppo Riski ⁷

”Työmarkkinoilla pitää voida joustaa.”

– EK:n toimitusjohtaja Leif Fagernäs ⁸

”Jos kerrankin asetuttaisiin ihmisten asemaan ja kysyttäisiin kuka joustaa ja kuka ei suomalaisessa työelämässä.”

– SAK:n puheenjohtaja Lauri Ihalainen ⁹

On selvää, että poliittisen eturyhmän johtajan puhuessa hän esiintyy ennen kaikkea oman järjestönsä edustajana ja keulakuvana. Tällöin puhujan asemassa korostuu ennen kaikkea hänen edustamansa järjestön poliittiset tavoitteet ja ideologia. Organisaation ja tätä edustavan puhujan yhteys luo puheisiin tietyn yleisen linjan. Mikäli asiaa katsotaan laajemmassa spektrissä, yhteinen poliittinen kieli hahmottaa koko työmarkkinajärjestelmälle ”yhteisen poliittisen alueen”: tämä kieli on paitsi sisäänsä sulkeva (”mikä kuuluu työmarkkinapolitiikkaan”), myös ulossulkeva (”mikä ei kuulu työmarkkinapolitiikkaan”). Tämän takia esimerkiksi arvokysymykset eivät juurikaan ole löytäneet paikkaansa työmarkkinapoliittisessa diskurssissa: etiikan ja politiikan kielet ovat yksinkertaisesti liian kaukana toisistaan.¹⁰

Työmarkkinajärjestöjen johtohenkilöt ajavat diskurssia eteenpäin paitsi omalla persoonallaan, myös yleisellä työmarkkinapoliittisella retoriikalla. Kyseinen

⁶ Keski-suomalainen 09.06.2005: ”EK vaatii ketteryyttä myös Paperiliitolta”

⁷ Helsingin Sanomat 10.10.2005: ”Riski: Palkankorotusuudistus pakko aloittaa jo ensi talvena”

⁸ Helsingin Sanomat 26.03.2005: ”Ay-liikkeen työllistämiskeinot vähissä”

⁹ Kaleva 16.10.2005: ”Peraatipuheita”

¹⁰ Tämä ilmenee hyvin keskustelussa, jossa yrityksiltä vaaditaan enemmän yhteisvastuuta. Kun esimerkiksi presidentti Tarja Halonen paheksui kilpailukykyisten yritysten irtisanomisia ja työn siirtämistä ulkomaille, EK:n työmarkkinajohtaja Seppo Riski vastasi kritiikkiin sanomalla, että ”Yhteisvastuuta on, että yritys toimii lakien ja sopimusten mukaan ja taloudellisesti kilpailukykyisesti.” (Helsingin Sanomat 08.04.2006: ”Halonen peräsi yrityksiltä yhteiskuntavastuuta”). Toisaalta, elinkeinoelämä ja työnantajajärjestöt viittaavat kyllä eettisiinkin käsitteisiin, kuten esimerkiksi hyvinvointivaltion käsitteeseen, mutta vain silloin kun se sopii heidän retoriikkaansa.

retoriikka on tutkimusaineiston ja lähdekirjallisuuden kautta tulkittuna pysynyt samanlaisena 1990-luvun alun talouskriisistä lähtien. Toisin sanoen, työmarkkinapoliittisista puheista on tullut kautta linjan yleisesti ennalta arvattavia.¹¹

Mille tahansa poliittiselle toimijalle on eduksi, mikäli tämä pystyy säilyttämään retoriikkansa johdonmukaisena. Siitä huolimatta edellä mainittu ennalta arvattavuus voi olla puhujalle myös uskottavuusongelma. Mikäli puhuja toistaa ajan ja tilanteen muutoksista välittämättä samoja iskulauseita, tämä alkaa muistuttaa enemmän poliittista marionettia kuin vakavasti otettavaa argumentoijaa. Esimerkki tästä saatiin, kun Elinkeinoelämän Keskusliiton toimitusjohtaja Leif Fagernäs piti Suomen talouden tilaa koskevaa tiedotustilaisuutta. Fagernäsin ongelmana oli se, että taloudella meni yksinkertaisesti liian hyvin. Liian hyvä taloustilanne ei sovi EK:n tyypillisesti käyttämään retoriikkaan, joka maalaa taloudesta aina mieluummin liian huonon kuin hyvän kuvan. Fagernäs ei enää kyennytkään piirtämään piruja seinille, joten hän kykeni vain varoittamaan poliitikkoja sokaistumasta valoisista luvuista. Tämä sai Helsingin Sanomien toimittajan Teemu Luukan toteamaan: ”EK:n missio on ’ylivertaisen kilpailukyvyyn saavuttaminen’, joten sen tehtävänä onkin maalata piruja seinille. Mutta jatkuva valittaminen tuhoaa ajan myötä uskottavuuden.”¹²

Poliittisen toimijan uskottavuuteen liittyy paitsi hänen retoriikkansa uskottavuus, myös hänen poliittisten kiistakumppaniensa asema ja sen mukana tuoma uskottavuus. Asian voi ilmaista sanomalla, että poliittisen puhujan täytyy kunnioittaa vastapuolta tarpeeksi, jotta hän voisi antautua väittelyyn tämän kanssa. Työmarkkinajohtajat väittelevät kyllä kernaasti toistensa kanssa, mutta yhteiskunnallisen järjestelmän laidalta tulevien toimijoiden keskusteluyrityksiin he voivat suhtautua karsaasti. Esimerkiksi ”prekaareiksi” kutsuttujen nykyisiä työmarkkinoita kritisovien henkilöiden kanssa EK on ollut suhteellisen haluton keskustelemaan. Syynä tähän on

¹¹ Työmarkkinakentällä rooliedustus ja ennalta arvattavuus antaa myös mahdollisuuden piikitellä vastustajia. Siten esimerkiksi Metsäteollisuus ry:n toimitusjohtaja Timo Poranen piikitteli paperiteollisuuden taistelukesänä 2005 SAK:n puheenjohtajaa Lauri Ihalaista tämän vedottua työnantajiin: ”Olisi aika ihmeellistä, jos Ihalainen ei olisi vedonnut. Se kuuluu hänen rooliinsa” (Turun Sanomat 24.06.2005: ”Paperiliitto vakuuttaa rahkeiden riittävän kuukausien työtaisteluun”). Myös Ihalainen itse osaa saman taidon. Kun Elinkeinoelämän Keskusliiton työmarkkinajohtaja Seppo Riski esitti aggressiivisesti työntekijäjärjestöille jälleen kerran uuden vaatimuslistan, Ihalainen sanoi: ”Riskin ärhentely ja rehvakas syytely on täysin turhaa. Eivät hänen teesinsäkään ole uutuudella pilattuja. Niitä on kuultu työnantajapuolelta joka neuvottelukierroksella. Riskin puheissa oli vähän sellainen paraatipuheen sävy” (Kaleva 16.10. 2005: ”Paraatipuheita”).

¹² Helsingin Sanomat 05.05.2006: ”Hyvä meno hiljensi marmatuskoneen”

luultavasti sekä kunnioituksen puute että pelko omasta arvonalennuksesta, mikäli keskusteluun antauduttaisiin.¹³ Ilmiönä tämä opponentin poissulkeminen on tietysti ikivanha. Tästä on mm. Chaïm Perelman kirjoittanut: ”[...] liberaalissakaan yhteiskunnassa puhuminen ja kuulluksi tuleminen ei ole mahdollista kenelle vain tai joka tilanteessa. Vannoutuneinkaan keskustelun kannattaja ei antaudu väittelyyn kenen kanssa hyvänsä ja mistä tahansa.” (Perelman 1996, 18). Poliittisen puhujan asemaan kuuluu siten olennaisena osana paitsi oman organisaationsa politiikan ajaminen, myös oman henkilökohtaisen uskottavuutensa säilyttäminen.

3.2 Poliittisen puheen retoriikka

Heikki Paloheimo ja Matti Wiberg luonnehtivat politiikkaa sanoen sen olevan ”hallitsemista, vallankäyttöä, taistelua vallasta, usein toisten ryhmien kustannuksella tapahtuvaa ryhmäkohtaisten etujen ajamista ja erilaisten toimenpiteiden yhteen sovittamista” (Paloheimo & Wiberg 1997, 15). Tämä kuvaus politiikasta on paljon realistisempi ja kuvaavampi kuin perinteinen ja lapsenomainen kuvaus politiikasta ”yhteisten asioiden hoitamisena”. Paloheimon ja Wibergin kuvaus sopii myös erinomaisesti kuvaamaan suomalaista työmarkkinapolitiikkaa. Siinä erikokoiset ja erilaisessa valta-asemassa olevat eturyhmät pyrkivät haalimaan itselleen etuja – tai pitämään ainakin jo saavutetut edut hallussa. Peruslähtökohta on ristiriitatilanne, mutta varsinkin suomalaisessa työmarkkinapolitiikassa ominaista on ollut se, että konflikteista on aina pyritty pääsemään takaisin konsensukseen.

Työmarkkinajohtajien puhe on poliittista, sillä työmarkkinapolitiikasta puhuessaan johtajat puhuvat oman eturyhmänsä edustajina, eivät yksityishenkilöinä. Heidän puheensa muotoutuu suhteessa oman organisaationsa aatteellisiin, poliittisiin ja strategiaan linjauksiin. Lisäksi puheen muotoon vaikuttaa poliittisen kentän ajalliset detaljeet.

¹³ Tosin tämän keskusteluhaluttomuuden syy voi olla paljon inhimillisempikin: Helsingissä keväällä 2006 tehdyssä perustulomielenosoituksessa eräät aktivistit kivittivät nimittäin EK:n toimistorakennuksen ikkunoita.

Tapahtumien jälkeen prekaarien ja työmarkkinaosapuolten välille syntyi hetkeksi keinotekoinen keskusteluyhteys, kun STTK:n Mikko Mäenpää ja EK:ta lähellä olevan EVA:n Sixten Korkman kirjoittivat puheenvuorot Nuorisotutkimusseuran artikkelikokoelmaan ”Prekaariruoska” (katso luku 4.6.1)

Mitkä ovat poliittisen puheen funktiot, eli miten poliittinen retoriikka käytännössä toimii? Roderick P. Hart (1997) on luetellut kuusi eri tapaa, joilla retoriikka pyrkii vaikuttamaan käytävään diskurssiin (emt. 13-17). Ensinnäkin, (1) retoriikka pyrkii muuttamaan asioiden tilaa. Tässä mielessä retorinen puhuja on aktiivinen toimija, joka haluaa vaikuttaa ja ”tulla itse osaksi historiaa” (s. 14). Jotta toimija tulisi muuttajaksi ja vaikuttajaksi, hänen tehtävänä on ”informoida toisia asiaankuuluvasti” (ibid.). Asiaankuuluvaan informointiin kuuluu tietysti se, että kyseinen informointi on puhujan kannalta mahdollisimman edullinen. Toiseksi, (2) retoriikka hämää (distract). Kun puhuja puhuu omista lähtökohdistaan käsin, hän asettaa samalla puheelle tietyt kehykset. Kehysten asettamiseen ei kuulu ainoastaan se, että puhuja valitsee aiheen, vaan hänen tarkoituksenaan on myös sulkea muut kysymykset aiheen ulkopuolelle. Toisin sanoen, puhujan tarkoituksena on kaventaa puheen alue niin suppeaksi kuin minkä hän näkee tarpeelliseksi. Tilanteesta riippuen asian voi kääntää myös toisinpäin ja pyrkiä (3) laajentamaan kyseessä olevan aiheen sfääriä. Tällöin puhuja voi asettaa käsiteltävälle asialle kokonaan uuden taustan. Puhuja voi antaa itsestään innovatiivisen vaikutelman puhumalla tutusta asiasta tavalla, jota on aikaisemmin pidetty täysin asiaankuulumattomana. Hartin esimerkin mukaan mm. Adolf Hitler käytti tällaista tyyliä yhdistäessään toisiinsa Saksan huonon taloustilanteen ja juutalaiset (emt. 15).

Retoriikalle hyvin tärkeä ominaisuus on se, että (4) retoriikka nimeää. Nimeämisen politiikka on puhujalle tärkeä, sillä se määrittää hyvin pitkälle keskustelun suunnan. Kuulijat tarttuvat asioiden nimiin ja ymmärtävät asiat sen mukaan, miten he käsittävät puhuttavien asioiden nimet. On eri asia puhua ”henkilöstömäärän tarkistuksesta” kuin irtisanomisista. Retoriikan analysoimisessa mielenkiintoista on tutkia, miten puhujat pyrkivät tilanteen mukaan myös ”venyttämään” käsitteitä. Asettamalla oudolta tuntuvan sanan uuteen ympäristöön he kykenevät luomaan paitsi uusia diskurssin kehyksiä, myös toimivia ja iskeviä sloganeita. Kuten myöhemmin tullaan havaitsemaan, työmarkkinapoliittisessa retoriikassa esimerkiksi ”kilpailukyky” ja ”joustavuus” ovat juuri tällaisia venytettyjä käsitteitä; ne on otettu talouskeskustelun sfääriin toisaalta ja täytetty merkityksillä, joita niissä ei aikaisemmin ole ollut.

Nimeämisen politiikkaan on läheisessä yhteydessä se tosiasia, että (5) retoriikka valtuuttaa ja mahdollistaa (empower). Tämä linkittyy tiettyyn relativistisuuteen, joka on retoriikassa aina läsnä. Asiat ja ilmiöt voidaan tulkita monella tavalla, ja siksi niistä

voidaan myös puhua monella tavalla. Siksi retoriikka ”kannustaa joustavuuteen”, koska ”joustavuus tarjoaa mahdollisuuksia” (emt. 17). Retoriikkaa voisi siksi kuvailla pyrkimyksenä löytää aina uusia tapoja kertoa totuuksia.

Viimeisenä retoriikan toiminnan tapana Hart mainitsee sen, että (6) retoriikka pystyy ”venyttämään” (elongate). Hart kirjoittaa, kuinka retoriikka pystyy venyttämään aikaa luoden menneisyyden positioita nykypäivään tai luomaan tulevaisuuden kuvia nykyhetkeen. Osaava puhuja voi linkittää historialliset ilmiöt nykypäivään puolustellakseen, oikeuttaakseen, innoittaakseen, tai miten hän parhaaksi näkeekään. Hän voi myös piirtää tulevaisuudesta kuvan mahdollisuuksien aarreaittana tai lähestyvänä uhkana. Työmarkkinapoliittisessa diskurssissa nämä ovat usein esiintyviä retorisia sovelluksia, joita tarkastellaan yksityiskohtaisesti luvussa 4.7.

Kuten edellä sanotusta käy ilmi, retoriikka ei politikoinnin tapana ainoastaan informoi, hämää, nimeä ja valtuuta. Se myös määrää keskustelulle rajat, samoin kuin se määrittää rajat mahdollisuuksille ja poliittisen keskustelun alueelle. Lisäksi se supistaa tai venyttää ajallista perspektiiviä ilmentäen keskustelua historiallisena jatkumona, nykyhetken ilmiönä tai tulevaisuuden ensiaskelina. Toisin sanoen, retoriikka määrittää kielen lisäksi aikaa, tilaa ja mahdollisuutta.

3.3 Retoriikan topokset: aika, tila, mahdollisuus

Poliittiset toimijat pyrkivät retoriikassaan usein rajaamaan poliittista ”pelikenttää” käyttämällä puheessaan ajan, tilan ja mahdollisuuden topoksia. Nämä topokset ovat usein puheessa lausumattomia taustaoletuksia, jotka oletetaan joko puheen viitekehyksen kautta itsestäänselvyyksiksi: tällöin diskurssin vastapuolen oletetaan hyväksyvän ne automaattisesti osana toimijoille ”annettua tilannetta”. Tällaisina lausumattomina taustaoletuksina topokset kiinnittyvät usein siihen, mitä Hart (1997, 93) kutsuu diskurssin ”narratiivisuudeksi”. Topokset ilmentyvät puheen narratiivisuudessa aikajanana, ilmentäen muun muassa menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Tällaisina määreinä ne puolestaan toimivat argumentaatioissa – ja kuten luvussa 4 tullaan huomaamaan, etenkin työmarkkinapoliittisessa diskurssissa – mahdollisuutta,

mahdottomuutta ja välttämättömyyttä määrittävinä tekijöinä. Toposten narratiivisuuden ”viekkaudeksi” voidaan laskea se, että ne eivät itsessään argumentoi. Sen sijaan ne pyrkivät luomaan kuulijalle mielikuvan pelikentän tilanteesta, joka on poliittisen vastapuolenkin ymmärrettävissä ja hyväksyttävissä. Selvää on, että kuinka vakuuttava ja hyväksyttävä tällainen narratiivi onkin, se toimii siitä huolimatta paitsi pelikenttää kuvaavana, myös sitä rajaavana tekijänä (katso emt. 97).

Työmarkkinapoliittisen diskurssin narratiivi ilmenee tutkimusaineiston valossa selvänä: jatkuva kilpailutilanne toimii ”annettuna tilanteena” pelikenttää vahvasti rajaavana tekijänä, joka paitsi sulkee pois vaihtoehtoisia poliittisia päätöksiä, myös luo välttämättömyyttä tietyn poliittisen linjan jatkamiselle. Kilpailun viitekehystä käytetään jakamaan valitun poliittisen linjan tulokset ra’asti kahteen kategoriaan: menestykseen ja häviöön. ”Menestys” tarkoittaa tässä kontekstissa politiikkaa, joka merkitsee muun muassa kilpailukyvyyn parantamista, kilpailuedun ja kilpailuvalttien haalimista, kustannustehokkuutta, joustavuutta ja tehokkuutta. ”Häviö” puolestaan leimautuu sellaisen politiikan syyksi, joka on mahdollistanut mm. tehottomuuden, jäykkyydet, korkean kustannustason ja ankaran verotuksen. Koska tasapainottelu ”menestyksen” ja ”häviön” välillä merkitsee työmarkkinapoliittisessa retoriikassa jatkuvaa asiantilaa, poliittista tilaa myös määrittää eräänlainen jatkuva ”kriisi” ja sitä ilmentävä kriisiretoriikka.

Poliittista pelikenttää retorisesti rajaavat topokset eivät ole kaukana siitä, mitä George Lakoff (2004) nimittää poliittisen puheen ”kehystämiseksi” (framing). Temporaalet ja modaaliset topokset luovat diskurssiin narratiivisuutta, joka osaltaan jo sitoo keskustelun luonteen tyyllillisesti yhtenäiseksi. Kehystämällä tätä diskurssia retorisilla termeillä narratiivisuus ”syvenee” entisestään; äärimmäinen päätepiste tälle ”syvenemiselle” lienee poliittisen puheen hegemoniseksi paradigmaksi muuttuminen. Tällainen kehitys vaatii kuitenkin aikaa, eikä näin äärimmäisen dominoivan argumentatiivisen aseman saavuttaminen ole edes välttämätöntä. Mikäli hyväksytään George Lakoffin (2004) esittämät ajatukset poliittisen diskurssin kehystämisestä, poliittiselle puhujalle voi hyvinkin riittää kulloisenkin argumentointitilanteen läpivieminen omien retorisesti kehystettyjen avaintermien kautta. Lakoffiin onkin syytä paneutua tässä yhteydessä tarkemmin.

3.4 George Lakoff revisioituna

George Lakoff on esittänyt amerikkalaisen politiikan kentästä mielenkiintoisen tulkinnan, josta voidaan vetää analogia suomalaiseen työmarkkinapolitiikkaan. Lakoff on kuvannut yhdysvaltalaisista puoluepolitiikkaa republikaanien ja demokraattien välisenä diskurssina, jota republikaanit ovat hallinneet oivan retorisen kehystämistaitonsa avulla. Tästä kehystämistaidosta on syytä kertoa esimerkki, jonka Lakoff tarjoaa (katso Lakoff 2004, 3-22).

Republikaanien päästyä valtaan vuonna 2000 Bushin republikaanienemmistöinen hallinto aloitti mittavan verouudistusohjelman, joka heikensi erityisesti taloudellisesti huonoimmassa tilanteessa olevien ihmisten asemaa. Ohjelma sai laajalti kannatusta myös köyhimmän, demokraatteja äänestävän väestöryhmän keskuudessa – siitäkin huolimatta, että demokraattijohtajat toistuvasti ilmoittivat uudistuksen hyödyttävän vain yhtä prosenttia rikkaimmista amerikkalaisista. Loput 99 prosenttia tulisivat lähinnä häviämään, sillä uudistus aiheuttaisi budjetin pienentymisen vuoksi leikkauksia mm. sosiaalihuoltoon ja koulutukseen. Uudistus meni läpi demokraattien yllätykseksi ja kiusaksi läpi. Syitä tälle Lakoff antoi kaksi: toisaalta republikaanit kehystivät poliittisen agendansa toimivilla retorisesti kehystetyillä termeillä, toisaalta ihmiset äänestivät ilmeisten järkisyiden lisäksi myös oman identiteettinsä perusteella. Seuraavaksi tarkastellaan ensin Lakoffin näkemyksiä toimijoiden identiteetistä, jonka jälkeen siirrytään hänen ”kehysteoriaansa”.

3.4.1 Lakoff ja identiteetin kysymys

Lakoffin mukaan ihmiset eivät ajattele ja äänestä pelkästään omien etujensa kautta (mikä olisi puhtaan rationaalinen toiminnan selitysmalli). Sen sijaan syynä tällaiselle omien etujen vastaiselle käyttäytymiselle oli se, että republikaanien poliittinen pyrkimys hyväksyttiin, koska ihmisiin vaikuttavat olennaisesti heidän arvonsa ja identiteettinsä. Identiteettiin kuuluu paitsi ihmisen käsitys itsestään, myös hänen maailmankuvansa ja arvonsa. Nämä eivät kuitenkaan – ainakaan yleensä – mitenkään

tarkoin määriteltyjä tietokimppuja, niin jalo kuin sokraattinen *nosce te ipsum*¹⁴ – periaate onkin. Jos ihmiseltä kysytään, millaisena hän näkee maailman ja itsensä ja millaisia arvoja hänellä on, hänen suustaan tulee luultavasti pelkkiä latteuksia. Se ei johdu tylsämielisyydestä vaan siitä, ettei hän osaa vastata. ”Useimmat ihmiset uskovat olevansa tietoisia omasta maailmankuvastaan, ja että heidän näkemyksiensä selville saamiseksi pitää vain kysyä heiltä. Kognitiivisen tieteen kenties perustavin päätelmä on se, että tämä ei pidä paikkaansa. Se, mitä ihmiset kertovat maailmankuvistaan, ei välttämättä heijasta sitä, miten he ajattelevat, luokittelevat, puhuvat ja toimivat” (Lakoff 2002, 36). Voidaan sanoa, että identiteetti-, arvo- ja maailmakäsitykset kuuluvat samaan kategoriaan kuin mielelliset kehukset. Niitä ei itsessään nähdä, mutta ne voidaan havaita ihmisen kielellisen toiminnan kautta. Lakoffia tulkitsemalla päästään mielenkiintoiseen päätelmään. Jos äänestäjä ajatellaan pelkästään rationaaliseksi toimijaksi, unohdetaan se, että hänen päättelynsä ja toimintansa syyt ovat merkittävässä määrin tiedostamattomia. Äänestäjään ei vaikuta pelkästään rationaalinen järkeily, vaan myös eksplikoimattomat tuntemukset.

Amerikkalaisessa politiikassa edellä mainittu ilmiö näkyi hyvin vuoden 2004 presidentinvaaleissa. Etukäteen asiantuntijat povasivat, että vaalien ratkaisu tapahtuu turvallisuuspoliittisissa kysymyksissä, suhtautumisessa Irakin sotaan, talouspoliittisissa linjauksissa ja terveydenhuollon uudistamisohjelmissa. Kaikki väärin. Vaalien jälkeen havaittiin, että todellinen vedenjakaja olikin ollut moraalisisissa arvokysymyksissä. Reaalipoliittisten kysymysten sijaan vaalit ratkaistiin moraalikysymyksillä, jotka ovat viimekädessä tunnekysymyksiä. Sellaiset kysymykset ratkaistaan vetoamalla, ei vakuuttamalla tai puhumalla totuudesta.

Vuoden 2004 presidentinvaalit olivat Yhdysvalloissa yhtä tasaiset kuin vuonna 2000, joten demokraattien häviötä on vaikea selittää Al Goren tai John Kerryn kehnoudella George W. Bushiin nähden. Uskottavampi – ja mm. Lakoffin esittämä – selitys viittaa kansakunnan jakautuneen kahteen erilaiseen maailmankuvaan. Tätä jakautuneisuutta Lakoff on kuvannut yksityiskohtaisesti (Lakoff 2002) pyrkien hahmottamaan republikaanien ja demokraattien välisiä maailmankatsomuksellisia eroja.¹⁵

¹⁴ ”Tunne itsesi!”

¹⁵ Lyhyesti mainiten, Lakoffin selitys lähtee analogiasta, jossa republikaanit ja demokraatit näkevät kansakunnan ”perheenä”. Republikaanit hahmottavat perheen ”ankaran isämällin” kautta (strict father model), kun taas demokraatit hahmottavan perheen ”huolehtivien vanhempien mallin” (nurturant family model) kautta.

Selitysmalli peilaa pitkälti amerikkalaista historiaa ja kulttuuria, joten tietyistä yleismaailmallisista piirteistä huolimatta sitä ei sellaisenaan voida soveltaa Suomen olosuhteisiin.¹⁶

3.4.2 Lakoff ja teoria kehyksistä

George Lakoff ei ole esittänyt ”kehysteoriaansa” kirjoissaan systemaattisessa muodossa. Siksi sen lyhyt ja ytimekäs esittäminen on tässä yhteydessä haastavaa. On ongelmallista, että Lakoff puhuu toisinaan kognitiivisen lingvistiikan tutkijana, toisinaan ajankohtaisen politiikan kommentaattorina. Seuraavaksi pyritään esittämään Lakoffin pääajatuksukset mahdollisimman yksinkertaisessa muodossa pureutumatta tarkemmin hänen kirjoituksiinsa mielellisten kehysten ja neurotieteiden välisestä kytköksestä.

Inhimillinen ajattelu on käsitteellistä, ja se perustuu sanoihin. Kaikilla sanoilla on käsitteellisiä kehyksiä eli tapoja, joilla mieli kytkeytyy sanaan. Kun sana lausutaan ääneen, kuulijan mieli aktivoituu ja nostaa esiin mielikuvan, joka sanasta syntyy. Jos lausutaan vaikkapa sana ”sika”, kuulijan mieleen saattaa ilmestyä ajatus esimerkiksi suurehkoista, röhkivästä eläimestä, jolla on saparo. Se, millainen kuva kuulijalle tulee mieleen sanasta sika, riippuu siitä, millaisia mielellisiä kehyksiä hänen mielessään on sanasta sika. Kehykset ovat mielen rakenteita, joiden avulla sanat ymmärretään. Ilman näitä mielellisiä kehyksiä sanoilla ei olisi merkitystä kuulijalle, ja esimerkkinä käytetty sana ”sika” olisi sekin vain hölynpölyä, joka ei tarkoita kuulijalle mitään.

Jokaisella sanalla on yksi tai useampi käsitteellinen kehys. Kehysten joukko määrittää sen, kuinka monella tavalla sana voidaan ymmärtää. Sana ”sika” on suhteellisen yksiselitteinen mutta sekin omaa useamman erilaisen mielellisen kehysten. Jos sanoo sanan ”sika” juutalaiselle, hänen mieleen voi tulla kuva epäpyhästä ja likaisesta eläimestä, jota ei saa syödä. Jos saman sanan sanoo taasen tapakristitylle, hänen mieleensä voi tulla kuva joulukinkusta. Maatalousyrittäjä voi puolestaan yhdistää sian ensimmäisenä

¹⁶ Amerikkalaisessa yhteiskunnassa – ja siten myös Lakoffin teoriassa – uskonnollisuuden merkitys on suuri. Siksi teorian soveltaminen sekularisoituneeseen Suomeen olisi väkinäistä.

lihatuotteeseensa. Näin huomataan, että yksinkertaisellakin sanalla voi olla useita erilaisia mielellisiä kehyksiä, joilla sana ymmärretään.¹⁷

Kuten sanottu, kaikki sanat määrittyvät suhteessa niissä sisältyviin käsitteellisiin kehyksiin. Toisin kuin sanat, kehykset eivät kuitenkaan ole läheskään aina tiedostettuja. Tämä ei suinkaan tarkoita sitä, että ne olisivat freudilaisessa mielessä tukahdettuja. Niistä ei vain yksinkertaisesti olla selvillä. ”Ajattelemme ja puhumme liian nopeasti ja liian syvällisesti, jotta voisimme olla tietoisia kaikesta siitä mitä sanomme. Tiedostamme vähän edes ajattelun rakennuspalikoista eli käsitteistä. Käytämme ajattelussamme mutkikkaita käsitejärjestelmiä mutta emme yleensä ole tietoisia siitä, mitä nuo käsitteet itse asiassa ovat ja miten ne sopivat yhteen järjestelmien [eli ”puheemme” – KK] kanssa” (Lakoff 2002, 4).

Toisin sanoen, ihmiset käyttävät puheissaan käsitteitä, joiden merkityksestä he eivät välttämättä ole täysin selvillä. Kuullessaan uuden käsitteen he hahmottavat sen siten, miten termi sijoittuu heidän mielessään valmiina oleviin mielellisiin kehyksiinsä. Tästä Lakoff esittää valaisevan esimerkin (Lakoff 2004, 3-4). George W. Bushin noustua valtaan republikaanit alkoivat puhua ”verohelpotuksista” (tax relief). Sana ”verohelpotus” on metafora, joka sisältää useita mielellisiä kehyksiä. Ensinnäkin, sanalla ”vero” on yleensä negatiivinen merkityssisältö; se mielletään helposti kiusaksi, vaivaksi, välttämättömäksi pahaksi. Sen sijaan sanalla ”helpotus” on positiivinen merkityssisältö. Se viittaa vaivaan ja kiusaan, ja toisaalta taas vaivan häviämiseen ja kiusasta eroon pääsemiseen. Nämä kaksi sanaa yhdistämällä republikaanit loivat retorisesti toimivan poliittisen käsitteen, jonka nimissä heidän oli helppo perustella poliittista tavoitettaan eli verojen leikkauksia. Koska metafora kiinnittyi ihmisten mielessä oleviin positiivisiin kehyksiin, ihmisten oli helppo hyväksyä sen nimellä ajettu poliittinen ohjelma.

”Verohelpotus” – metafora levisi republikaanien kielenkäytöstä nopeasti sekä median uutisointikieleen että republikaanien vastapuolen, demokraattien, retoriikkaan. Demokraateilla oli suuria vaikeuksia torjua vaatimuksia verohelpotuksista, koska kyseisessä republikaanien kehystämässä diskurssissa ”helpotusten” vastustajat leimautuivat ihmisten alitajunnassa nopeasti huonoiksi ihmisiksi, jotka pyrkivät tekemään ihmisten

¹⁷ Lienee paikallaan täsmentää, että kehys ei merkitse samaa kuin merkitys. Sanalla ”sika” on vain yksi merkitys: se viittaa sikaan, ei mihinkään muuhun. Kehyksiä sanalla voi sen sijaan olla useita.

elämästä kurjaa ja ikävää. Lakoffin mukaan demokraattien virheenä olikin juuri ”verohelpotus” – metaforan liittäminen omaan poliittiseen retoriikkaansa. Lakoffin sanoin ”he ampuivat itseään jalkaan” (emt. 4).

Kehystäminen merkitsee näin ollen sellaisten termien liittämistä puheeseen, joilla on toimijan omaa politiikkaa edesauttava merkityssisältö ja äänestäjille sopiva mielellinen kehys. Poliittisen diskurssin kehystämisessä ei ole niinkään kysymys rationaalisesta vakuuttamisesta, vaan ajatusten pukemisesta mahdollisimman mukavaan muotoon, jolloin ne on helppo hyväksyä. Tämä on helppoa, sillä käsitteelliset kehykset yleensä ovat samassa kieli- ja kulttuuriyhteisössä samanlaisia – muutoin yhteisön jäsenten keskinäinen kommunikaatio olisikin hankalaa, ellei mahdotonta. Lakoffin kehysteorian perimmäinen idea tulee tätä taustaa vasten tarkasteltuna suorastaan triviaalin yksinkertaiseksi: jotta poliittinen toimija saisi hankkeittensa taakse äänestäjien hyväksynnän, hänen täytyy sovittaa poliittisen puheen esittämistapansa oikeassa suhteessa ihmisten mielellisiin kehyksiin. Juuri näin republikaanit tekivät, koska jo pelkkä sanan ”helpotus” kuuleminen sai ihmisten ajatukset myötämieksiksi.

3.4.3 Lakoff: Argumentaatio, mielelliset kehykset ja ”totuus”

Ero perinteisten retoriikan teoreetikkojen ja Lakoffin välillä on selvä. Perinteinen retoriikka on nähty pitkälti vakuuttamisen taitona, jonka mukaan argumentaation voittaa se osapuoli, joka pystyy tukemaan väitteitään rationaalisin perustein. Vastustajan heikkoudeksi luettiin tällöin kyvyttömyys tukea väitteitään loogisesti tosiasioilla sortumatta virhe- ja kehäpäätelmiin. Tällaista argumentaation ymmärtämistapaa käytti jo Platon sokraattisissa dialogeissaan, ja tällainen ”perelmanilainen” kuvitelma argumentaatiotaidosta useimmilla on nykyäänkin. Lakoffin teoreettinen lähtökohta on selvästi laajempi: hän antaa huomattavan painoarvon diskurssiin osallistuvien toimijoiden ”alitajuiselle” ainekselle, eli mielellisille kehyksille ja henkilökohtaisille identiteeteille. Näin argumentaatioissa vaaka ei kallistu niinkään toimivan vakuuttamisen kuin toimivan vetoamisen puolelle – tosin tämä vetoaminen voi olla niin hienovaraista, että mm. äänestäjät eivät välttämättä itsekään osaa selittää käyttäytymistään.

Vaikka Lakoffin ”kehysteorian” sovellus on uusi ja mielenkiintoinen, retoriikan teoreetikot ovat jo pidemmän aikaa olleet kiinnostuneita kognitiivisen näkökulman liittämistä retoriseen argumentointiin. Tutkijat, kuten esimerkiksi John Wilson, ovat painottaneet sitä, että poliittisen kielen yhtenä funktiona on nimenomaan luoda kuulijoille puhujan kontrolloima ”kognitiivinen ympäristö”, josta käsin kuulijan tekemiä tulkintoja voidaan ohjailta (Wilson 1990, 11). Wilson tahtookin korostaa, että kieli todellisuutta luovana ilmiönä ei tarjoile ”universaaleja totuuksia”, sillä jokainen todellisuuden representaatio on suhteellinen ja siten myös muita vaihtoehtoja poissulkematon (emt. 12).

George Lakoff on Wilsonin kanssa samoilla jäljillä. Lakoffillekaan ”totuus” ja sen paljastaminen ei ole onnistuneen poliittisen retoriikan tärkein tavoite. Lakoff onkin kritisoinut amerikkalaisia demokraatteja siitä, että he ovat korostaneet faktojen merkitystä poliittisessa argumentaatioissaan. Lakoffin mukaan demokraatit ovat ajatelleet, että ihmiset tekevät rationaalisina olentoina oikeita johtopäätöksiä, jos heille vain kerrotaan faktat (Lakoff 2004, 16-17). Todellisuudessa asia ei ole näin, koska ihmiset eivät ajattele ensisijaisesti faktojen vaan kehysten kautta. Jotta ihmiset voisivat hyväksyä totuuden, sen pitää ensin sopia heidän mielellisiin kehyksiinsä. Jos faktat eivät sovi kehyksiin, kehys jää ja faktat häviävät. Tämä johtuu siitä, että inhimillistä ajattelua määrittävät käsitteet, jotka ovat hyvin syvällä mielessä. Niitä ei voi muuttaa hetkessä.¹⁸ Kuten sanottua, demokraatit eivät kyenneet tätä ymmärtämään. Edellä esitetyssä verohelpotustapauksessa demokraatit tähdensivät kerta toisensa jälkeen, että verohelpotukset hyödyttäisivät vain yhtä prosenttia rikkaimmasta väestöosasta, kun taas loput 99 prosenttia joko jäisivät ilman hyötyä tai häviäisivät. Ihmiset äänestivät veroleikkausten puolesta vastoin omaa etuaan, välittämättä demokraattien heille esittämistä faktoista. Republikaanit olivat kehystäneet muun muassa esimerkkinä käytetyn veroleikkausdiskurssin oikein.¹⁹

¹⁸ Yksinkertainen esimerkki selventänee asiaa: ihminen on tottunut yhdistämään sanan ”punainen” punaisen aistimukseen. Jos valtiopäivillä nyt jostain syystä määrättäisiin, että sana ”punainen” tarkoittaa tästä hetkestä lähtien sinistä, ihmisiltä kestäisi verrattain kauan oppia yhdistämään punaisen käsite siniseen. Sanan ”punainen” mielellinen kehys on juurtunut ihmismieleen jo silloin kun he varhaislapsuudessa alkoivat hahmottaa maailmaa käsitteellisesti. Siksi, jos joku väittäisi nyt sinistä punaisena, mieli ei kerta kaikkiaan haluaisi hyväksyä sitä totena.

¹⁹ Lakoff tosin huomauttaa lisäksi, että eräiden tutkimusten mukaan 35 prosenttia amerikkalaisista uskoo lukeutuvansa jonain päivänä rikkaimman yhden prosentin luokkaan. Tämän ”amerikkalaisen unelman” vahva vaikutus voisi selittää osaltaan äänestyskäyttäytymistä – tosin senkin mukaan osa loppuista 65 prosentista äänesti omia etujaan vastaan (katso Lakoff 2004, 19).

Siitä huolimatta, että George Lakoff puhuu amerikkalaisesta politiikasta ja sen suuntauksesta 2000-luvulla, hänen sanomansa on universaali. Jos poliittinen puhuja pystyy määräämään diskurssille retorisen kehyksen, hänellä on kotikenttäetu ja vastustaja on altavastaja. Oikean retorisen kehyksen valitseminen on poliittista strategiaa parhaimmillaan. Suomalaisen työmarkkinapolitiikan yksi suurimmista retorisista kehyksistä on työnantajapuolen asettama ”kilpailukenttämetafora”. Metaforan avulla työmarkkinakenttä vertautuu peliin, kilpailuun, pelaajiin ja sääntöihin – joita työnantajat kutsuvat mielellään myös taloudellisiksi tosiasioiksi. Kun työmarkkinakenttä vertautuu jatkuvaan kilpailuun, voittajiin ja häviäjiin, on selvää, että se vaikuttaa myös työmarkkinajärjestöjen poliittiseen retoriikkaan.

Retorinen kehys ”kilpailukenttästä” implikoi tilannetta, jossa yksi pelaaja (työntekijät, työnantajat, hallitus) ei voi vaikuttaa pelin kulkuun. Mikäli työmarkkinat olisivat puhtaasti kansalliset, tilanne voisikin olla eri. Globalisaation myllertämässä maailmassa, jossa kilpailukenttänä on koko maailma, kilpailun säännöt vertautuvat yleismaailmallisiin lainalaisuuksiin, joita ei voi kumota. Tämän ovat työnantajajärjestöjen johtajat myös huomioineet. Esimerkiksi Elinkeinoelämän Keskusliitto EK:n työmarkkinajohtaja Seppo Riskin mielestä ”markkinatalous on meille annettu tosiasia”.²⁰ Retorisena kehyksenä tällainen ”annettu” jatkuva kilpailu on hyvin tehokas, sillä se viittaa objektiiviseen totuuteen, ei ihmisten itsensä valitsemaan yhteiskuntajärjestelmään. Näennäisen objektiivinen kilpailukenttäkehys varustaa poliittisen puhujan myös muilla tehokkailla sanoilla: välttämättömyys, vaihtoehdottomuus, pakko: kun ihminen on peliin heitetty, hänen on pakko pelata.

Kuten amerikkalaisessa vastinparissa, myös suomalaisessa työmarkkinapolitiikassa molemmat osapuolet ovat omineet saman poliittisen retoriikan kehyksen. Työntekijäjärjestöt puhuvat kilpailumetaforin yhtä mielellään kuin työnantajatkin. Painotuseroja toki on. Työntekijäjärjestöt haluavat kilpailuun ”pelisääntöjä”, joita myös työnantajajärjestöt kannattavat – silloin kun se heidän preferensseihinsä sopii. Esimerkiksi yritysten omistajille ja korkeimmalle johdolle menevät osuudet yrityksen tuloksesta ovat EK:n mielestä asioita, jotka eivät kuulu

²⁰ Helsingin Sanomat 08.04.2006: ”Halonen peräsi yrityksiltä yhteiskuntavastuuta”

pelisääntökeskustelun piiriin.²¹ Työnantajapuoli ei siis ainoastaan ole innokas asettamaan keskustelulle kehykset, se haluaa myös määrätä keskustelun rajat.

3.5 Retoriset kehykset Suomen työmarkkinapoliittisessa diskurssissa

Kuten muistetaan, tämän tutkimuksen taustalla on oletus, jonka mukaan suomalaisessa työmarkkinapoliitikassa on tapahtunut samanlainen ilmiö kuin George Lakoffin kuvaamassa yhdysvaltalaisessa puoluepolitiikassa. Molemmissa tapauksissa on kaksi osapuolta, jossa toinen on onnistunut asettamaan itsensä poliittisessa diskurssissa dominoivaan asemaan käyttämällä retoriikkaa, josta on muodostunut hegemoninen valtakieli.

Kuten edeltäneessä tarkastelussa on käynyt ilmi, työnantajajärjestöt tuskin olisivat saavuttaneet työmarkkinapoliittista valta-asemaa ilman rajuja muutoksia. Osa muutoksista on ollut yleismaailmallisia: markkinoiden kansainvälistyminen, teknologian kehittyminen ja perinteisen teollisuusyhteiskunnan asteittainen vaihtuminen palvelu- ja kulutusyhteiskuntaan ovat globaaleja ilmiöitä, jotka ovat vaikuttaneet jokaiseen kehittyneeseen valtioon. Nämä ilmiöt eivät kuitenkaan yksin selitä sitä, miksi työnantajajärjestöt ovat valta-asemansa saavuttaneet. 1990-luvun alussa Suomea ravistuttanut lama ei myöskään sitä selitä, vaikka suurimmat havaittavat muutokset tapahtuivat sinä aikana. Lamaa seurannut työmarkkinapoliittinen marssikäännös olisi voinut olla tilapäinen ilmiö, joka olisi poistunut laman jälkeisen ennätysnopean talouskasvun aikana. Näin ei tapahtunut, joten pelkästään ”taloudelliset realiteetit” eivät voi selittää työnantajajärjestöjen niskaotetta ay-liikkeestä. On toki kiistatonta, että työmarkkinapoliittista diskurssia sanelevat suuresti taloudelliset tosiseikat. Numerot eivät itse kuitenkaan determinoi poliittisia toimia. Numerot täytyy aina ensin tulkita, ja poliittisen toiminnan perusteleva argumentointia.²²

²¹ Keskisuomalainen 16.09.2005: ”EK vaatii vauhtia pelisääntöneuvotteluihin”

²² Juuri tätä Jussi Välimäki ja Jakke Holvas tarkoittivat kirjoittaessaan: ”Ei tarvitse olla filosofi ymmärtääkseen, että taloudelliset tosiasiat ovat mitä ovat, mutta suhtautuminen tosiasioihin on ihmisistä kiinni. Sen myöntäminen riittäisi, että talous voi olla kohtalomme, mutta talouden *representaation* ei tarvitse sitä olla. Tapaan, jolla asioista puhutaan, ihminen voi yhä vaikuttaa” (Holvas & Vähämäki 2005, 178).

Työntekijöiden ja työntekijäjärjestöiden kyvyttömyys työnantajien ja työnantajajärjestöjen kovan linjan vastustamiseen ei vaikuta kovinkaan oudolta, kun kysymykseen kytketään 1980-luvulla tapahtunut poliittisen kielen muutos sekä George Lakoffin esittelemät mielen ja retoriikan kehykset. Uudenlaisen kielen omaksuminen merkitsee uudenlaista käsitystä todellisuudesta. Tässä tapauksessa todellisuuskäsitys muuttui hyvin raadolliseksi. Puhe kääntyi perinteisestä hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltion suuntaan. Kansallisesta kilpailukyvyistä näytti muodostuvan tämän kilpailuvaltion suurin huolenaihe (katso Kantola 2006, 156-158). Voitaneen olettaa, että mikäli todellisuus todella alkoi vertautua yhteiskunnallisessa aateilmastossa kilpailuparadigman kautta, se myös olisi vaikuttanut ihmisten suhtautumisessa menestymiseen ja – ja toisaalta niihin, jotka eivät syystä tai toisesta ole ”menestyneet”. Kuinka laajasti yhteiskunnassa sitten alettiin kokea työelämä (ja yhteiskunta yleisemminkin) kilpailutaloudellisena pelikenttänä, jossa ”taloudelliset tosiasiat” ja ”yleinen markkinatilanne” toimivat universaaleina ja objektiivisina sääntöinä, on kysymys, jota tämän tutkimuksen puitteissa ei voida lähteä puimaan.²³

Työmarkkinapoliittisten diskurssien kehystyminen talouspoliittisella kilpailuretoriikalla oli yritysjohtajien ja työnantajajärjestöjen kannalta katsottuna mainio diskursiivinen muutos. Työväestön alkaessa hahmottaa talous- ja työmarkkinasektoria ennen kaikkea kilpailumetaforan kautta heidän oli verrattain helppo hyväksyä työnantajajärjestöjen politiikka. Työntekijät toki ymmärsivät sen, että kyseinen politiikka ei ole heidän näkökulmastaan katsottuna paras, mutta samaan aikaan he katsoivat olevansa vailla vaihtoehtoja. On ironista, että Lakoffin kehysteorian kautta voidaan esittää tulkinta, jonka mukaan palkansaajat hyväksyvät työnantajajärjestöjen politiikan, koska he haluavat joko samaistua menestyjiin tai kuulua itse jonain päivänä menestyjiin. Työntekijäjärjestöjen ja palkansaajien enemmistön kannalta tulevaisuus ei kuitenkaan näyttäydy kovin voitokkaana, sillä jatkuva joustaminen, tehokkuus ja tuottavuus eivät vielä takaa työntekijöille palkintoa. Kun Helsingin Sanomat julkaisi 5.5.2006 uutisen otsikolla

²³ Eri tutkijat vaikuttavat antavan tästä erilaisia viitteitä. Alasuutarin (2004) ja Wileniuksen (2004) tutkimukset antavat ymmärtää, että suomalaiset hahmottavat yhteiskunnan entistä voimakkaammin kilpailuparadigman kautta. Sen sijaan Helkama ja Seppälä (2004) ovat huomauttaneet suomalaisten arvoja tutkiessaan, että vaikka suomalaisten arvot individualisoituivat havaittavasti 1980-luvulla, arvojen muutoskehitys ei sen jälkeen ole jatkunut yhtä voimakkaana. Tämä puhuu sen puolesta, että taloudelliset ja henkilökohtaiseen menestykseen pohjautuvat arvot eivät ole vielä muuttaneet yhteiskunnallista arvoperustaa ainakaan huomattavan paljon. Itse asiassa tutkimuksessa havaittiin, että suomalaiset painottavat kilpailutaloudellisesti ”väärää” arvoja, kuten turvallisuutta ja yhteisöllisyyttä. (katso Helkama & Seppälä 2004, 29).

”Suomen taloudessa hurja meno miltei jokaisella toimialalla”, EK:n toimitusjohtaja Leif Fagernäs kommentoi saman päivän Turun Sanomissa taloutta sanomalla:

”Toimialojen ja yritysten sisällä tarvitaan entistä suurempaa joustavuutta ja tuottavuuden parantamista. Näitäkään muutoksia ei tulisi kavahtaa, vaan ne tulisi nähdä parhaana muutosturvana”.²⁴

Lyhyesti todeten, vaikka työnantajajärjestöjen retoriikkaan kuuluu implisiittinen lupaus työntekijöiden uhrausten lunastamisesta kilpailun mennessä hyvin, minkäänlaisia palkintoja ei näy jaettavan edes ennätyksellisen talouskasvun aikana. Päinvastoin, samanlainen kriisiretoriikka jatkuu edelleen. Työnantajajärjestöjen kannalta katsoen tämä on tietenkin ymmärrettävää, sillä heillä ei ole mitään syytä muuttaa puhetapaansa – se toimii ilmeisen hyvin. Työntekijäjärjestöt vaikuttavat sen sijaan olevan pakotettuja harkitsemaan vakavasti muutoksia poliittiseen retoriikkaansa, sillä nykyinen puhetapa ei vaikuta toimivalta. Tarkastelemalla George Lakoffin kautta eksplisiittisesti suomalaisen työmarkkinapolitiikan diskurssia voidaan nähdä tarkemmin, miksi työnantajajärjestöjen poliittinen retoriikka on niin toimivaa, ja mitä työntekijäjärjestöjen pitää tehdä muuttaakseen oman retoriikkansa toimivammaksi. Vastaukset näihin kysymyksiin saadaan luvussa 5.

3.6 Retoriikka ja media

Työmarkkinajohtajien poliittisen retoriikan analyysissä median on huomionarvoinen. Media toimii yhteiskunnallisena diskurssin ”suodattimena”, joka haalii itselleen ympärillä olevaa informaatiota, suodattaa sen oman filterinsä läpi ja lähettää sen eteenpäin kansalle. Se käyttää uutisoinnissa sitä kieltä jota asian ympärillä jo käytetään, ja siksi se on taipuvainen käyttämään samoja retorisia kehyksiä kuin poliittiset kiistakumppanit (katso Lakoff 2004, 4). Tämä on ymmärrettävää, sillä median on uutisoitava asioista niin että katsojat, kuulijat ja lukijat ymmärtävät sanoman. Median on siten vaikeaa olla käyttämättä kieltä, joka ei olisi jo valmiiksi poliittisesti latautunutta.

²⁴ Turun Sanomat 05.05.2006: ”Taloudessa menee nyt tavallista paremmin”

Tästä syystä media vaikuttaa – tahtomattaankin – ihmisten ajatteluun ja mielipiteisiin. Roderick P. Hartin triviaalin havainnon mukaan tämä vaikuttaminen ilmenee siten, että median välityksellä ihmiset ”alkavat ajatella toisin”; media valitsee sekä aiheet että aiheita lähestyvät näkökulmat. Siksi mediaa voidaanakin pitää eräänä auktoriteetin muotona (Hart 1997, 181). Tämän ”auktoiteetin” erityislaatuuteen kuuluu se, että se pyrkii näyttäytymään mahdollisimman todenmukaisena ja objektiivisena. Media haluaa ilmentää itseään ennen kaikkea informaation välittäjänä, ei sen muokkaajana. Mutta mikäli media todella olisi täysin objektiivinen, ei ilmiöiden ja sen välittäjän välillä olisi enää tulkintaa – mediaa edustava reporteri olisi tällöin lähinnä arkhimedeen pisteessä seisova anomalia.

Edellä mainituista syistä on helpompaa havaita se, että medially on aivan oma logiikkansa (emt. 184). Media osaa uutisoida vain sillä tavalla jonka se osaa, ja sillä kielellä jota se ymmärtää. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että median eteen astuvien poliittisten toimijoiden täytyy puhua tavalla, jota media ymmärtää – tai tulla väärinymmärretyksi. Vaikka työmarkkinajohtajat ja mediat puhuvat samaa kieltä, molemmat ovat adaptoituneet tiettyyn tapaan käyttää tätä kieltä. Työmarkkinajohtajat, media ja tavalliset kansalaiset haluavat kieltä käytettävän tavalla, jota he ovat tottuneet ymmärtämään. Tämän takia työmarkkinapoliittinen puhe on muodostunut sellaiseksi kuin mitä se nykyään on. Se on paljolti sarja yksinpuheluja, jotka puhutaan poliittisen vastustajan ohi. Työmarkkinajohtajan poliittinen puhe ei useinkaan ota mittaa puhujan kiistakumppanien puheista, vaan se lähinnä vahvistaa puhujan muissa yhteyksissä lausumia hokemia. Työmarkkinajohtajat vaikuttavat olevan tottuneet ajatukseen, jonka mukaan puheiden totuuden varmistamiseksi kelpaa se, että ne toistetaan tarpeeksi monta kertaa. Tässä suhteessa he toimivat kuten kuka tahansa poliitikko (katso Paloheimo & Wiberg 1997, 331). Median toistaessa samat yksinpuhelut yhä uudelleen kaikki osapuolet lopulta turtuvat puheisiin. Puheiden moniselitteisyys ja hämäryys säilyy mutta niitä ei enää kyseenalaisteta, koska ne ovat etabloituneet osaksi työmarkkinapoliittista järjestelmää.

3.7 Poliitiikan ja talouden kieli

Suomalaisen poliittisen kielen erityispiirteisiin kuuluu se, että se on 1980-luvulta lähtien lähentynyt voimakkaasti kohti talouden kieltä. Kun vielä 1970-luvulla suomalainen politiikka oli keskittynyt ennen kaikkea ulkopoliittikkaan, 1980-luvun loppupuolella huomion keskipisteenä voidaan katsoa jo olleen talouspolitiikka. Päällimmäinen syy tähän muutokseen on eittämättä ollut talouden kansainvälistyminen eli globalisaatio. Kantolan (2006, 156-157) mukaan tämä kansainvälistyminen oli läheisessä yhteydessä siihen, että perinteinen puhe hyvinvointivaltiosta sai rinnalleen uudenlaisen puheen ”kilpailuvaltiosta”. Kuten luvusta 2 kävi ilmi, kilpailutaloudellinen kieli levisi talousmaailmasta nopeasti hallitusohjelmiin, ja pienellä viiveellä myös työmarkkinajärjestöjen periaateohjelmiin. 1980-luvulla talouspoliittinen puhe oli vielä verrattain pienen politiikkasektorin sisällä, mutta laman iskettyä Suomeen 1990-luvun alussa talouden sanasto levisi nopeasti poliittisen puheen keskiöön. Puhe hyvinvointivaltiosta sai uusia piirteitä, sillä se koettiin kilpailuvaltion vastakäsitteenä. Tämän takia monet poliittiset tahot alkoivat puhua mieluummin ”hyvinvointiyhteiskunnasta”. Hyvinvointivaltion taakkana pidettiin liian korkeaa verotusta, rakenteellisia ”jäykkyyksiä” ja liian vähäistä kilpailua. Hyvinvointivaltion vastustajien iskulauseeksi muodostui väite, jonka mukaan Suomella ei ole enää varaa pitää yllä nykyistä hyvinvointivaltiota. Kovin kritiikki kohdistui ennen kaikkea Suomen kattavaan sosiaaliturvajärjestelmään.

Puheen kääntyminen kilpailuvaltioon merkitsi, kuten sanottua, uudenlaisen sanaston käyttöönottoa. Median rooli tämän uuden sanaston lanseeraamisessa oli merkittävä. Professori Heikki Luostarisen ja erikoistutkija Turo Uskalin mukaan ”Kieli- tieto- ja todellisuuskäsitykset ovat ainakin osin vakiintuneet yleiseen käyttöön nimenomaan journalismin välittämänä. Voidaan ajatella, että Suomessa vuosina 1980-2000 toteutuneen yhteiskunnallisen muutoksen myötä muuttui myös joukkoviestinten levittämä todellisuuskäsitys ja tulkintakehys.” (Luostarinen & Uskali, 2006, 179). Poliittisen keskustelun termeiksi tuli yritysmaailmasta lainattuja käsitteitä, kuten muutos, joustaminen, kannustaminen, kilpailukyky, osaaminen ja innovaatiot (Kantola, 2006, 175). Kantola huomioi mielenkiintoisesti, että sen jälkeen kun poliittiset ongelmat oli nimetty taloudesta tutuin termein, ongelmien ratkaisumallit määrittyivät myös talouden sanaston

kautta. Samalla suomalaisessa politiikassa tapahtui merkittävä paradigmanvaihdos, kun talouskasvun aktiivisesta takaamisesta tuli politiikan tärkein tavoite ja sisältö (emt. 176).²⁵

Poliittisen puheen suunnanmuutos ei luultavasti olisi käynyt yhtä helposti ja nopeasti, elleivät poliittiset toimijat itse olisi olleet siihen valmiita. Koska perinteinen puoluepolitiikka oli ollut ainakin kansan silmissä jo kauan alamäessä, varsinkin oikeisto oli valmis uudentalaiselle retoriikalle. Talouden kieleen kuului implisiittinen ajatus universaaleista lainalaisuuksista, tietystä välttämättömyydestä. Koska samat lait koskevat kaikkia, jokainen yhteiskunnan kerros on kuin ”samassa veneessä”. Tämä oli etenkin oikeiston ja työnantajajärjestöjen etuna, sillä se halusi päästä eroon perinteisestä vastakkainasettelusta. Vasemmisto ja ay-liike eivät olleet yhtä innokkaita julistamaan vastakkainasettelun ajan olevan ohitse, sillä ne ovat kautta historiansa identifioineet itsensä ja oikeuttaneet poliittisen olemassaolonsa juuri suhteessa oikeistoon.²⁶

Kantolan mukaan politiikan korvasi 1990-luvulla ”managerialistinen” valmentajavaltio, jonka tehtävänä oli ohjata ja ”kannustaa” kaikkia ponnistelemaan yhden yhteisen hyvän, teknistaloudellisen menestyksen eteen. Kantola näkee tämän valmentajavaltion pessimistisesti pelkkänä talouskoneistona, jossa eri ilmiöitä arvioidaan niiden taloudellisen toimintakyvyn ja merkityksen pohjalta (emt. 177; managerialismista tarkemmin luvussa 4.3.1). Vallan karkaamisesta poliitikoilta talouselämälle on asia, jota on käsitelty yhteiskunnallisessa kirjallisuudessa paljon, ja joka on huomattu ja tunnustettu Elinkeinoelämän Keskusliittoa myöten. Entinen Rkp:n puheenjohtaja ja nykyinen EK:n puheenjohtaja Christoffer Taxell on huomoinut: ”Taloudesta ei ole puhuttu politiikassa koskaan näin paljon kuin nyt, mutta toisaalta koskaan politiikalla ei ole ollut näin vähän vaikutusvaltaa talouteen.”²⁷

²⁵ Huomionarvoista on se, että suomalaisessa politiikassa kävi samoin kuin miten George Lakoff kuvaili amerikkalaisen politiikan kehitystä. Sen jälkeen kun poliittinen oikeisto ja talouselämä olivat määritelleet uudelleen poliittisen retoriikan kehykset, poliittinen vasemmisto ja työntekijäpuoli alkoivat käyttää samaa talouden (politiikan) kieltä.

²⁶ Työelämän tutkija Kimmo Kevätsalo on kuvannut tätä ay-liikkeen itseidentifikaation ongelmaa seuraavasti: ”Liike voi perustella olemassaolonsa ja uusintaa sen vain selkeän ja omaleimaisen minuuden avulla. Mutta miten työelämän kehittämisessä työnantajan yhteistyökumppaniksi asettuva ay-liike erottuu omaksi toiminnakseen tulevaisuudessa ja perustelee tarpeellisuutensa? Vastakkainasettelun kulttuurissa tämä ei ollut vaikeata, mutta jos vastakkainolon ja yhteistoiminnan kulttuurissa on tarkoitus kyetä elämään rinnakkain, oman identiteetin säilyttäminen ay-liikkeessä vaikeutuu.” (Ilmonen & Kevätsalo 1995, s. 216).

²⁷ Turun Sanomat 25.05.2006: ”Taxell: Taloudellinen valta karkaa poliitikoilta”

3.8 Poliittisen kielen depolitisaatio

Taloudellis-poliittisen kielen yleistymisen yhteyteen liittyy ilmiö poliittisen kielen ”depolitisaatiosta”. Poliittisen kielen depolitisaatio merkitsee sitä, että puhuttavan asian poliittisuus tavalla tai toisella kiistetään. Käytännössä tämä voi tapahtua useammallakin tavalla. Yleisimmin poliittinen toimija ilmoittaa, että hän ei halua ”politikoida”, koska politikointi nähdään jonain epätoivottavana ja huonona asiana. Tätä voitaisiin kutsua antiretoriikan retoriikaksi. Se, että toimija kiistää halunsa politikoimiseen, ei tietenkään vielä depolitisoi käsillä olevaa asiaa. Siksi puhujat pyrkivät usein sulkemaan politikoinnin mahdollisuuden pois tekemällä käsillä olevasta asiasta ”vaihtoehdottoman”. Sakari Hänninen on puhunut tästä ilmiöstä ”ehdollistamisena”. Hän on jakanut tämän ehdollistamisen ”vahvaan” ja ”heikkoon” depolitisaatioon (Hänninen 1996, 169-170).

Hänninen jakaa vahvan depolitisaation neljään siirtoon, jotka voidaan havaita poliittisen toimijan pyrkimyksessä ehdollistamiseen. Ensinnäkin, (1) toimija antaa ymmärtää, että käsillä olevassa tilanteessa ei todellisuudessa ole mitään erimielisyyttä tai riitaa. Jos vastapuoli kuitenkin onnistuu riitauttamaan tilanteen, (2) toimija toimii ikään kuin jollain tietyllä ulkopuolisella taholla olisi yksinomainen kyky ratkaista ”ongelma”²⁸ ja olla siten eräänlainen ”erotuomari”. Tämän jälkeen (3) käyttäytyään aivan kuin kaikille riidan osapuolille löytyisi yhteinen kieli, jolla ongelmaksi käännetty kiista voidaan tyhjentävästi muotoilla. Lopuksi (4) uskotaan tai uskotellaan, että ongelman ratkaisusta voidaan esittää yksinkertainen kuvaus.

Vahvaa depolitisaatiota harjoittava toimija toimii siten aivan kuin vastapuoli olisi vain ymmärtänyt asian väärin. Tällöin ehdollistava toimija käyttäytyy kuin opettaja, joka opettaa väärin ymmärtänyttä oppilastaan. Tässä tilanteessa mitään todellista diskurssia ei pääse syntymään, koska toiselle osapuolelle ei anneta mahdollisuutta ottaa kantaa tai esittää näkemyksiään.

”Heikossa” depolitisaatiossa kuvio on samantyyppinen, mutta siinä toimija tyytyy hieman vähempään. Siinä (1) toimija antaa ymmärtää, että riita on vahinko, joka voidaan ratkaista ja välttää tulevaisuudessa. Ratkaisun hakemisessa (2) toimija haluaa

²⁸ Sana ”ongelma” on sulussa, koska depolitisoiva osapuoli ei alun perinkään halua mitään ongelmaa myöntää.

käyttää asiantuntijoita, jotka tietävät käsiteltävästä asiasta parhaiten. Sen jälkeen (3) toimitaan niin kuin riidan osapuolten omat puhettavat olisivat muotoiltavissa asiantuntijoiden käyttämän kielen muotoon. Lopuksi (4) hyväksytään ajatus, jonka mukaan käyty keskustelu on esitettävissä asiantuntijoiden välisen keskustelun tuloksena (ibid.).

Pyrkimys keskustelun depolitisoimiseen käy molemmissa malleissa samaa periaatetta noudattaen. Toimija käyttäytyy kuin mitään todellista ongelmaa ei olisi; se, että vastapuoli haastaa toimijan, johtuu yksinkertaisesti tämän väärinkäsityksestä tai tietämättömyydestä. Jotta vastapuoli vakuuttuisi väärässä olemisestaan, tilannetta korjaamaan haetaan ulkopuolinen auktoriteetti ja samalla keskustelu muunnetaan kielelle, joka on vastapuolelle oletettavasti vieras. Hännisen esittämät depolitisaation tavat perustuvat poliittisen toimijan pyrkimykselle riisua vastapuolelta kunnollisen opponentin status. Lisäksi puhuja toimii ikään kuin käytettävissä olisi ainoastaan yksi todellinen tulkinta asioista, ja tätä tulkintaa puhuja tietysti myös kannattaa. ”Ikään kuin” – oletukset toimivat tällöin puhujan omia preferenssejä peittävästi. Kuten Hänninen sanoo, ”Ehdollistavan ja depolitisoivan tekstiaineksen takaa on löydettävissä politikoiva taustateksti.” (emt. 172). Lyhyesti sanoen, kun poliittinen toimija sanoo, että asia ei ole poliittinen, se on poliittinen.

3.9 Kolme retoriikan teoreetikkoa: Burke, Perelman, Toulmin

Retoriikka ja retoriikantutkimus olivat tieteen kentällä hyvin pitkään paitsiossa. Niitä kohtaan ei tunnettu mielenkiintoa, koska retoriikkaa pidettiin tieteellisesti epäolennaisena ilmiönä, sofistikkana ja sanansaivarteluna. 1900-luvun puolivälin paikkeilla asenteet alkoivat hiljalleen muuttua. Retoriikan ”kunnianpalautus” 1950-luvulla voidaan lukea ennen kaikkea kolmen retoriikan teoreetikon ansioksi: Kenneth Burke, Chaïm Perelman ja Stephen Toulmin olivat ne henkilöt, jotka kyseenalaistivat vallinneen vähättelevän suhtautumisen retoriikkaan (Summa 1996, 51). Burke, Perelman ja Toulmin julkaisivat tärkeimmät teoksensa toisistaan riippumatta 1950-luvulla. Kyseenalaistavan asenteensa lisäksi heillä ei kuitenkaan ole paljoakaan yhteistä, sillä heidän lähtökohtansa ja tavoitteensa retoriikan tutkimisessa ovat täysin erilaisia. Perelman ja Toulmin ovat kiinnostuneita ennen kaikkea retoriikan argumentointia koskevasta luonteesta, kun taas

Burke katsoo asiaa aivan toisin. Hän pyrkii tutkimaan inhimillisen toiminnan yleisiä ehtoja ja perusteita, eli retorisia motiiveja. Burke ei siten ole kiinnostunut retoriikasta niinkään vakuuttamisena kuin pikemminkin retoriikan merkityksestä inhimillisen toiminnan kielellisenä osana.

Työmarkkinajärjestöjen poliittisen retoriikan tutkimuksen kannalta on hyödyllistä hakea analysointiin kontrastia sekä Burkesta, Perelmanista että Toulminista. Nämä kolme retoriikan teoreetikkoa auttavat purkamaan auki työmarkkinajohtajien puheita ja etsimään niiden takaa toimijoiden motiiveja, lausumattomia oletuksia, piilomerkityksiä ja yhteyttä laajempaan inhimillis-poliittiseen ajatteluun.

3.9.1 Kenneth Burke

Kenneth Burke esittää kirjassaan *A Grammar of Motives* neljä retoriikan tutkimuksen avainkäsitettä, joita hän nimittää ”troopeiksi”. Nämä troopit ovat nimeltään metafora, metonymia, synekdokee ja ironia. Burken mukaan troopit eivät ole toisistaan täysin erillisiä, vaan ne ”kuvastuvat” toisistaan (Burke 1969, 503). Yhden troopin läpikotainen tarkastelu implikoisi hänen mukaansa kolme muutakin.

Ennen trooppien tarkempaa tarkastelua on hyvä valottaa hieman sitä kenttää, johon nämä retoriikan tutkimuksen termit Burkella asettuvat. Voidaan sanoa, että Burke erottaa toisistaan kaksi tapaa hahmottaa ilmiöiden tutkimista. Toinen on ”runollinen realismi” (poetic realism) ja toinen ”tieteellinen realismi” (scientific realism). Runollisessa realismissa ilmiöitä tarkastellaan kuvauksellisesti ja eri näkökulmista käsin. Tieteellisessä realismissa puolestaan pyritään riisumaan kuvauksesta kaikki perspektivismi ja relativismi pois, jotta jäljelle jäisi pelkästään objektiivinen syihin ja seurauksiin palautuva tieteellinen kuvaus. Burke yhdistää mainittujen kahden realismin suuntauksen eron luonnontieteiden ja ihmistieteiden yhteensopimattomuuteen. Luonnontieteissä, kuten esimerkiksi fysiikassa, on mahdollista palauttaa ilmiöt niihin syihin, joiden tuloksia ne ovat. Toisin sanoen, syiden ja seurausten välillä on korrelaatio, ja juuri tästä luonnontieteilijät ovat kiinnostuneet. Ihmistieteissä, kuten esimerkiksi sosiologiassa, korrelaatioiden etsiminen vaihtuu Burken mukaan pyrkimykseen saada tieteellistä ”substanssia”. Yksinkertaistetusti sanoen, ihmisen toiminnolle löytyy yleensä aina enemmän kuin yksi aiheuttaja, ja siksi kyseisen ilmiön

selittämiseen on enemmän kuin yksi selitysmalli. Selitysmallit vaihtuvat tulkitsijan näkökulmasta riippuen, ja siksi totuudet pysyvät aina ”suhteellisina” ja ”perspektiivistä riippuvina” totuuksina.

Burken tapauksessa mielenkiintoista on hänen väitteensä siitä, että ilmiöiden kuvauksessa eri kuvaamisen tavat ilmentävät olemisen eri asteita; kyse ei siis ole totuudesta tai epätotuudesta, vaan pikemminkin siitä kuinka hyvin kuvaus sopii ilmiöön (emt. 504). Koska varsinkaan ihmistieteissä ei voida mennä ilmiöiden taakse ”asioihin itseensä”, objektiivisen totuuden sijaan tieteillä on tarjottavanaan selitys- ja kuvausmalleja, jotka ovat enemmässä tai vähemmässä määrin paikkansapitäviä. Burken ”runollisen realismin lippulaivat” eli hänen neljä trooppiaan ilmentävät juuri tätä ajatusta. Toisaalla on maailmassa tapahtuva ilmiö, toisaalla on (tieteellinen) kuvaus ilmiöstä, ja keskenään ne eivät ole identtisiä. Sanat ovat tavallaan siltoja kahden maailman välillä, havaittavan ja kielellisesti käsitettävän maailman.

Kolmea perustrooppia neljästä voisi siten pitää eräänlaisina sillanrakentajina. Metafora, metonymia ja synekdokee ovat välineitä maailman hahmottamiseen. Ne antavat keinon asioiden hahmottamiseen ja ymmärtämiseen. Ironia sen sijaan kuvaa pikemminkin erästä inhimillisen dialogin ulottuvuutta, tapaa kääntää mielipiteet ja ”totuudet” pääläelleen. Burke tarjoaa trooppikuvauksensa yhteydessä vaihtoehtoiset nimet troopeilleen. Hänen mukaansa metaforan voisi korvata sanalla ”perspektiivi”, metonymian sanalla ”reduktio”, synekdokeen sanalla ”representaatio” ja ironian sanalla ”dialektinen”.

Metafora merkitsee vertausta: se on jonkin asian kuvaamista jonakin muuna, mutta se on myös asiantilan luonnehdintaa, värittämistä ja tiedonantoa. Esimerkiksi metafora ”olla köyhä kuin kirkon rotta” paitsi kertoo asiantilan, myös yhdistää kaksi täysin yhteen sopimatonta asiaa. Metafora myös tuo ilmi kuvailijan näkökulman ja asenteen kuvattavaan ilmiöön nähden. On täysin mahdollista, että toinen havainnoija pitäisi ihmistä, joka on ”köyhä kuin kirkon rotta”, paremminkin ”vapaana kuin taivaan lintu”. Tätä taustaa vasten peilattuna ei olekaan yllättävää, että Burke voisi korvata sanan ”metafora” sanalla ”perspektiivi”. Molemmat yllämainitut metaforat ovat kuvattavan asian kanssa epäidenttisiä mutta subjektiivisen näkökulman kannalta yhtä tosia. Metaforaa voikin luonnehtia paitsi vertaukseksi, myös kielelliseksi laajennukseksi: se vie kuvauksen tasolle, johon pelkkä tieteellinen kuvaus ei yltäisi (emt. 506).

Metonymia merkitsee tyypillisen sanakirjaselityksen mukaan sanan korvaamista toisella, olennaisesti samanlaisella sanalla. Burken mukaan metonymia voi luonnollisesti merkitä myös reduktiota, mikä tässä yhteydessä tarkoittaa lähinnä kielellisten merkitysten vähenemistä (tai ainakin näiden merkitysten muuttumista toisenlaisiksi). Yksinkertainen esimerkki on lause, jossa sana ”lapsi” korvataan sanalla ”kersa”. Sana ”lapsi” on neutraali termi nuoresta ihmisestä, johon ei liity samanlaista merkityssisältöä kuin sanaan ”kersa”. Vaikka sana ”kersa” viittaa samaan asiaan kuin sana ”lapsi”, se ilmentää puhujan vähättelevää asennetta kyseistä ihmistä kohtaan. Metonymian avulla kielestä on mahdollista tehdä rikasta ja monimerkityksellisempää kuin mitä se muuten olisi. Tästä syystä metonymia on Burkelle sekä runollisen realismin että tieteellisen realismin työkalu. Mikäli metonymialla viitataan juuri reduktioon, tullaan lähelle tieteellistä realismia. Näin siksi, että ilmiöiden tieteellinen selittäminen koetaan onnistuneen hyvin silloin, kun kuvauksesta on karsittu kaikki ylimääräinen monimerkityksellisyys. Jos puheesta poistetaan metonymian avulla kaikki rikkaan kielen kasvattamat rönsyt, jäljelle jää kuivakiskoinen, akateeminen jargon, joka kyllä voi olla selkeää mutta joka myös selkeydentavoittelussaan kääntyy toisinaan päälaelleen. Tämän luulisi kostautuvan ennen kaikkea ihmistieteissä. Burke ei sano tätä suoraan mutta hän antaa ymmärtää, että inhimillisten toimintojen kielellinen kuvaus on olennaisesti myös niiden ”dramatisointia” (emt. 506-507). Pelkät mitattavissa olevat määreet harvoin riittävät viemään sanomaan viestiä perille: siksi esimerkiksi yhteiskuntatieteilijä on taipuvainen sanomaan draamallisesti ”työntekijöiden keskuudessa kuohuu” sen sijaan, että hän vain ilmoittaisi kuinka monta lakkoilijaa tehtaan eteen kokoontui. Siksi puhuttaessa metonymian yhteydessä reduktiosta onkin syytä tehdä selväksi, tarkoitetaanko reduktiolla terminologista vai kuvauksellista reduktiota.

On tarpeen huomata, että reduktio on myös tapa esittää asioita. Tämä tuo metonymian lähelle kolmatta trooppia, nimittäin synekdokeeta. Synekdokee merkitsee asian kuvaamista osana kokonaisuutta tai kokonaisuuden osana. Muinaiset kreikkalaiset saattoivat selittää ihmisen olemista vertaamalla sitä maailmankaikkeuteen. Tällöin mikrokosmos yhdistettiin makrokosmukseen ja ne selittivät toisiaan toistensa avulla. Eräänlainen synekdokee on myös klisee ”ketju on yhtä vahva kuin sen heikoin lenkki”, jossa kokonaisuus palautuu sen muodostavaan osaan ja jotka vertautuvat laadullisilta ominaisuuksiltaan toisiinsa. Burke esittää itse konkreettisemmän esimerkin synekdootista edustuksellisen demokratia kautta, jossa kansanedustajat ilmentävät poliittisen

valtuutuksensa avulla koko kansaa. Itse asiassa hän menee niin pitkälle, että hän sanoo synekdokeettisen muodon olevan läsnä kaikissa edustuksellisen politiikan teorioissa (emt. 508). Kuten jo aiemmin kävi ilmi, Burken neljä trooppia on läheisessä yhteydessä toisiinsa. Siten myös metonymiaa voi pitää synekdootin erityislaatuisena sovelluksena (emt. 509). Metonymian ja synekdokeen suhteen niiden välillä on myös merkittävä eroavaisuus. Burken mukaan synekdokee ilmaisee suhdetta tai liitää kahden asian välillä. Hänen omien sanojensa mukaan synekdokee on kuin kaksisuuntainen tie, jossa vastakkain kulkevat määrälliset (quantity) ja laadulliset (quality) ominaisuudet. Metonymia reduktiona puolestaan on vain yksisuuntainen tie, joka kulkee laadullisista ominaisuuksista määrällisiin ominaisuuksiin (ibid.). Synekdokeeta voisikin pitää runollisena ilmaisumuotona, kun taas metonymia soveltuu paremmin täsmentämiseen ja yksinkertaistamiseen.

Ironia on Burken tropologiassa synekdokeen vastinpari. Ironia merkitsee ilmausta, jossa yhden näkökulman edustavuus joutuu kyseenalaistetuksi, kun esille tuodaan täysin vastakkaisen näkökulman mahdollisuus. Ironia onkin Burkelle eräänlainen ”metanäkökulma”, joka kieltää yhden ainoan näkökulman oikeutuksen.

Burken mukaan kaikki inhimillinen toiminta – on tämä sitten kielellistä tai ei-kielellistä – on luonteeltaan symbolien käyttöä. Tieteellisen analyysin tekemisessä on siten tärkeää tulkita näiden symbolien luomista ja käyttöä. Burke ymmärtää kielenkäytön sosiaalisen toiminnan muodoksi, ja kaiken inhimillisen toiminnan olennainen piirre on kokemusten, toiminnan ja aikomusten pukeminen kielellisiksi ilmaisuiksi. Tämä kielellisiin ilmaisiin pukeminen on luonteeltaan ihmisten, instituutioiden ja symbolien välistä performatiivista kommunikaatiota. Yksinkertaisemmin sanoen, Burke näkee ihmisen pyrkimyksen itsensä ja ympäristönsä hahmottamiseksi voimakkaasti retoriseksi toiminnaksi. Ihminen elää kielen ja ilmiöiden maailmassa, ja siksi ihmisen, kielen ja ilmiöiden ymmärtämiseksi täytyy tutkia näiden keskinäistä vuorovaikutusta.

Voidaan kysyä, miksi Burke haluaa kuvata performatiivisen kommunikaation juuri retoriikan kautta. Hilka Summa on vastannut tähän kysymykseen kirjoittamalla lainaamisen arvoisen pätkän: ”Jos ihmiset ’olisivat yhtä’, ideaalinen ja täydellinen kommunikaatio olisi mahdollista, eikä retoriikkaa tarvittaisi. Burken projektissa retoriikka on ihmisten tai ihmisryhmien välisiin ristiriitatilanteisiin liittyvä ilmiö, joka

äärimuodoissaan on lähempänä konfliktia kuin järjestäytyntä toimintaa. (Retoriikka on olemukseltaan ei-harmonisten tilanteiden ilmiö, siinä on aina vähintäänkin vaivihkaista puolueellisuutta tai valtapyrkimyksiä.) Juuri näiden retoriikkaan sisäänrakennettujen piirteiden havainnollistaminen on Burken retoriikkaprojektin ydin.” (Summa 1996, 57). Ydinajatus on siis se, että koska ihmiset ovat erilaisia, retoriikka on väistämätöntä.

Retoriikan väistämättömyys peilautuu siinä, että ihminen haluaa paitsi identifioitua eli samaistua (esim. yhteisöön, yleisöön yms.), myös erottua siitä, mihin hän ei halua samaistua. Tämä identifikaation käsite on Burken retoriikkateorian keskeinen osa. Identifikaatio on eräänlainen instrumentti, jolla luodaan sosiaalista järjestystä. Burken mukaan retoriikkaa on kaikessa, missä esiintyy sekä identifioitumista että erottautumista. Retoriikka on siten paitsi kielen työkalu maailman ja ihmisen itsensä hahmottamiseksi, myös väline ihmisen me/toiset -erottelun tekemiseksi. Koska kaikenlaiset joukkoon kuulumisen on Burken mukaan pohjimmiltaan retorista, ja erottaa siten samalla erottautumista jostain muusta, ovat retoriset identifikaatiot siksi pohjimmiltaan poliittisia (emt. 59). Tässä suhteessa Burke on hyvin lähellä Jean-Paul Sartrea, joka näki poliittisuuden ”itsensä valitsemisena ryhmässä”. Mutta missä poliittisuus on Sartrella jotain hyvinkin tiedostettua, on se Burkella salakavalaa: retoriset identifikaatiot eivät useinkaan ole syvästi tiedostettuja, vaan niiden olemassaolon sitkeys perustuu ennen kaikkea toistoon ja kertautumiseen. Koska ihminen on ”kasvanut sisään kieleen”, jää asioiden retorisuus helposti huomiotta. Siksi retoriikan analysointiin kuuluu Burkella ajatus demystifikaatiosta, paljastamisesta. Onnistuneessa retorisisissa analyysissa retorisia motiiveja paljastetaan löytyvän sieltäkin, missä niitä ei ole oletettu olevan.

3.9.2 Chaïm Perelman

Chaïm Perelmanin näkökulma retoriikkaan on, kuten todettua, hyvin erilainen kuin Kenneth Burkella. Perelman tarkasteli tuotannossaan retoriikkaa ennen kaikkea argumentaationa. Tämä näkökulma juontuu Perelmania vaivanneesta kysymyksestä, miten on mahdollista arvioida rationaalisesti arvopäätelmien hyvyttä tai huonoutta.²⁹ Hän pyrki ongelmansa ratkaisuun tutkimalla arkipäiväistä argumentaatiota

²⁹ Perelman oli alkuperäiseltä koulutukseltaan oikeustieteilijä, joka tutki myös mm. logiikkaa.

sellaisena kuin se eri tilanteissa ilmenee. Perelman ajatteli, että mikäli arvoarvostelmia halutaan arvioida, on tarkasteltava sekä niitä puolustavia että vastustavia argumentteja. Arvoarvostelmien rationaalisuus ilmenee siten niihin liittyvien argumenttien uskottavuuden ja vakuuttavan kielenkäytön kautta. Mielenkiintoista Perelmanin tutkimusotteessa on se, että hän ei tee perinteistä vastakkainasettelua puheen ”ulkoisen muodon” ja puheen ”sisällön” välille. Perelmanille muoto ja sisältö eivät ole toistensa vastapoleja, vaan ne liittyvät kiinteästi toisiinsa. Muoto ja sisältö ovat molemmat päättelyn ja vakuuttamisen elementtejä. Toisin sanoen, puheessa esiintyvät kielikuvat ja korostukset eivät ole pelkästään ilmentymää puheen ulkoisesta muodosta, vaan ne ovat myös vakuuttamisen keinoina argumenttien sisällöllisiä osatekijöitä (emt. 65).

On selvää, että argumentaatioita analysoiva tutkija ei voi antaa tutkittaville lauseille absoluuttisia totuusarvoja. Puhtaan aksiomaattisissa tieteissä tämä on mahdollista, koska tutkija voi demonstroida loogisten päättelysääntöjen avulla lauseiden kulkua. Argumentaatioissa kyse on aina todennäköisyyksistä, mikä ei tee siitä kehnompaa. Argumentaatiota ei voida sulkea kokonaan pois aksiomaattisistakaan tieteistä, koska ”jos joku haluaisi perustella aksioomavalintaansa, hänen olisi pakko turvautua argumentaatioon” (Perelman 1996, 16).

Argumentointi olisi turhaa, ellei sille olisi yleisöä, joukkoa, johon puhuja haluaa vaikuttaa. Siksi Perelman antaa retoriikkateoriassaan suuren painoarvon yleisön merkitykselle. Yleisöjä on Perelmanin ajattelun mukaan kahdenlaista: on universaaliyleisöjä ja erityisyleisöjä. Universaaliyleisö on määrittelemätön joukko, joka on kykenevä kuuntelemaan ja ymmärtämään puhujaa. Erityisyleisö puolestaan on puhujan ennalta tietämä ryhmä, jonka intresseihin tämä voi vedota.

Jaon tekeminen universaali- ja erityisyleisön välille oli Perelmanille tärkeää, koska häntä vaivasi retoriikan historian painolasti. Tässä historiassa oli pitkään vallinnut kiista siitä, miten voidaan erottaa toisistaan järkeen vetoava argumentointi ja tunteisiin vetoava puhe. Kiistan alkuperä ajoittuu jo antiikkiin, jossa järkevää argumentointia pidettiin yleisesti hyväksyttävämpänä kuin tunteellista eetosta, joka oli helleeneistä epäilyttävää. Kysymys oli vakuuttamisen ja suostuttelun välisestä erosta, ja tämän eron välille haluttiin piirtää selvä raja. Perelmanin ratkaisuna oli kiinnittää kysymys puhujan kohteena olevaan yleisöön. Koska argumentoinnissa ei ole niinkään kyse totuuksista kuin

todennäköisyyksistä, suostuttelun ja vakuuttamisen erossa ei myöskään ole kysymys subjektiivisuudesta tai objektiivisuudesta. Kyse on yleisöstä. Jos yleisö on määrittelemätön eli universaali, puhuja käyttää järkeen vetoavaa argumentointia ja pyrkii vakuuttavuuteen. Jos yleisö on erityinen eli tiedetty, puhuja käyttää suostuttelua vetoamalla sen omiin intresseihin. Toisin sanoen, vakuuttavuus ilmenee puheena, jonka kuka tahansa järkevä ihminen voi hyväksyä (Summa 1996, 68).

Perelman käsittelee vakuuttamisen keinoja laajasti argumentaatioteoriassaan. Vakuuttamisen systematiikka jakautuu tässä teoriassa pääpiirteissään kahteen osaan, argumentoinnin lähtökohtaan ja tekniikkaan. Argumentoinnin lähtökohdilla Perelman tarkoittaa puhujalla olevia julkilausumattomia oletuksia, jotka koskevat yleisöön lähestymisen tapaa. Hän nimittää näitä myös ”esisopimuksiksi”. Esisopimukseen kuuluu oletus asioista, jotka sekä puhuja että yleisö hyväksyvät, ja jotka eivät tule kiistanalaisiksi. Nämä asiat voivat koskea joko todellisuutta tai toivottavaa asiantilaa. Hyvä puhuja tietää yleisönsä arvokannat ja osaa puhua sitä vastaavasti. Mitä yhtenäisempi joukko yleisö on, sitä helpompaa puhujalle on sitä lähestyä.

Perelman erittelee laajalti puhujan käytettävissä olevia argumentointitekniikoita. Tähän ei suoranaisesti kuulu logiikkaan perustuva argumentaatio (jossa eritellään argumentista premissit, johtopäätökset ja näiden välinen päättelysuhde), koska luonnollisessa kielessä uskottavuus ei riipu deduktiivisesta päättelystä. Perelman päinvastoin tähdentää, että arkikielessä väitteiden uskottavuutta voidaan rakentaa hyvin erilaisilla tavoilla. Luonnollinen kieli on täynnä kytkentöjä, vertauksia, analogioita, esimerkkejä ja vastakkainasetteluja, ja usein premissien ja päättelysuhteiden erottaminen on mahdotonta. Perelmanin retoriikkateorian merkittävimpiä ajatuksia on, että vakuuttavuus ei johdu argumenttien loogisesta rakenteesta, koska ihmiset eivät sellaista rationaalisen logiikan kieltä todellisuudessa puhu. Sen sijaan vakuuttavuus syntyy, kun puhuja osaa valita esitykseensä toimivat syy-seuraussuhteet, tavoite-keino –kytkennät, esimerkit, rinnastukset, metaforat ja vastakkainasettelut (emt. 71).

Perelmanin hahmottamia argumentaatiotekniikoita on neljä: 1) kvasiloogiset argumentit, 2) todellisuuden rakenteeseen nojautuvat argumentit (esim. kausaalisuhde), 3) todellisuuden rakennetta määrittävät argumentit (esimerkit, analogiat, metaforat) ja 4) vastakkainasettelut ja erottelut. Kolme ensin mainittua ovat luonteeltaan asioita yhdistäviä

eli assosiatiivisia tekniikoita. Neljäs on – jo nimensäkin puolesta – dissosiatiivinen. Perelmanin esittämät esimerkit argumentaatiotekniikoista kiinnittyvät lähinnä länsimaisen kirjallisuuden ja filosofian traditioon, joka ei liity käsillä olevaan tutkimusalueeseen, työmarkkinapoliittiseen retoriikkaan. Siksi on aiheellista valaista mainittuja argumentaatiotekniikoita lyhyesti soveltamalla niitä tämän tutkimuksen kontekstiin.

Kvasilooginen argumentti pyrkii ilmentämään formaalin logiikan muotoa. Se pyrkii sulkemaan tilanteesta pois vaihtoehtoiset tulkinnat, subjektiivisen perspektiivin ja muuttuvat tekijät. Kvasiloogisen argumentin käyttäjä ilmentää logiikan ajatusta ”jos P, niin ei ~P”. Suomalaisessa työmarkkinaretoriikassa tällaista kvasiloogista ehdottomuutta ovat käyttäneet etenkin työnantajajärjestöjen edustajat. Esimerkiksi EK:n työmarkkinajohtaja Seppo Riski on sanonut: ”Palkoista ja työehdoista sopimista on yksinkertaisesti pakko uudistaa, [...] Muuten meille käy huonosti. Tulee korkea työttömyys.”³⁰ Riski vetää retoriikassaan yhtäläisyysmerkin muodollisen logiikan ja työmarkkinapoliittisen todellisuuden välille, aivan kuin molempia – keskenään yhteismitattomia – asioita sitoisivat samat lainalaisuudet.

Todellisuuden rakenteeseen nojautuvat argumentit lähtevät liikkeelle oletuksesta maailmassa vallitsevasta tietystä asiantilasta. Tämän ”asiantilan” tehtävänä argumentissa on määrätä puhujan kannalta mieluinen johtopäätös. Esimerkiksi STTK:n puheenjohtaja Mikko Mäenpää käytti tätä argumentaatiotekniikkaa sanoessaan: ”Kokonaisratkaisujen kautta tuottavuuden kasvua on kyetty jakamaan tasaisesti kaikille palkansaajille ja edistetty suomalaisten hyvinvointia. Jos tupoista luovuttaisiin, se olisi suora tie palkansaajaryhmien syvenevään eriarvoistumiseen.”³¹ Tässä tapauksessa Mäenpää nojaa todellisuuden rakenteena tupojärjestelmään ja sen erinomaisuuteen. Koska Mäenpää on tupon kannattaja, hän maalaa uhkakuvia järjestelmästä luopumisella. Varsinaista kausaalisuutta hän ei kuitenkaan esitä tupoista luopumisen ja eriarvoistumisen välillä. – Mikäli Mäenpää pyrkisi tällaisen (näennäisen objektiivisen ja tieteellisen) kausaalisuhteen esittämiseen, olisi hänen kommenttinsa kvasilooginen.

Todellisuuden rakennetta määrittävät argumentit käyttävät yksittäistapauksia havainnollistajina, joiden avulla pyritään yleistyksiin. Toisaalta, hyväksytyjä yleistyksiä

³⁰ Helsingin Sanomat 10.10.2005: ”Riski: Palkankorotusuudistus pakko aloittaa jo ensi talvena”

³¹ Turun Sanomat 04.03.2005: ”Ay-pomolle Loimaa on ruma sana”

käytetään myös yksityistapauksien havainnollistamiseen. Puhuja voi todellisuuden rakennetta määrittelemällä luoda ”malleja”, joilla pyritään luomaan toivottua toimintaa, tai ”antimalleja”, joiden funktiona on estää epätoivottua toimintaa (Kuusisto 1996, 284). Työmarkkinapoliittisessa retoriikassa on yleistä määrittää todellisuuden rakennetta induktion avulla: yksittäisistä, tunteita nostattavista tapauksista on helppo tehdä yleistyksiä. Näin teki Ylempien toimihenkilöiden neuvottelujärjestön YTN:n puheenjohtaja Matti Viljanen sanoessaan: ”Vain investoinneilla on pitkäjänteisesti kansantaloutta kasvattava vaikutus. Mutta meillä ei ole muuta kuin irtisanomista irtisanomisen perään ja yt-neuvottelua yt-neuvottelun perään. Ostetaan, myydään, pilkotaan, pannaan yhteen ja ties vaikka mitä.”³² Viljasen lausunto määrittää työmarkkinakenttää pessimistisesti työntäen syrjään ne tapaukset, joissa investoivat yritykset eivät irtisano työntekijöitään. Lausunto on mustavalkoinen mutta retorisesti voimakas ja tunteisiin vetoava.

Erottamiseen pyrkivä argumentti perustuu niin sanottujen filosofisten parien termien erottamiselle. Toisin sanoen, argumentoinnissa väitetään esimerkiksi, että teoria ei vastaa käytäntöä, näennäinen todellisuutta tai yksittäistapaus yleistä sääntöä. Argumentoinnissa toinen vastinparin virheistä selitetään virheelliseksi, kun taas toisen termin katsotaan edustavan syvempää totuutta (emt. 286). Esimerkkinä dissosiatiiivisesta argumentoinnista voidaan mainita Toimihenkilöunionin neuvottelupäällikön Urho Laitisen kommentti, jossa hän rauhoitteli EK:n pyrkimyksiä paikallisen sopimuksen lisäämiseksi. Laitinen sanoi: ”Suurin ongelma on se, että työnantaja tuo valmiiksi pureskellun paketin, joka pitäisi vain hyväksyä. Se ei ole neuvottelemista.”³³ Laitinen tekee puheessaan retorisen erottelun neuvottelun ja yksipuolisen sanelun välille luoden näin puheeseensa uhkakuvan tulevaisuudessa piilevästä oikeudellisesta ristiriidasta.

3.9.3 Stephen Toulmin

Stephen Toulminin lähtökohta argumentoinnin tutkimiseen hyvin erilainen kuin Burkella ja Perelmanilla. Toulminin erityisen kiinnostuksen kohde on nimittäin päättelyn ja argumentoinnin pätevyyden tarkasteleminen. Siksi hän ei ole niinkään kiinnostunut retoriikan suostuttelevuusfunktiosta tai yleisön merkityksestä puhujan

³² Helsingin Sanomat 22.11.2005: ”Akava: EK:n patistettava liittonsa työehtosopimukseen”

³³ Helsingin Sanomat 08.05.2006: ”Paikallinen sopiminen vie palkkoja yhä yksilöllisempään suuntaan”

kielellisiin valintoihin, kuten Perelman. Sen sijaan Toulmin tarkastelee retoriikkaa analyyttisen filosofian ja formaalin logiikan kautta, säilyttäen kuitenkin kriittisen asenteen myös oman tarkastelutapansa suhteen.

Tämä kriittisyys ilmenee siten, että Toulminin mukaan formaali logiikka syllogismeineen ei ole ainoa tapa saada aikaiseksi pätevää päättelyä. Hän itse peräänkuuluttaa ”soveltavaa logiikkaa”. Toulmin tarjoaa tällaisen ”kuolleen”³⁴ merkkikielen vaihtoehdoksi itse laatimaansa argumenttien rakennekaavaa, joka ilmaisee pätevän päättelyketjun eri osat. Toulmin nimittää itse tätä argumentoinnin analyysin viitekehystä ”orgaaniseksi skeemaksi”. Siihen sisältyvät 1) lähtötiedot, 2) johtopäätös, 3) peruste, 4) varaukset, 5) tarkennus ja 6) taustatuki (Summa 1996, 78).

Tätä analysointikaavaa voidaan havainnoida Toulminin itsensä esittämällä esimerkillä, jossa lause ”Harry on Britannian kansalainen, koska hän on syntynyt Bermudalla” puretaan osiin. Tässä lauseessa on lähtötieto ”Harry on syntynyt Bermudalla” ja johtopäätös ”Harry on Britannian kansalainen”. Lause ei suoraan sano perustetta, joten se täytyy osata ”lukea” muuten. Tässä tapauksessa peruste lähtötiedon ja johtopäätöksen välillä on tieto siitä, että Bermudalla syntynyt henkilö on Britannian kansalainen.

Lähtötiedon ja perusteen erottaminen toisistaan on tärkeää, sillä niillä on argumentoinnissa erilainen rooli. Lähtötietoon vedotaan puheessa julkilausutusti, kun taas peruste on lauseessa piilevä osa. Peruste tulee siten ilmi vasta tulkinnan tai vastaargumenttien kautta. Perusteen täytyy olla luonteeltaan yleinen ja järkevä periaate, jotta argumentissa itsessään olisi ylipäätään järkeä. Toulmin kutsuu tätä lauseen peruste-osaa ”siirtymäsäännöksi”, sillä se legitimoit siirtymisen lähtötiedoista päätelmään. Tätä siirtymää säätelevät lauseessa myös tarkennukset ja taustatuki, sillä ne määrittävät ne ehdot, joiden vallitessa lähtötietojen ja päätelmän välinen siirtymä on mahdollinen (emt. 79).

Taustatuen erottaminen perusteesta on Toulminin argumentaatioteoriassa tärkeä, sillä se ilmentää eri tieteenalojen välisiä eroja. Summa (emt. 79-80) esittää kolme esimerkkilauseetta, jossa lauserakenne on sama, mutta peruste on huomattavan erilainen: (1)

³⁴ Deduktiivisen mallin mukainen päättely on retorisen analyysin tutkimisen kannalta ongelmallista siksi, että se sisältää tautologian: se ei voi sanoa mitään sisällöllisesti merkittävää, koska pätevyyden määritelmä edellyttää jo sinänsä sen, että johtopäätökset voivat sisältää vain sen, mikä on jo ainakin implisiittisesti ilmaistu premississä (Summa 1996, 76).

”bermulalainen on britti”, (2) ”valas on nisäkäs” ja (3) ”saudiarabialainen on muslimi” ovat kaikki lauseita, joissa peruste on luonteeltaan samanlainen, nimittäin joukkoon kuuluminen. Sen sijaan tosiasia tai arvostelma, johon peruste tukeutuu, on lauseissa erilainen. Lauseessa (1) taustatuki viittaa tiettyyn käytäntöön, normiin. Lauseen (2) peruste on puolestaan biologinen luokitus, ja lauseessa (3) taustatuki on empiirinen, tilastollinen tosiasia. Lause-eroavaisuuksien havaitseminen on tärkeää, jotta argumentointi olisi toimivaa. Edellä mainitut yksinkertaiset esimerkkilauseet antavat vain hieman viitteitä siitä, millaisiin lauserakenteellisiin kompastuskiviin argumentoijat ja argumentoinnin tulkitsijat voivat törmätä muun muassa moraalisten, poliittisten tai taloudellisten argumenttien ääressä.

Toulminin malli on retorisessa analyysissä tärkeä, sillä se pakottaa analysoijan tarkastelemaan lausuttujen väitteiden taakse niitä ”piiloväitteitä”, joita puhuja ei halunnut tai katsonut tarpeelliseksi sanoa ääneen. Tosin on tärkeää huomioida, että normaalissa puhemielessä Toulminin rakentama argumentoinnin rakennemalli on harvoin jos koskaan ideaali. Puhujat eivät yleensä halua perustella väitteitään liikaa, sillä sen voi katsoa vähentävän puhujan henkilökohtaista uskottavuutta. Puhujan kannalta olisi parempi, mikäli hän omaisi sen verran karismaa, että hän kykenee vakuuttamaan jo fraaseilla kuten esimerkiksi ”kuten tiedämme” tai ”me kaikki olemme sitä mieltä, että”.

Poliittisen lukutaidon kannalta Toulmin tarjoaa paljon. Toulminin mallin ansiona on se, että ”siirtymäsäännöt” korostuvat argumentoinnin tulkinnassa voimakkaammin kuin Perelmanilla, saati Burkella. Hänen ”organinen skeemansa” tarjoaa retorisen analyysin tekijälle työkalun, jonka avulla argumentoinnin ja vakuuttamispyrkimysten auki purkaminen vie tulkinnan syvemmälle, ja tarjoaa siten mahdollisuuden vivahteikkaampaan analyysiin.

4. Työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysi

4.1 Kilpailu poliittisen retoriikan viitekehyksenä

Kuten luvussa 2 havainnollisesti esitettiin, 1980- ja 1990-lukujen rakenteellinen yhteiskunnallinen muutos on merkinnyt uudenlaisen viitekehyksen syntymistä suomalaiseen poliittiseen kulttuuriin. Kun vielä 1980-luvulla suomalaisen politiikan keskeisenä periaatteena voidaan pitää hyvinvointivaltion rakentamista ja ylläpitoa, hiljalleen tämä paradigma siirtyi kohti uudenlaista ajatusta Suomesta kilpailuvaltiosta. Kuten edellä on esitetty, Suomen poliittisessa kielessä tapahtui 1980- ja 1990-luvuilla merkittävä muutos poliittisen kielen muututtua vahvasti taloudellis-poliittiseksi kieleksi. Tämä kielellinen muutos oli yhteydessä yleiseen yhteiskunnalliseen kehitykseen, jossa kielen lisäksi muuttuivat eräät poliittisen ajattelun keskeiset suuntaviivat. Tähän muutokseen on viitattu muun muassa ”siirtymänä hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioksi” (Kantola 2006, 156) ja ”kulttuurisen paradigman murroksena” (Hämäläinen & Heiskala 2004, 75). Edellä mainitut tutkijat ovat yksimielisiä siitä, että kyseinen yhteiskunnallinen muutos orasti jo 1980-luvulla, mutta todelliseen kukoistukseensa se pääsi vasta 1990-luvun talouskriisin aikaan ja sen jälkeen.

Poliittisen kielen ”taloudellistumisella” oli luonnollisesti monia seurauksia. Helposti havaittava ilmiö oli, että kun poliittiset ongelmat alettiin hahmottaa talouden kautta, myös ongelmien ratkaisumallit haettiin talouden kentältä (Kantola 2006, 176). Toisin sanoen, taloudellis-retoriset termit alkoivat kehystää sitä yhteiskunnallista diskurssia, jota aiemmin määrittivät hyvinkin toisenlaiset puhetavat ja argumentit.³⁵ Tämä ei ole lainkaan yllättävää, varsinkaan kun palautetaan mieliin George Lakoffin (2002; 2004) esille nostama ajatus mielellisistä ja retorisisista kehyksistä sekä niiden yhteydestä politiikkaan. Lakoffin mukaan amerikkalaisessa puoluepolitiikassa republikaanit ottivat itselleen hallitsevan aseman juuri poliittisen puheen toimivan kehystämisen avulla.

³⁵ Rakennemuutosta edeltäneiden puhetapojen esittäminen ei laajuutensa vuoksi mahdu tämän tutkimuksen piiriin. Merkittävin ero 1980-luvulta eteenpäin jatkuneeseen poliittiseen diskurssiin lienee se, että 1960- ja 70-luvuilla voimakkaana esiintynyt dikotomia marxilaisen ja kapitalistisen aatesuuntien välillä hiipui miltei näkymättömiin. Marxilainen puhetapa ilmeni 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa ay-liikkeessä esimerkiksi siten, että tuloterot nimettiin ay-liikkeen retoriikassa marxilaiseen tapaan ”riistoksi”. Samaa retoriikkaan kuului nykyään vanhanaikaiselta kalskahtava puhe ”tuotantovälineiden omistuksesta” ja ”sorrosta” (katso Kantola 2004, 7). Täsmällisempään puhetapojen muutoksen vertailuun katso esim. Alasuutari 1996.

Suomessa poliittisen puheen ”taloudellistuminen” alkoi yritysmaailman saralta, leviten sieltä politiikkaan ja työmarkkinakentälle. Talouspoliittinen puhe, jonka viitekehukseksi muodostui kilpailu, merkitsi samoin uusien retoristen kehysten ilmentymistä poliittiseen puheeseen. Taloudellis-poliittisen puheen esiinnousu oli Suomen poliittiselle oikeistolle ja työnantajajärjestöille merkittävä retorinen etulyöntiasema, sillä poliittisen kielen hegemonisen valta-aseman saatuaan kyseiselle kielelle ei juuri löytynyt haastajaa. Kieli, jonka sanoma viittasi kilpailuvaltioon ja kilpailukykyyn, oli ehdotonta ja vaativaa: se vaati jatkuvia tehostamisia sekä tehottomuuksien ja kustannuksien karsimista. Tämä puhe oli innokas viittaamaan globalisaatioon, ”yleiseen markkinatilanteeseen”, ajan ja tilanteen muutoksiin; lisäksi se oli halukas rajaamaan poliittisen kenttää kehystämällä puhetta ”välttämättömyyksillä”, ”mahdottomuuksilla” ja ”mahdollisuuksilla”. Tällaista kieltä käytettiin muun muassa silloin, kun työnantajajärjestöt vaativat solidaarisen palkkapolitiikan lopettamista, minimipalkkasäännön purkamista, lakko-oikeuden rajoittamista ja työntekijän irtisanomisajan lyhentämistä. Työntekijäosapuolelle tilanne oli herkullinen, sillä he olivat vaativana osapuolena, työntekijäjärjestöjen ollessa lähinnä käpertyneenä siilipuolustukseen.

Lienee syytä kysyä, miten yleinen työmarkkinapoliittinen tilanne – ja kenties vielä huomattavampi tekijä, yleinen asenneilmasto, – näkyy työpaikoilla? Vuonna 2005 palkansaajajärjestö SAK:n, STTK:n ja Akavan suorittaman tutkimuksen mukaan kolmasosa palkansaajista ei usko, että yritykset tuntisivat aidosti vastuuta työntekijöistään ja heidän työpaikoistaan; saman tutkimuksen mukaan 39 prosenttia vastanneista piti työnantajajärjestöjen vaatimuksia liian tiukkoina.³⁶ SAK:n tekemän tutkimuksen mukaan kaksi kolmesta jäsenistöstään katsoi työpaikan johdon asettavan tehokkuuden kaiken muun edelle.³⁷ Tämä on näkynyt jo työntekijöiden oireiluna. Sairauspoissaolot ovat ennätysellisessä kasvussa, ja esimerkiksi teollisuuden työntekijät ovat keskimäärin 15 päivää vuodessa sairauslomilla.³⁸ Tutkimuksissa ja julkisuudessa havaitut ongelmat ovat saaneet myös eräät tutkijat esittämään kriittisiä arvioita suomalaisen työelämän tilasta

³⁶ Keskisuomalainen 27.04.2005: ”Työnantajalinja koventunut”

³⁷ Keskisuomalainen 21.02.2006: ”Työnantajien asenteet kovenivat SAK:n tutkimuksen mukaan”

³⁸ Keskisuomalainen 23.06.2006: ”Sairauspoissaolot ennätyskasvussa”

Kenties jotain asenteiden kovenemisesta kertovat myös tapaukset, joissa työnantajat ovat urkkineet työntekijän sairauspoissaolon syytä, vaikka tieto on työntekijän ja lääkärin välistä luottamuksellista tietoa (katso Keskisuomalainen 11.04.2006: ”Sairas, laiska vai hullu?”)

(katso esim. Holvas & Vähämäki 2005; Siltala 2004³⁹). Poleemisesti voidaan sanoa, että siilipuolustuksessa eivät ole ainoastaan työntekijäjärjestöt, vaan myös suuri joukko yksityisiä palkansaajia.

”Siilipuolustukseen käpertyminen”, metafora, jolla esimerkiksi Julkunen (2001) on kuvannut työntekijäjärjestöjen tilannetta, on ilmiö, jota voidaan selittää juuri Lakoffin retoriikka-analyysin kautta. Suomessa työntekijäjärjestöt omaksuivat⁴⁰ muun poliittisen kentän mukana uudenlaisen taloudellis-poliittisen kielen, jota voidaan hyvin nimittää kilpailuvaltion retoriikaksi (katso esim. Kantola 2002). George Lakoffia tulkiten, työntekijäjärjestöt tekivät saman virheen kuin amerikkalainen ”vastineensa”, demokraattinen puolue. Pyrkiessään vastustamaan työnantajajärjestöjen vaatimuksia ay-liike käytti poliittisessa puheessaan samoja retorisia kehyksiä saaden itsensä näyttämään huonolta identifioituessaan kilpailun, joustamisen ja muutosten vastustajana. Edelleen Lakoffia tulkiten, työntekijäjärjestöjen olisi pitänyt luoda poliittiselle puheelleen uudet, heille paremmin toimivat retoriset kehykset, joissa ei olisi enää viitattu joustamiseen, kasvavaan tehostamiseen tai kilpailukyvyyn ylläpitämiseen.⁴¹

4.2 Työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysin kulku

Tässä pääluvussa 4 tarkastellaan yksityiskohtaisemmin uudenlaista suomalaista taloudellis-poliittista puhetta, liittäen edellä esitetyt luvut 2 ja 3 työmarkkinajärjestöjen retoriikan analyysiksi. Kuten edellä on käynyt ilmi, taloudellis-poliittisen puheen ala kattaa suomalaisen politiikan koko sfäärin. Työmarkkinakenttä on kuitenkin erinomainen tutkimuksen hahmottamisen kenttä, koska juuri tällä sfäärillä perinteinen vastakkainasettelun alkutilanne on voimissaan, siitäkin huolimatta, että

³⁹ Vaikka Holvas & Vähämäki ja Siltala omaavat samanlaisen näkökulman suomalaisen työelämän tilanteeseen, kirjoittajien välillä on mielenkiintoinen eroavuus. Siltala pyrkii herättämään työelämän pessimistisen tarkastelunsa lopuksi lukijoille hieman toivoa paremmasta tulevaisuudesta. Holvas & Vähämäki kuitenkin ajattelevat, että toivo ei aja ihmistä vaatimaan muutoksia yhtä voimakkaasti kuin toivottomuus. Siksi he tukeutuvat kirjoituksessaan toiseen ääripäähän, äärimmäisen toivottomuuteen: ”Juha Siltala haluaisi, että tilanteessa, jossa työuupumuksesta on tullut kansantauti, puhuttaisiin enemmän toivon merkityksestä. Ehkei paras mahdollinen idea. Kenties juuri päinvastaisissa strategioissa, absoluuttisessa toivottomuudessa ja luopumisessa, on toivomme. Vielä muutamia vuosia samaa vaatimatonta työtä, vielä huonommat palkat, vielä muutamia armopaloja, syötetään niille koirille pieniä pätkätöitä... Jossain vaiheessa, ei ehkä heti eikä huomenna, mutta jossain vaiheessa, mitta tulee täyteen eikä vastaiskulta voida vältyä” (Holvas & Vähämäki 2005, 182).

⁴⁰ Tätä omaksumisprosessia tarkasteltiin lähemmin luvussa 2.

⁴¹ Siihen, mitä nämä ”uudet” retoriset kehykset voisivat olla, palataan luvussa 5.

perinteinen pyrkimys työmarkkinapoliittiseen konsensukseen (katso Kauppinen 2005) on edelleen vallalla. Työmarkkinapoliittisen vastakkainasettelun kuvaaminen retorisen analyysin avulla ilmentää samalla suomalaisen poliittisen vasemmiston ja oikeiston välisiä eroja myös yleisemmällä tasolla.

Työmarkkinapoliittista retoriikkaa tarkastellaan tässä luvussa kahdeksan eri retorisen horisontin kautta. Ensimmäiseksi (1) tarkastelun kohteena ovat kilpailuvaltion metaforat, jotka sisältävät muun muassa ”kilpailukyvyyn” ja ”kiristyvän kilpailun” kaltaiset retoriset termit. Toiseksi (2) tarkastellaan ”globalisaation” ja ”kansallisen” käsitteitä, jotka ovat kiinteässä yhteydessä kilpailuvaltion retoriikkaan. Kolmanneksi (3) mukaan tuodaan ”joustavuutta” ja ”jäykkyyttä” ilmaisevia metaforia, jotka ovat työmarkkinapoliittisessa retoriikassa usein toistuvia termejä. Neljänneksi (4) analyysiin liitetään ”tehokkuus-” ja ”tehottomuus-” vastinpari. Sen jälkeen (5) paneudutaan muutosretoriikkaan sekä mahdollisuuden, mahdottomuuden ja välttämättömyyden käsitteisiin, jotka pyrkivät rajaamaan poliittisen aluetta yhdessä (6) aikaretoriikan kanssa. Aikaretoriikan jälkeen analyysiin liitetään (7) ”dynaamisuus” ja ”staattisuus”, jotka vastinparina liittyvät edellisen retoriikan ilmentymiin. Lopuksi (8) analyysiin liitetään niin sanottu ”ad hominem” - tyyppinen argumentaatio, joka merkitsee ihmisten henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyvää argumentaatiota. Luvussa 5 analyysistä tehdään yhteenveto, jossa paitsi havainnoidaan työmarkkinapoliittisen retoriikan vahvuus työnantajajärjestöjen kannalta, myös hahmotellaan se, kuinka työntekijäjärjestöt voisivat luoda omasta poliittisesta retoriikastaan entistä toimivampaa.

4.3 Kilpailumetaforat

Kun Suomi alettiin nähdä perinteisen hyvinvointiyhteiskunnan sijaan kilpailuyhteiskuntana, kilpailupuheen kieli luonnollisesti yleistyi. Sekä Alasuutari (1996;2004;2006) että Kantola (2004; 2006) näkevät tämän ajattelutavan alkaneen levitä suomalaisen politiikkaan jo 1980-luvun aikana. Kuten luvussa kaksi havaittiin, kilpailuun viittaava puhe levisi taloussektorilta koko yhteiskuntaan 1980- ja 1990-lukujen aikana.

Tämä puhe ilmeni siten, että poliittiseen argumentaatioon omaksuttiin kilpailumetaforia. Kuten jo sanasta itsestään voi päätellä, kilpailumetaforat ovat termejä, jotka hahmottavat poliittisen aluetta kilpailu-analogian avulla. Kun sekä talouselämä sekä poliittiset päätöksenteot alettiin nähdä kilpailun viitekehyksen kautta, poliittisen alue nähtiin pelikenttänä, jossa toimijat vertautuivat pelin pelaajiin, voittajiin ja häviäjiin. Erikoista sen sijaan oli se, että tässä pelissä ei ollut erityisiä sääntöjä⁴² saati erotuomaria, pelille ei asetettu aikarajoituksia eikä kilpailun voittajaa voitu koskaan julistaa pelin ollessa käynnissä määräämättömän ajan. Näin ollen kilpailutilanteesta tuli ”ikuinen”: peliä ei voida viheltää poikki – tai mikäli näin yritettäisiin todella tehdä, jouduttaisiin luultavasti vaihtamaan kokonaan nykyinen poliittinen paradigma johonkin toiseen paradigmaan, jota kenelläkään tuskin on tarjota.⁴³

On mielenkiintoinen kysymys, kuinka kilpailumetaforien käytön leviäminen ja yleistyminen muutti – jos muutti – työmarkkinapoliittisten toimijoiden ja sivustakatsojien identiteettejä ja mielellisiä kehyksiä. Luvussa 3 esitetty George Lakoffin ”kehysteoria” antaa ymmärtää, että tällainen muutos on ollut todennäköinen. Koska kilpailuparadigma metaforineen levisi ajan myötä työmarkkinasektorin jokaiselle lohkolle, Lakoffiin viitaten on syytä uskoa, että kyseinen ilmiö on vaikuttanut sekä ihmisten suhtautumisessa työmarkkinapolitiikkaan että käsityksiin oman persoonansa luonteesta. Eräiden työmarkkinoita tutkineiden kirjoittajien julkaisut (katso mm. Vähämäki 2003; Holvas & Vähämäki 2005) tukevat tätä oletusta. Näissä kirjoituksissa on verrattu perinteisen tehdas- ja palvelutyöläisen identiteettiä uuteen työn kuvaukseen, joka nähdään ennen kaikkea yrittäjyyden kautta – riippumatta siitä, ovatko henkilöt tosiasiasa yrittäjiä vai pelkästään yrittäjämäisessä asemassa olevia työntekijöitä. Samalla on korostettu ”perinteisen” kollektiivisen työnteon ja nykyisen freelancer / tiimityön välistä eroa. Kollektiivisen työvoiman purkaututtua pieniin yksiköihin esiin on tullut myös tilanne,

⁴² Tosin on mielenkiintoista havaita, että sekä työnantaja- että työntekijäjärjestöt peräänkuuluttavat ”pelisääntöjen” laatimista silloin, kun asia heidän politiikkaansa sopii. Esimerkkinä voidaan mainita mm. SAK:n vaatimus luoda ”pelisäännöt” yritysten suurien irtisanomisprosessien yhteyteen (Kaleva 09.02.2006: ”Ihalainen laatisi pelisäännöt isoihin irtisanomisiin”). Myös työnantajajärjestö EK on esittänyt halunsa ”pelisääntöjen” luomiseksi. EK:n halu pelisääntöihin on kiinnittynyt järjestön poliittisiin pyrkimyksiin, kuten palkkajoustoihin ja lakko-oikeuden rajaamiseen. Sen sijaan yritysten omistajille ja korkeimmalle johdolle yrityksen tuloksesta menevät osuudet eivät EK:n mukaan kuulu pelisääntökeskustelun piiriin, sillä osingoista ja optioista ei päätetä työehtosopimuksilla (Keskisuomalainen 16.09.2005: ”EK vaatii vauhtia pelisääntöneuvotteluihin”).

⁴³ Tosin eräät poliitikot ovat yrittäneet luoda (ainakin puheessaan) eräänlaisen ”keskitien” vanhan hyvinvointiyhteiskuntaparadigman ja kilpailuyhteiskuntaparadigman välille. Kuuluisimpana esimerkkinä tästä lienee Iso-Britannian pääministerin Tony Blairin ja Labour-puolueen puhe ”kolmannelta tiestä”.

jossa yksityiset työntekijät joutuvat ”markkinoimaan” itseään työnantajille. Kilpailuparadigman nousu ja korostunut yksilöllisyys eivät siten ole ainakaan ristiriidassa keskenään, vaikka eivät suoranaisesti korreloisikaan toisiaan.

Kilpailumetaforia on lukuisia: kilpailuun viitaten on puhuttu muun muassa kilpailukentästä, kovasta kilpailusta, kilpailutilanteesta, kilpailukyvyistä, kiristyvistä kilpailusta, kilpailuedusta ja kilpailuvaltista. Kilpailun viitekehys on myös yleisesti ottaen eräänlainen ”sateenvarjokäsite”, jonka alle mahtuu valtaosa nykyajan retorisesta argumentaatiosta. Kilpailumetafora eri variaatioineen on koko ajan taustalla, kun poliittisessa argumentaatiossa viitataan tehokkuuteen, joustoihin, globalisaatioon ja dynaamisuuteen. Voitaneen sanoa, että 2000-luvun poliittista argumentaatiota ei voida kunnolla edes ymmärtää, ellei huomata kilpailuviitekehyksen olevan jatkuvasti puheen taustalla. Kenneth Burken (1969, 506) viitaten voidaan sanoa, että kilpailun metaforat merkitsivät paitsi vertauksia, myös kielellistä laajennusta: kilpailumetaforat veivät todellisuuden kuvauksen tasolle, johon aiempi poliittisen kielen puhetapa ei yltänyt. Uutta todellisuuden kuvaustapaa ei burkelaisesta retoriikasta käsin ajateltuna tule kuitenkaan nähdä puheen ”totuudellisuuden” lisääntymisenä: kyse on lähinnä uusien metaforien sovellusten sopivuudesta yhteiskunnallisiin ilmiöihin nähden (emt. 504). Burken ajatuksia jatkaen on mahdollista väittää, että kilpailumetaforien käytön ekspansio vahvisti toimijoiden yhteiskunnallisen todellisuuden tulkintaa samaisen viitekehyksen kautta: mitä enemmän yhteiskunta alettiin kuvata kilpailumetaforien kautta, sitä enemmän se alkoi ilmetä havainnoitsijoille juuri kilpailun kautta. Toisin sanoen, kilpailumetaforien lisääntyminen poliittisessa kielessä ruokki kilpailuvaltion syntyä. Burken retoriikan teoriassa (samoin kuin esimerkiksi Nietzschen epistemologiassa) metaforat kiinnittyvät perspektivismiin, jossa ”totuus nähdään metaforilla liikkuvana armeijana” (Blomstedt 2003, 99).

4.3.1 Kilpailuvaltio tarvitsee koutseja: managerialismin esiinnousu ja depolitisaatio

Kilpailun viitekehys liittyy osaltaan poliittisen kielen depolitisaatioon (katso Hänninen 1996) ja ilmiöön, jota mm. Anu Kantola (2002) on kuvannut ”managerialismiksi”. Kantola pitää markkina-ajattelun mukanaan tuomaa valmentajavaltioajattelua, managerialismia, ”hallinnan eetoksena”, jossa perinteinen

byrokraattisuus ja virkamiesmäisyys korvautuvat tuloskeskeisyydellä, tehokkuudella ja hallinnon uudella dynaamisuudella (Kantola 2002, 252). Valmentaja on toimija, joka pyrkii luotsaamaan kilpailussa mukana olevia pelaajia yhä parempiin suorituksiin. Ilmeisin esimerkki managereista ovat yritysconsultit, jotka pyrkivät saamaan firmojen työntekijät kilpailun nimessä entistä tehokkaammiksi pelaajiksi. Kansallisella tasolla managerina voidaan pitää valtiota, joka ”kannustaa” kansalaisia entistä omatoimisemmiksi ja tehokkaammiksi sekä ottamaan suurempaa vastuuta itsestään.

Erityisen selvänä tämä ilmiö näyttäytyy, kun verrataan perinteisen hyvinvointivaltion ajattelutapaa työttömyyden hoitoon verrattuna kilpailuvallion filosofiaan. Kuten mm. Julkunen (2001) on huomannut, vielä 1980-luvulla työttömyys nähtiin ennen kaikkea yhteiskunnan rakenteellisena ongelmana, jota pyrittiin hoitamaan suorittamalla rakenteellisia uudistuksia. Tällöin ajateltiin, että työttömät kyllä tekisivät töitä, jos sitä olisi tarjolla ja siedettävän matkan päässä. 1990-luvulla – laman saavuttua ja sen jälkeen – asenteet muuttuivat, ja työttömyyttä alettiin tarkastella kansalaisen henkilökohtaisena vikana. Ajattelutapa muuttui valtiokeskeisestä individualistisemmaksi, ja työttömyys koettiin osin kansalaisen laiskuutena ja saamattomuutena, joka kiinnittyi ”kannustinloukko-ongelmaan”. Koska sosiaaliturva koettiin liian runsaskätiseksi ja helposti saatavaksi, sitä alettiin purkaa kansalaisten työntekoon kannustamisen nimessä. Tällöin valtio näyttäytyi managerina, jonka tehtävänä oli juuri kansalaisten ”kannustaminen”. Tosin tämän kannustamisen nimessä sosiaaliturvaan saatiin tehtyä huomattavia leikkauksia, mikä lienee viime kädessä ollut tämän managerialistisen puheen poliittinen pyrkimys.

Mielenkiintoinen piirre managerialismissa onkin se, että se ei pyri näyttäytymään poliittisena. Sen sijaan managerialismi piiloutuu välttämättömyyden retoriikkaan, joka vetoaa ennen kaikkea taloudellisiin lainalaisuuksiin: pelillä on säännöt, joita valmentaja ei valitse. Kuten Kantola sanoo: ”Ennen muuta manageri on hahmo, jolla ei ole mitään tekemistä politiikan kanssa. Poliitiikka liikkuu arvovalintojen ja intressien maailmassa, joihin manageri ei puutu.” (Kantola 2002, 253).

Managerialismin asiantuntijuusvalta ja sen näennäinen puolueettomuus on ilmiönä ongelmallinen, koska sillä se ei kannusta kansalaisia julkiseen keskusteluun poliittisista päätöksenteoista. Koska asiantuntijat ”aina tietävät paremmin”, heillä katsotaan

olevan parhaat edellytykset luoda suuntaviivoja poliittisille päätöksenteoille. Näin ollen managerialismiin liittyvällä asiantuntijavallalla on taipumus piilottaa poliittiset prosessit julkisuudesta asiantuntijatyöryhmiin, valiokuntiin ja byrokraattisiin laitoksiin (emt. 304-308). Julkisen keskustelun näivettyminen puolestaan uhkaa yhteiskuntaa demokratian kriisillä ja kansan entistä voimakkaampaan etäännyntymiseen politiikasta. Mitä suljetumpaa ja keskitetympää poliittinen päätöksenteko on, sitä pienempi joukko pitää hallussaan poliittista valtaa.

”Hallinnan eetosta”, jossa päätöksiltä kielletään niiden poliittisuus, voidaan Sakari Hännisen tavoin kuvata ”depolitisoina retorisenä taitona”, jossa kyse on loppujen lopuksi politikoinnista (Hänninen 1996, 169). Kun poliittiset päätöksentekijät ilmoittavat olleensa vailla todellisia vaihtoehtoja päätöksiä tekiessään (koska talouden ja kilpailun lainalaisuudet sitovat kaikkia, myös häntä itseään), on tilanteessa Hännisen mukaan kyse ”antiretoriikan retoriikasta” (ibid.). Hännistä jatkaen voidaan todeta, että kyse on tällöin myös poliittisen pelivaran kieltämisestä, joka sekin on politikointia. Poliittinen pelivara merkitsee sitä, että asioille on aina olemassa vaihtoehtoja: muuten kysymys ei enää olisi politiikasta.

Poliittisen pelivaran kaventaminen mahdollisuuksien kenttää rajaamalla on kuitenkin yksi merkittävimmistä kilpailumetaforien funktioista, joten ilmiötä ei sovi kuitata pelkästään viittaamalla vaihtoehdottomuuden kiistämiseen poliittisen kielen depolitisaation yleisenä ilmiönä. Sen sijaan ilmiö kannattaa liittää kilpailuviitekehyksen yleisiin retorisiin argumentteihin ”kilpailutilanteesta”, ”kovasta kilpailusta” ja ”kiristyvästä kilpailusta”. Näin vaihtoehdottomuuden retoriikka saa rinnalleen analyysin, joka pyrkii kriittisesti hahmottamaan tätä poliittisen pelialueen ja pelivaran rajauspyrkimystä.

4.3.2 ”Kilpailutilanne”, ”kova kilpailu”, ”kiristyvä kilpailu”

Työmarkkinapoliittisessa retoriikassa kilpailumetaforat ”kilpailutilanne”, ”kova kilpailu” ja ”kiristyvä kilpailu” esiintyvät lähestulkoon toistensa synonyymeina. Kilpailutilanteeseen viitattaessa puhuja viittaa usein juuri kilpailun kovuuteen ja kiristymiseen. Erityisen selvänä tämä ilmiö nähdään silloin, kun taloudessa menee erittäin hyvin. Jos talousindikaattorit osoittavat suurta tuottavuuden ja tehokkuuden kasvua,

viennin vetämistä ja investointien kasvua, kilpailutilanne näyttäytyy luonnollisesti erittäinkin hyvänä. Siitä huolimatta työnantajajärjestöt eivät halua kuvata positiivistakaan taloustilannetta liian mairein sanankääntein. Hyvä esimerkki tästä saatiin keväällä 2006, jolloin työnantajajärjestö EK julkaisi suhdannebarometrin, joka osoitti poikkeuksellisen hyvää taloustilannetta. Tästäkään huolimatta EK:n toimitusjohtaja Leif Fagernäs ei antautunut kuvaamaan kilpailutilannetta kovinkaan positiivisesti:

”Toimialojen ja yritysten sisällä tarvitaan entistä suurempaa joustavuutta ja tuottavuuden parantamista. Näitäkään muutoksia ei tulisi kavahtaa, vaan ne tulisi nähdä parhaana muutosturvana. Vain kilpailukykyinen yritys voi tarjota työtä.”⁴⁴

Fagernäs käyttää puheessaan Perelmanin ”esisopimuksiksi” nimeämiä taustaoletuksia tehokkaasti hyväksi liittäen puheensa vallassa oleviin todellisuuteen nojaaviin ja todellisuuden rakennetta määrittäviin argumentteihin. Nämä argumentit eivät ole ristiriidassa yhteiskunnassa vallitsevan yleisen talouskehityksen kanssa, joten Fagernäs pyrkii vahvistamaan sanomaansa ilmentämällä poliittisten pyrkimystensä vastustamista ”kavahtamiseksi” – joka ei kiinnity niinkään Fagernäsini omiin vaatimuksiin kuin työmarkkinapoliittisesta diskurssista määrittäviin esisopimuksiin. Kilpailukyvyyn vaaliminen ei ole talouden kulloisestakin tilanteesta johtuva toimi, vaan poliittisen toiminnan yleinen periaate.

On silti syytä kysyä, kuinka hyvin Fagernäs onnistuu vakuuttamisessaan. Jatkuvan ”kiristyvän kilpailun” korostaminen on tietysti retorisesti tehokasta, sillä juuri jatkuva ”kiristyminen” vaatii yhteiskunnalta ja työntekijöiltä yhä suurempaa panosta kilpailukyvyyn parantamiseksi. Kyseenalaista on sen sijaan se, voiko kilpailun jatkuvaan kiristymiseen vetoava ”kriisiretoriikka” toimia määräämättömän ajan. Kuten Helsingin Sanomien taloustoimittaja kirjoitti Fagernäsini pitämän tiedotustilaisuuden jälkeen:

”Monesti elinkeinoelämän edunvalvojen puheissa tappavan verotuksen ja joustamattomien työehtojen Suomi on kuulostanut niin surkealta maalta, että on ylipäättään ihme, että joku täällä vielä uskaltaa ja kehtaa yrittää. EK:n missio on ’ylivertaisen kilpailukyvyyn saavuttaminen’, joten sen tehtävä onkin maalata piruja seinälle. Mutta jatkuva valittaminen tuhoaa ajan myötä uskottavuuden.”⁴⁵

⁴⁴ Turun Sanomat 05.05.2006: ”Taloudessa menee nyt tavallista paremmin”

⁴⁵ Helsingin Sanomat 05.05.2006: ”Hyvä meno hiljensi marmatuskoneen”

Poliittisessa argumentaatiossa kilpailutilanteen kovuuteen vetoaminen aiheuttaakin työnantajajärjestöille paitsi retorisia etuja, myös ongelmia. Toisaalta kiristyvään kilpailuun vetoaminen tukee työnantajajärjestöjen vaatimuksia suurempiin joustoihin työelämässä, toisaalta jatkuva ”kriisiretoriikka” luo keinotekoisesti työmarkkinasektorille ylimääräistä painetta, joka voi ilmetä yrityksissä työrauhan säröilyinä ja lakkoiluna. Tämän vuoksi työnantajajärjestöt joutuvat tasapainoilemaan omien etupyrkimystensä ja yleisen työrauhan säilyttämisen välillä. Mielenkiintoista sinänsä, työnantajapuoli omii myös tämän seikan retoriikkaansa. Kuten esimerkiksi EK:n puheenjohtaja Christoffer Taxell on sanonut:

”Vakaus, työrauha ja laillisten pelisääntöjen noudattaminen ovat yhä tärkeämpiä kilpailutekijöitä kansainvälisillä markkinoilla. Asiakkaan on voitava luottaa suomalaisiin yrityksiin.”⁴⁶

Tässä puheenvuorossa kilpailukyvyn ylläpitäjänä nähdään työnantajajärjestöjen yleisestä puhetavasta hieman poiketen juuri ay-liikkeen usein painottama työrauha, eräänlainen *status quo*, joka historiallisessa katsannossa on saavutettu juuri yleissitovien tulopoliittisten kokonaisratkaisujen kautta (katso Kauppinen 2005). Onkin huomionarvoista, että tupojen yleissitovuus, jota työnantajajärjestöt EK:n johdolla olisivat mielellään purkamassa,⁴⁷ on samaan aikaan ollut työnantajajärjestöjen retoriikassa sekä kansallisen kilpailukyvyn haittana että sen vaalijana. Tämän seikan on huomioinut luonnollisesti myös ay-liike, jonka se Lauri Ihalaisen suulla myös muistaa ottaa argumentoinnissaan esiin puolustaessaan tupo-instituutiota:

”Jos kaikki valutetaan paikalliselle tasolle, herää myös kysymys siitä, missä on työrauhan myyntipiste. Nyt työrauha on sovittu valtakunnallisen sopimisen kautta. Ei niin voi käydä, että liitot jäisivät työrauhapoliiseiksi ja asiat sovittaisiin paikallisesti. Herra varjelkoon meitä siitä, että olisi kymmeniä tuhansia työrauhan myyntipisteitä. Mieluummin olkoon 57 liittoa.”⁴⁸

Ihalainen kärjistää sanomansa käyttäen hyperbolaa eli liioiteltua esitystapaa. Luomalla kuvan ”kymmenistä tuhansista työrauhan myyntipisteistä” Ihalainen pyrkii osoittamaan, kuinka työnantajapuolen esitykset johtavat absurdiin lopputulokseen.

⁴⁶ Turun Sanomat 24.11.2005: ”Taxell jatkaa EK:n johdossa”

⁴⁷ Tätä tarkastellaan tässä tutkimuksessa tarkemmin käsiteltäessä ”joustavuuden” käsitettä.

⁴⁸ SAK:n puheenjohtaja Lauri Ihalainen, Kaleva 16.10.2005: ”Peraatipuheita”

Ihailaisen puheessa on havaittavissa ironiaa, joka Burken tropologiassa toimii yhden ainoan näkökulman kyseenalaistajana (katso Burke 1969, 512-513).

Kansallisen sopimisen yleissitovuuden liittäminen työmarkkinapoliittiseen retoriikkaan kilpailukyvyn ylläpitäjänä näyttäytyy paradoksaalisen kaksijakoisena. Toisaalta työehtojen yleissitovuus nähdään ”jäykkyksiä” aiheuttavana ja ylläpitävänä tekijänä, toisaalta kolmikantaista sopimusjärjestelmää ei mikään neuvotteluosapuoli halua kokonaan hylätä. Työmarkkinakeskusjärjestöt ovat historiallisessa katsannossa onnistuneet säilyttämään kansallisen työrauhan niin hyvin, että sopimusten täydellisen hajauttamisen näyttää myös työnantajaosapuoli kokevan riskinä.

4.3.3. ”Kilpailukyky”, ”kilpailuetu”, ”kilpailuvaltti”

Kovaan ja kiristyvään kilpailuun on työmarkkinapoliittisessa puheessa vastattu korostamalla kansallista pelinlukutaitoa: yhteiskunnan ja sen päättävien elimien tehtäväksi on luettu kilpailukyvyn vaaliminen sekä kilpailuetujen ja kilpailuvalttien luominen. Kehystämällä puheita tällaisilla kilpailumetaforilla on pyritty vahvistamaan tämän pyrkimyksen toteuttamista. Se, miten tätä pyrkimystä sitten käytännössä tulisi toteuttaa, on kysymys, johon on annettu lukuisia eri vastausmalleja. Kasvio ja Nieminen (1999, 110-111) ovat esittäneet kansallisvaltioiden kilpailukyvyn elementtejä tutkiessaan Robert Reichin lanseeraaman kaksiosaisen vastausmallin, johon kuuluvat ”alaspäin kilpailu” ja ”ylöspäin kilpailu”. ”Alaspäin kilpailu” tarkoittaa sitä, että ulkomaisia sijoituksia pyritään houkuttelemaan pitämällä työvoimakustannukset suhteellisen alhaisella tasolla. Alhainen palkkataso merkitsee kuitenkin myös sitä, että yhteiskunnan palkoista saamat verotulot eivät riitä työvoiman tason (eli esim. koulutuksen) nostamiseen eikä infrastruktuurin ylläpitämiseen. Kilpailussa alaspäin on siten ilmeinen noidankehän vaara, jossa yhteiskunnalla ei ulkomaisista sijoituksista saaduista varoista huolimatta ole kykyä nostaa tulevaisuudessa muun muassa koulutuksen ja infrastruktuurin tasoa.

”Ylöspäin kilpailu” merkitsee, kuten arvata saattaa, täysin toisenlaista ajattelutapaa. Tässä mallissa kilpailukykyä pyritään ylläpitämään ja nostamaan juuri pitämällä yllä työvoiman ja infrastruktuurin korkeaa tasoa. Vaikka työvoimakustannukset ja verotus ovat suhteellisesti ottaen korkeita, ylöspäin kilpailun mallissa uskotaan kuitenkin

korkeasti koulutetun työvoiman sekä toimivan yhteiskunnan houkuttelevan ulkomaisia investointeja.

Toisin kuin työvoiman ja infrastruktuurin tasoon nojaava Reich, Michael Porter näkee kilpailukyvyyn tuottajana sellaista valtiota, joka kykenee tarjoamaan alueellaan toimiville toimialoille kilpailuetuja (emt. 112). Tällaisia kilpailuetuja voivat olla esimerkiksi kohtuullinen yritysverotus, raaka-aineiden ja tuotantokomponenttien helppo saatavuus sekä lähellä sijaitsevat alihankkijat.

Suomalaisessa työmarkkinapoliittisessa diskurssissa on korostunut etenkin verotuksen merkitys kilpailukyynä ja -valttina. Verokeskustelu ei kuitenkaan ole rajoittunut pelkästään yritysveron alennusvaatimuksiin, vaan yleisemminkin palkkaverotuksen keventämiseen. Tämän on katsottu paitsi kannustavan kansalaisia yrittäjyyteen, myös kasvattavan tuloeroja – asia, jota ei suinkaan nähdä pelkästään negatiivisena ilmiönä. Muun muassa Ekonomiliiton puheenjohtaja Erkki Fjäder on julkisesti ilmoittanut pitävänsä tärkeänä tuloerojen kasvattamista ”eurooppalaiselle tasolle”. Fjäderin argumenttina on se, että vastuunoton, koulutustason ja tehtävän vaativuuden tulee näkyä myös palkkakehityksessä ja -tasossa.⁴⁹

Työnantajajärjestöjen mieliksi verotusta onkin kevennetty tuntuvasti Matti Vanhasen punamultahallituksen aikana. Kriitikoiden mukaan veronalennuksilla ei kuitenkaan ole onnistuttu pitämään suomalaisia yrityksiä kotimaassaan, vaan toimintaa on viety halvempien työvoimakustannusten maihin, kuten Kiinaan. Yritykset ovat argumentoineet toimintaansa vetoamalla kilpailijoihinsa, jotka ovat saaneet heidän mielestään kohtuuttoman suuren kilpailuedun siirrettyään toimintansa tuotantokustannuksiltaan kilpailukykyisempiin maihin. Tätä toimintaa on kritisoitu ”kvartaalikapitalismina”, ja sen motiivina on nähty pelkästään osakkeenomistajien halun tyydyttämistarve. Eräs tällainen kriitikko on ollut Ylempien toimihenkilöiden neuvottelujärjestö YTN:n puheenjohtaja Matti Viljanen, joka on puhissut:

”Missä se Suomen mainostettu kilpailukyky näkyy, kun teollisuustoimintaa harjoitetaan puhtaasti omistajapolitiikan ja pörssi uutisoinnin kautta. Eihän se toimi! [...] Vain investoinneilla on pitkäjänteisesti kansantaloutta kasvattava vaikutus.

⁴⁹ Keskisuomalainen 16.06.2006: ”Uusi toimihenkilöjärjestö ei kelpaa Ekonomiliitolle”

Mutta meillä ei ole muuta kuin irtisanomista irtisanomisen perään ja yt-neuvottelua yt-neuvottelun perään. Ostetaan, myydään, pilkotaan, pannaan yhteen ja ties vaikka mitä.”⁵⁰

Viljasen kärjistys tukeutuu taustaoletukseen, jonka mukaan vain investoinnit kasvattavat pitkällä tähtäimellä kansantaloutta. Viljanen asettaa tämän oletuksen vastakkain kuvaamiensa yritysmaailman toimiin nähden, jolloin asetelma ilmenee kuulijalle paradoksaalisena. Viljanen pyrkii ilmentämään argumenttiaan deduktiivisen päättelyn tuloksena, mitä se ei suinkaan ole. Viljasen argumentoinnin kaava voidaan nähdä peruna aristoteelisesta loogisesta syllogismista, jossa johtopäätös välttämättä seuraa kahdesta taustaoletuksesta. Mikäli Viljasen taustaoletus todella olisi pätevä aksioma, ongelmaa ei olisi. Stephen Toulminin argumentaatioteoriassa esitetty voimakas kritiikki aristoteelista logiikkaa kohtaan asettaa kuitenkin Viljasenkin argumentin epäilyttävään valoon. Kuten muistetaan luvusta 3.9.3, Toulmin kysyi lähtötietojen ja johtopäätöksen välillä olevien perusteiden, varauksien, tarkennuksien ja taustatuen suhdetta argumenttiin. Viljanen ei puheenvuorossaan halua ottaa huomioon, että yritysten suorittamat ostot, myynnit ja fuusiot toimisivat juuri tulevia investointeja tukevinä toimina. Näitä varauksia Viljanen ei puheenvuorossaan ota huomioon, mikä tekee hänen puheestaan retorisesti toimivan mutta loogisesti ontuvan.

”Kvartaalikapitalismiin” ja samaan hyvinvoinnin suojelustematiikkaan liittyvä veronalennusten kritiikki on ollut paikoitellen vahvaa. Ay-liike on nähnyt veronalennukset huomattavasti kriittisemmin kuin työnantajapuoli, joka on toistuvasti peräänkuuluttanut veronalennusten merkitystä kilpailukyvyille ja kansantaloudelle. Esimerkiksi SAK:n puheenjohtaja Lauri Ihalainen ei usko, että veronalennusten mukanaan tuomat kasvavat tuloerot ja sitä kautta epätasa-arvoisempi yhteiskunta olisi kilpailukykyisempi ja työllistävämpi:

”Meillä on paljon tutkittua tietoa, jota voidaan popularisoida. Sillä voidaan kyseenalaistaa yhteiskunnassa vallitsevaa vyörytystä hyvinvointiyhteiskunnan purkamisesta ja tasa-arvon murentamisesta. [...] Veronkevennykset eivät ole ratkaisu kaikkiin asioihin.”⁵¹

⁵⁰ Helsingin Sanomat 22.11.2005: ”Akava: EK:n patistettava liittonsa työehtosopimukseen”

⁵¹ Keski-suomalainen 29.01.2005: ”Lauri Ihalainen ei kaipaa Evalle uutta vastavoimaa”

Epäselväksi kuitenkin jää, mitä tämä ”tutkittu tieto” loppujen lopuksi on ja mitä se sisältää. Ihalainen ilmentää tilanteen vastakkainasetteluna, jossa SAK:illa on hallussaan pätevää argumentaatiota tuottavaa informaatiota ja jossa se on valmis käymään kriittistä keskustelua veronkevennyksistä. Näin Ihalainen pyrkii vahvistamaan neuvotteluasemaansa esittämättä kuitenkaan mitään väitteitä. Huomionarvoista on myös se, kuinka Ihalainen kehystää puheenvuoroonsa yleensä sotaan liitettävillä termeillä. ”Vyöryttäminen” merkitsee vihollisen saamista sekasortoiseen tilaan, jolloin puolustus ”murentuu”. Kilpailuparadigmaattinen puhetapa saa näin rinnalleen äärimmäisen kilpailun muodon, sodan, joka ilmennetään hyökkäyksenä suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa vastaan.

Kaiken kaikkiaan ay-liike on silti ollut puheenvuoroissaan maltillinen, eikä tutkimusaineisto anna viitteitä tällaisten sotaan viittaavien puhetapojen laajemmasta käytöstä. Näyttää siltä, että työnantajapuoli kannattaa edellä esitettyä Robert Reichin ”alaspäin kilpailun” mallia, kun taas työntekijäpuoli uskoo mieluummin ”ylöspäin kilpailun” malliin. Yleisemmin sanoen, mikäli eri kilpailukykyparadigmat jaetaan kahteen ryhmään riippuen siitä, painotetaanko ajattelussa taloutta ja teknologiaa vai kansallisia instituutioita ja organisaatioita, vaikuttaa siltä, että työnantajapuoli on innokkaampi korostamaan ”taloudellis-teknologista paradigmaa”, kun taas ay-liike suosii ”kansallista paradigmaa” (vertaa Kasvio & Nieminen 1999, 115). Tosin edes ay-liike ei vaikuta nykyaikana enää haluavan kiinnittyä puheessaan kovinkaan voimakkaasti kansalliseen paradigmaan, sillä työnantajapuolen pitäessä retoriikassaan jatkuvasti yllä globalisaation viitekehystä ay-liike on pakotettu puhumaan saman taloudellis-teknisen paradigman sisällä kuin vastapuolensakin.

4.4 Globalisoitunut maailma / kansallinen Suomi

Kilpailuviitekehys kytkeytyy kaikkine retorisine variaatioineen tiukasti globalisaation ilmiöön. Maailmanlaajuisena ilmiönä globalisaatio on merkinnyt samojen ongelmien kohtaamista kaikissa kehittyneen maailman maissa: kansallinen tuotantokustannustaso koetaan liian korkeaksi, jonka vuoksi esimerkiksi työntekijöiden palkkoja halutaan alentaa samaan aikaan kun tehokkuutta kasvatetaan työaikaa lisäämällä. Viimeaikaisessa globalisaatiokeskustelussa eräänä keskeisenä piirteenä on myös ollut huoli

yrittäjien joukkopaosta halvempien tuotantokustannusten maihin. Tätä selvästi havaittavaa trendiä on kutsuttu yhteiskunnallisessa keskustelussa muun muassa ”Kiina-ilmiöksi”.⁵² Näiden seikkojen vuoksi ei olekaan ihme, että kaikki eivät ole hyväksyneet globalisaatioilmiötä kriittikittömästi. Raimo Väyrynen (2001, 57) on eritellyt globalisaatiokritiikin neljään eri kenttään: (1) globalisaation moraaliseen kritiikkiin, (2) globalisaation sosiaaliseen ja poliittiseen kritiikkiin, (3) globalisaation ympäristökritiikkiin, ja (4) globalisaation kritiikkiin yleisenä kapitalismikritiikkinä.

Suomalaisessa työmarkkinadiskurssissa globalisaatiokritiikki – joka vaikuttaa ilmentyvän lähes yksinomaan työntekijäpuolen kautta – näyttää kohdentuvan erityisesti moraalisenä närkästyksenä ja sosiaalisena huolestumisena. Sen sijaan lehtikirjoitusten kautta tarkasteltuna politiikkaan suuntautuva kritiikki on jäänyt huomattavankin laimeaksi. Syitä tähän lienee useita. Ensinnäkin, perinteistä konsensusta ei ehkä ole haluttu rikkoa kritisoidulla poliitikkoja, joiden vaikutusmahdollisuudet nähdään jo alun alkaen hyvin pieniksi. Toiseksi, varsinkin työnantajapuoli vaikuttaa tahtovan antaa kuvan siitä, että globalisaation nimissä tehtävät vaatimukset eivät ole niinkään poliittisia vaan taloudellisia vaatimuksia. Kolmanneksi, ay-liikekin on kuvannut globalisaatiota ilmiönä, joka ilmeisten negatiivisten vaikutustensa lisäksi voi tarjota myös mahdollisuuksia.⁵³ Neljänneksi, globalisaation ”depolitisaatio” on maailmanlaajuinen ilmiö. Kuten Hans-Peter Martin ja Harald Schumann (1998, 15) ovat todenneet, globalisaation puolustajat kuvailevat ilmiötä mielellään ”luonnollisena” prosessina, jonka tekninen ja taloudellinen kehitys väistämättä aiheuttaa. Prosessi ei Peterin ja Schumannin mielestä ole kuitenkaan mikään ”luonnonilmiö”, vaan siihen on päästy määrätietoisella politiikalla. Globalisaation voittokulku mahdollistui, kun sen tieltä raivattiin yleismaailmallisesti, hallitusten ja parlamenttien voimin, ne esteet, jotka vaikeuttivat pääomien ja tavaroiden liikkumista rajojen yli.

⁵² Globalisaation etenemisen nopeus ja voima on saattanut yllättää sitä tutkineet asiantuntijatkin. Esimerkiksi Kantola (1999) oletti vielä vuosituhaten vaihteen kynnyksellä, että ”Tulevaisuudessa Euroopan ulkopuolelle pyrkinee levittäytymään [suomalaisista yrityksistä] lähinnä metsäteollisuus ja sitä tukeva kone- ja metalliteollisuus, joka on ollut hyvin Suomi- ja Eurooppa-keskeistä. [...] Näyttääkin siltä, että sen sijaan, että yritykset liikkuisivat eri puolilla maailmaa, ne muodostavat yhteenliittymiä ja suhteellisen harvoin siirtävät toimintonsa kokonaan pois jostakin maasta” (Kantola 1999, 100-101).

⁵³ Empiiristen havaintojen valossa globalisaation hyvistä puolista näyttää eniten painottavan toimihenkilökeskusjärjestö STTK, jonka puheenjohtaja Mikko Mäenpää on myös ammattijärjestöjen eurooppalaisen yhteisjärjestö EAY:n hallituksen ja työvaliokunnan jäsen. Tosin myös Mäenpää itse on moneen otteeseen korostanut globalisaation mukanaan tuomia haasteita ay-liikkeille ympäri maailman (katso esimerkiksi Mäenpään pääkirjoitus Helsingin Sanomissa 09.07.2005: ”Ay-liikkeen globalisoiduttava markkinoiden myötä”)

Kuten todettua, työnantajajärjestöt painottavat globalisaatiossa ennen kaikkea kansallisen kilpailukyvyn merkitystä. Työnantajajärjestöjen kestovaatimuksiin kuuluu palkkoihin ja työehtoihin tehtävät joustot, jotka ovat niiden mukaan välttämättömiä globaalissa kilpailussa.⁵⁴ Työntekijäpuoli on asetelmasta näreissään. Esimerkiksi STTK:n puheenjohtaja Mikko Mäenpää on sanonut toivovansa, ettei työnantajaosapuoli toivo olevansa globalisaation ansiosta 10–0 -tilanteessa:

”Että nyt on mahdollista saada kaikki läpi: palkanalennukset, vuosiloman lyhentäminen, työajan lyhentäminen, irtisanomissuojan heikentäminen.”⁵⁵

Mäenpään voidaan katsoa tukeutuvan puheenvuorossaan ”kaltevan tason argumenttiin”, joka ilmentää tilannetta, jossa työnantajapuolen ylläpitämän globalisaatiopaineen alla yhden myönnytyksen tekeminen merkitsisi ay-liikkeelle päätymistä useampiin myönnytyksiin.

Tutkimusaineiston valossa on selvästi havaittavissa, että ay-liike on valmis tulemaan vastaan tupopöydän uudistusvaatimuksissa. Mutta siinä missä työnantajapuoli ajattelee edellä esitetyn Robert Reichin ”alaspäin kilpailun” mallin mukaisesti, työntekijäpuoli haluaa kilpailla ”ylöspäin” – mikä on tietysti luonnollista, sillä tämä malli on ay-liikkeen kannalta huomattavasti edullisempi. Kun työnantajapuoli painottaa puheissaan kilpailun merkitystä, ay-liikkeessä halutaan ehkä hieman yllättäenkin laajempaa keskustelua globalisaation merkityksestä ja vaikutuksista. Esimerkiksi Mikko Mäenpää on sanonut:

”Globalisoituvassa maailmassa ei riitä, että sovimme työvoimakustannuksista, vaan meidän on päästävä kiinni myös laajemmin suomalaisen yhteiskunnan menestystekijöihin. Meidän pitäisi käynnistää keskustelu koulutuksesta, osaamisesta, innovaatiopolitiikasta, työllisyydestä, verotuksesta, energiasta ja ympäristöstä.”⁵⁶

Kasvio ja Nieminen (1999, 312-313) ovat tutkineet työnantaja- ja työntekijäpuolen globalisaatiota koskevaa diskurssia, ja he ovat huomioineet globalisaation painotuksissa suuria eroja osapuolten välillä. Työnantajapuoli on heidän mukaansa jo yritystaustansakin vuoksi sitoutunut lähinnä markkinalähtöiseen ajatteluun. Ay-liikkeen

⁵⁴ Katso esimerkiksi EK:n puheenjohtaja Christoffer Taxellin haastattelu Keski-suomalaisessa 22.08.2005: ”Myös palkkojen pitäisi voida joustaa”

⁵⁵ Helsingin Sanomat 31.10.2005: ”Mäenpää: Tupomalli ei huomioi riittävästi yritysten kilpailukykyä”

⁵⁶ Kaleva 16.05.2006: ”Mäenpää uudistaisi tupopöytä”

suhtautuminen globalisaatioon näyttäytyy heille kuitenkin kaksijakoisempaan. Toisaalta ay-liikekin joutuu hyväksymään globalisaation markkinoille asettamat vaatimukset, koska sekin joutuu osaltaan sitoutumaan taloudelliseen menestykseen ja talouskasvuun. Toisaalta, ay-liike tahtoo ilmentää itseään ennen kaikkea jäsentensä etujen ajajana, ja se merkitsee käytännössä pyrkimystä taloudellisen globalisaation poliittiseen sääntelyyn. Siten työnantajajärjestöjen ongelmana on löytää keskitie taloudellisten myönnytysten ja ideologis-sosiaalisten periaatteiden välille. Tässä suhteessa globaalisuus / kansallisuus - dikotomia aiheuttaa vaivaa etenkin ay-liikkeelle: se tahtoo näyttäytyä suomalaisen työelämän ja suomalaisten työpaikkojen puolustajana, mutta kun työnantajajärjestöjen retoriikan viitekehys on jatkuvasti kansainvälisten markkinoiden luomassa paineessa, kansallista ”itsesuojelua” on vaikea puolustaa nykyisen globalisaatioparadigman sisällä.

Siksi ei olekaan lainkaan yllättävää, että globalisaation ja kansallisen vastakkaisuus kärjistyy juuri tilanteissa, joissa globalisaatiolla perustellut joukkoirtisanomiset vievät lukuisia työpaikkoja Suomesta. Ay-liikkeen tehtäväksi on silloin jäänyt lähinnä irtisanomisten kritisointi ja julkinen paheksuminen. Puolustuskeinot sillä on vähissä, kuten STTK:n Mikko Mäenpääkin myöntää:

”Ay-liike ei voi estää irtisanomisia äärimmäisenä keinona tilanteessa, jossa yritys on tappiollinen ja kannattamaton. Globalisaation ja kvartaalitalouden kiihtyessä on kuitenkin ajauduttu aivan uudenaikaiseen ’irtisanomiskulttuuriin’. Siinä perusteet irtisanomisille ja yritysten ulkoistamisille ovat vähintäänkin kyseenalaiset.”⁵⁷

Huomionarvoista on, että globalisaation nimissä tehdyt irtisanomiset leimataan nyt ay-liikkeen puolelta ”yhteisen veneen keinutukseksi” – metafora, jolla on perinteisesti pidetty yllä kansallista konsensusta ja hiljennetty toisinajatteliijoita.⁵⁸ Mäenpää jatkaa:

”Globalisaation kustannustehokkuutta ja osakkeenomistajia ihannoivassa ilmapiirissä yritysjohtajilta ja elinkeinoelämän edustajilta on kadonnut idea kansallisesta edusta ja Suomen intressistä. Itsekkäästi haetaan nopeita voittoja ja osakkeenomistajien etua. Keikutetaan yhteistä venettä sen sijaan, että mietittäisiin, miten kaikki voisivat pysyä kydyissä.”⁵⁹

⁵⁷ Mikko Mäenpään kirjoitus Uutispäivä Demarissa 28.03.2006: ”Suomessa tarvitaan uusi yhteiskuntasopimus”

⁵⁸ Katso tämän tutkimuksen luvut 2.5 ja 2.6.

⁵⁹ Mikko Mäenpään kirjoitus Uutispäivä Demarissa 28.03.2006: ”Suomessa tarvitaan uusi yhteiskuntasopimus”

Mäenpää onkin kutsunut suomalaisten yritysten pysyvää siirtymistä pois Suomesta ”poltetun maan taktiikaksi”.⁶⁰ Mäenpää vetää näin analogian yritysten Suomesta poismuuton ja sodan välille, jossa yritykset ilmentyvät kansallisesta hyvinvoinnista piittaamattomina, itsekkäinä ja aggressiivisina talouskoneistoina.

Työnantajajärjestöjen globalisaatiolla perustelemaat taloudellis-poliittiset vaatimukset ja ay-liikkeen näihin vaatimuksiin kohdentama vastustus näyttävät ilmentävän suurempaa ongelmaa kuin pelkästään kysymystä siitä, miten suomalainen työelämä ja työmarkkinat sopeutuvat kansainväliseen kilpailuun. Vastakkaiset näkemuserot ilmentävät paremminkin kysymystä siitä, mikä ylipäättään on suomalaisen hyvinvointivaltion tulevaisuus.

Kuten luvussa 2 tuli ilmi, suomalaisen hyvinvointivaltion legitimizeettia alettiin kyseenalaistaa voimakkaasti 1990-luvun talouskriisin jälkeen. Hyvinvointivaltion kriitikoiden mielestä 1980-luvulla valmiiksi saadun suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamisprojektin ylläpitoon ei enää ollut varaa. Tämänkaltainen kritiikki ei ollut pelkästään suomalainen ilmiö. Hyvinvointivaltion mallin säilyttämisdebattia voidaan kuvata yhteispohjoismaiseksi ilmiöksi, kuten Kosonen (1998) on osoittanut. Pohjoismaisen mallin kyseenalaistaminen ja asteittainen purkaminen liittyy kuitenkin myös yleismaailmalliseen keskusteluun, jota on jouduttu käymään kaikissa teollisuusmaissa.⁶¹

Keskustelun painopisteet ovat vaihdelleet eri maissa, koska jokaisella maalla on oma historiallinen taustansa ja erilaiset tavat nähdä ja käsitellä ongelmaa. Valtioiden sijainti ja paikalliset olosuhteet hahmottavat myös osaltaan kyseistä keskustelua. Tämän johdosta eräät tutkijat (mm. Kasvio & Nieminen 1999, 211) ovatkin todenneet, että kilpailukyvyn lisäämisen ja hyvinvoinnin turvaamisen väliseen ongelmaan ei ole yhtä ainoaa oikeaa ratkaisua.

Suomessa globalisoituneen maailman asettamien kilpailukykyvaatimusten ja hyvinvointivaltion turvaamisen välillä käytävän keskustelun painopiste näyttäytyy työmarkkinapoliittisen tutkimuksen valossa kaksinaisena. Yksinkertaistaen, toisella puolella ovat purkajat, toisella säilyttäjät. Hyvinvointivaltiokriitikot haluavat purkaa (ainakin osin) tulopoliittisen kolmikantajärjestelmän, siirtyä paikalliseen sopimiseen ja

⁶⁰ Turun Sanomat 17.08.2005: ”STTK: Yritysten poltetun maan taktiikka tuhoisaa Suomelle”

⁶¹ Saksassa käydyistä debatista katso Martin & Schumann 1998.

alentaa erityisesti työn verotusta. Hyvinvointivaltion puolustajat haluavat puolestaan säilyttää kolmikannan ja työehtosopimusten yleissitovuuden, solidaarisen palkkapolitiikan ja nykyisen verotason köyhimmälle yhteiskuntaluokalle annettavien tulonsiirtojen nimessä.

Työnantajapuolen kritiikki ”sopimusyhteiskuntaa” eli tupoa ja kolmikantaa kohtaan on paikoitellen ollut erittäin voimakasta. Kritiikin ydin on ollut siinä, että sopimusyhteiskunnan rakenne on nähty globalisoituneessa maailmassa liian ”jäykäksi”. Sitä on moitittu myös näkökulman kapeudesta, liiallisesta konservatiivisuudesta ja vanhanaikaisuudesta.⁶² Yleisesti ottaen työnantajapuoli on tunnustanut kolmikannan ansiot historiallisessa perspektiivissä, mutta samalla se on ilmoittanut mallin olevan auttamatta liian vanha. Kritiikki ei sinänsä ole uutta, sillä jo 1980-luvulla tulopoliittista järjestelmää luonnehdittiin liian jäykäksi ja keskittyneeksi. Viimeaikaisessa keskustelussa mielenkiintoista onkin ollut se, että työntekijäosapuoli on retoriikassaan korostanut juuri ”jäykkyyksien” hyviä puolia globalisoituneessa maailmassa. Kuten STTK:n Mikko Mäenpää on kirjoittanut:

”Toisaalta voi kysyä, onko tupojen jäykkyys globalisaation heiluttelemassa tilanteessa oikeasti haitta? On syytä muistaa, että sopimusjärjestelmä on aina myös joutanut. [...] Globaalitaloudessakin on voitava yhdistää kilpailukyky, hyvinvointiyhteiskunta ja hyvät työpaikat.”⁶³

Mäenpään kirjoitusta voidaan tulkita siten, että ay-liike haluaa kuvata itsensä voittajana tilanteessa, jossa on haluttu sekä edistää kansallista kilpailukykyä että turvata suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa. Mäenpään ja muiden työntekijäkeskusjärjestöjohtajien linja onkin ollut tupon säilyttämispyrkimyksessä johdonmukaisen yksimielinen. Tuposta ja kolmikannasta luopumista on kuvattu suurena riskinä, joka uhkaa suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa.⁶⁴ On kuitenkin lisättävä, että tuposta ja kolmikannasta luopuminen merkitsisi luultavasti suurta ongelmaa suhteessa siihen, miten suomalainen ay-liike identifioisi itsensä tulevaisuudessa – ja laajemmalti: kuinka voimakkaana ay-liike pystyy ylipäättään säilymään murroskautena, jolloin samaan aikaan suomalaisyritykset siirtävät toimintojaan ulkomaille ja ay-liikkeen jäsenmäärä vähentyy.

⁶² Katso esimerkiksi Suomen Yrittäjien toimitusjohtajan Jussi Järventauksen kirjoitus Helsingin Sanomissa 04.09.2005: ”Sopimusyhteiskunta uhkaa hyvinvointia”

⁶³ Mikko Mäenpään kirjoitus Helsingin Sanomissa 11.09.2005: ”Sopimusyhteiskunta toimii hyvin tässä ajassa”

⁶⁴ Katso esimerkiksi Keskisuomalainen 23.08.2005: ”STTK:n Mäenpää pitää tulopoliitiikan romuttamista riskinä”

Kansainväliseen mittakaavaan suhteutettuna suomalaisen ay-liikkeen huoli vaikuttaa aiheelliselta. Ulkomailla perinteisesti vahvoinakin pidetyt ammattiyhdistysliikkeet ovat joutuneet todistamaan voimattomuutensa globalisaation edessä. Kirjallisuudessa on esitetty esimerkkinä muun muassa Yhdysvalloissa tapahtunut Caterpillar -konsernin useita vuosia kestänyt työtaistelu, jonka työntekijät ja ay-liike lopulta hävisivät raskaasti (katso Martin & Schumann 1998, 132-135). Suomalaista teollisuutta lähempänä olevissa merkittävässä saksalaisyrityksissä IG Metallissa ja IG Chemiessä on havaittu samaan ilmiöön: ay-liike on joutunut lopulta myöntymään paitsi palkanalennusvaatimukseen, myös työajan lisäämisvaatimukseen (emt. 175-177). Martinin ja Schaumannin yhteenveto saksalaisen työmarkkinasektorin murroksesta globalisaation edessä ja hyvinvointivaltion kriisistä sopiikin hyvin myös suomalaiseen kenttään: sokea sopeutuminen maailmanmarkkinoiden asettamiin ehtoihin uhkaa johtaa niiden yhteiskuntarakenteiden sortumiseen, joiden toimintakyky on ollut hyvinvointivaltioiden elinehtona (emt. 184).

Miksi eräät tutkijat antavat niin pessimistisen kuvan hyvinvointivaltioiden tulevaisuudesta? Pelkästään globalisaatio ei tähän ole syynä. Syy on pikemminkin globalisaation ja kasvavien kilpailupaineiden työntekijöille ja yhteiskunnalle asettamat vaatimukset suuremmasta ”joustavuudesta” ja ”tehokkuudesta” sekä ”jäykkyyksien” ja ”tehottomuuksien” purkamisesta. Siksi on tarpeen puretua tarkemmin näihin käsitteisiin, joita on tähänastisessa tutkimuksessa vasta sivuttu.

4.5 Joustavuus / jäykkyys

Joustavuuden käsite on ollut viimevuosikymmenten työmarkkinapoliittisessa retoriikassa kenties keskeisin termi (katso esim. Julkunen & Nätti 1994; Julkunen 2001; Ilmonen & Kevätsalo 1995; Kevätsalo 1999). Siitä huolimatta – tai kenties juuri sen takia – ”joustavuus” on säilynyt melko monimielisenä käsitteenä. Työmarkkinasektorilla joustavuuden käsite on liitetty lukuisaan eri kontekstiin: se on voinut koskea työtehtäviä, työaika, työpaikkaa, työn ja palkan suhdetta sekä työsuhteen laatua ja pituutta (Kantola 2006, 162). George Lakoffin teoriaan retorisisista kehyksistä ”joustavuus”, kuten vastinparinsa ”jäykkyys” ovat oivia esimerkkejä, sillä käsitteet ovat vahvasti

arvolatautuneita ja sisältävät jo itsessään mielellisiä kehyksiä viittauskohteen sisällöstä. Eräät tutkijat (mm. Julkunen & Nätti 1994, 31-32) ovatkin todenneet, joustavuuden käsitettä on käytetty pyrittäessä määrittelemään tietyt käytännöt arvolutautuneesti: siksi tietyt asiat on nimetty ”joustaviksi” (sen sijaan että ne olisi nimetty esimerkiksi epävarmuutta aiheuttaviksi) tai ”jäykiksi” (eikä esimerkiksi vakautta ylläpitäviksi).

Näiden käsitteiden monimerkityksisyys on retorisen analyysin valossa mielenkiintoista, sillä käsitteiden käytön takaa ilmenee helposti poliittisia pyrkimyksiä kyseisten käsitteiden määrittämiseen. Ei olekaan yllättävää, että työelämän tutkijat ovat havainneet näiden käsitteiden käyttöön ilmentävän selkeää tarkoitushakuisuutta. Koska esimerkiksi joustavuuden käsitteelle ei löydy yhtä selkeää määritelmää, sekä työnantajapuoli että ay-liike on voinut käyttää tätä retorista termiä milloin se heille on parhaiten sopinut (katso Ilmonen & Kevätsalo 1995, 113).

Joustavuusdiskurssin yleinen asetelma on joka tapauksessa tutkimusaineiston empiirisessä analysoimisessa selvä: työnantajapuoli käyttää joustavuusretoriikkaa vaatiessaan muun muassa suurempia palkkaliukumia, työajan paikallista uudelleenmäärittelyä ja solidaarisen palkkapolitiikan lopettamista.⁶⁵ Kenties radikaalein työnantajapuolen vaatimus koskee kuitenkin luopumista minimipalkoista.⁶⁶ Ay-liike on luonnollisesti vastustanut näitä vaatimuksia. Paikoitellen ay-johtajien, kuten seuraavassa SAK:n puheenjohtajan Lauri Ihalaisen, puheista on havaittava jopa turhautuneisuutta jatkuvien joustovaatimusten edessä:

”Jos kerrankin asetuttaisiin ihmisten asemaan ja kysyttäisiin kuka joustaa ja kuka ei suomalaisessa työelämässä.” [...] ”Joustavuuden vaatimusta on kohdennettava siihen, että myös työ ja tuotanto joustavat enemmän työntekijöiden ja perheiden tarpeille. Ei aina vaan voi ladata pöytään palkkojen ja työsuhteiden joustoa.”⁶⁷

Samassa yhteydessä ärtymystä herättää myös se, että kriisiaikoina ”joustaneita” työntekijöitä ei aina suinkaan palkita jälkeensä:

⁶⁵ Katso esimerkiksi Helsingin Sanomat 10.10.2005: ”Riski: Palkankorotusuudistus pakko aloittaa jo ensi talvena”

⁶⁶ Katso Helsingin Sanomat 26.03.2005: ”Ay-liikkeen työllistämiskeinot vähissä”

⁶⁷ Kaleva 16.10.2005: ”Paratipuheita”

”Mutta vaikeissa kriisitilanteissa näitä ihmisiä ei suinkaan palkita, vaan moni lentää pihalle.” [...] ”Kun mennään siihen pöytään, jossa puhutaan veroista, siellä samat elinkeinoelämän edustajat puhuvat, että veroja pitää keventää kaikissa tuloluokissa ja mieluummin eniten korkeissa tuloluokissa. Missä on se pöytä, jossa voidaan oikeudenmukaisuudesta puhua.”⁶⁸

Ihalaisen närkästyksen takaa on löydettävissä Chaïm Perelmanin hahmottelema todellisuuden rakennetta määrittävä argumentointitapa. Ihalainen on poiminut puheeseensa epäkohtina näkemiään ilmiöitä ja muodostanut niistä yleistämällä yhteiskunnallista todellisuutta kuvaavan argumentin, jossa työntekijät aina joustavat palkkioitaan saamatta. Kuusistoon (1996, 284) viitaten voidaan sanoa, että yhteiskunnallisen todellisuuden rakennetta määritellessään Ihalainen pyrkii luomaan ”antimallia” jatkuville joustovaatimuksille. Oikeudenmukaisuuden vaatimus tuo lisäpontta tämän ”antimallin” vakuuttavuuteen mutta kyseenalaiseksi siltä jää, kuinka toimivasti ja tehokkaasti Ihalainen pystyy perustelemaan tämän vaatimuksen kentässä, jossa vastapuoli liittyy yhteiskuntavastuunkin kansalliseen kilpailukykyyn.⁶⁹

Eräät politiikan asiantuntijat ovat joustavuusdiskurssia tarkastellessaan huomauttaneet, että keskustelua vaivaa tietty eliittikeskeisyys: työnantajat vaikuttavat olevan haluttomia puhumaan kieltä, jota tavalliset työntekijät ymmärtäisivät. Esimerkiksi Kalevan päätoimittaja Risto Uimonen on todennut, että ”[...] niin kauan kuin globalisaatio näyttää merkitsevän herroille ja omistajille sopeutumista ruhtinaallisempaan ansiotasoon ja työntekijöille huonompaan, on selvää, ettei sana voi mennä perille [...]”.⁷⁰

Joustavuusdiskurssissa selvästi havaittava ilmiö paistaa myös Uimosen kirjoituksessa: jatkuvat joustavuusvaatimukset on koettu työntekijäpuolella epäoikeudenmukaisiksi ja työntekoa sekä työrauhaa heikentäviksi. Mielenkiintoista sinänsä, työnantajapuolen hyökkäävä asenne vaikuttaakin lujittavan työntekijöiden keskuudessa uskoa tupojärjestelmän mielekkyyteen. Työntekijäkeskusjärjestöjen teettämässä tutkimuksessa valtaosa haastateltavista uskoi, että suomalainen työmarkkina- ja sopimusjärjestelmä on palkansaajien hyvinvoinnin keskeinen tuottaja ja takaaja. Peräti kolme neljästä uskoi myös, että järjestelmien purkaminen johtaisi palkansaajien kannalta huonoon tulokseen, ja että globalisaation edetessä järjestelmä tulee entistäänkin

⁶⁸ *ibid.*

⁶⁹ Katso Helsingin Sanomat 08.04.2006: ”Halonen peräsi yrityksiltä yhteiskuntavastuuta”

⁷⁰ Kaleva 08.05.2005: ”Oppia globalisaatiosta taataan päähän väkisin”

tarpeellisemmaksi.⁷¹ Työntajapuolen pyrkiessä laajempaan paikalliseen sopimiseen työntekijäpuoli puolustaa siis entistä vahvemmin keskusjärjestötason sopimista.

Joustavuusdiskurssia tarkasteltaessa tämä ilmiö ei yllätä, sillä työntekijäpuoli vaikuttaa olevan huolissaan oikeudenmukaisuuden toteutumisesta sekä yhteiskuntarauhasta⁷²: työnantajapuolen ”jäykäksi” leimaama kolmikantajärjestelmä näyttäytyykin juuri tämän vuoksi hyvänä instituutiona.

4.6 Tehokkuus / tehottomuus

Joustovaatimusten rinnalla ovat kulkeneet vaatimukset työmarkkinoiden paremmasta tehokkuudesta sekä tehottomuuksien karsimisista. Yhteistä termeille ”jousto” ja ”tehokkuus” on se, että molemmat pitävät sisällään positiivisen mielellisen kehysten: tehokkuus ilmentää kilpailuparadigmassa ”pelikykyä”, joka on implisiittisen kaiken kilpailussa menestymisen ehtona. Tosin ay-liike on kuvannut tehokkuusvaatimuksia paikoitellen hyvinkin negatiivisesti, pyrkien siten laskemaan termin sisältämää positiivista määrettä.

Työnantajapuoli on perustellut tehokkuusvaatimuksiaan – kuten muitakin vaatimuksiaan – globalisoituneen maailman kiristyneen kilpailun kautta. Elinkeinoelämän keskusliitto EK on tehokkuusvaateissaan ollut paikoitellen poikkeuksellisenkin suorasanainen nimetessään tiettyjen alojen tuottavuuden ”mutasarjaksi”.⁷³

Työmarkkinakentällä tehokkuusvaatimukset on huomioitu myös työntekijöiden keskuudessa. SAK:n järjestötutkimuksen mukaan kaksi kolmesta tutkimukseen vastanneesta arvioi työpaikan johdon asettavan tehokkuuden kaiken muun

⁷¹ Keski-suomalainen 27.04.2005: ”Työnantajalinja koventunut”

⁷² Nykyisen työmarkkinajärjestelmän ja yhteiskuntavakauden välisestä suhteesta käytiin keväällä 2006 pienimuotoinen keskustelu, kun Ranskassa ay-liike ärsyyntyi marssimaan kaduille synnyttäen mellakoita. Ranskalaisen ay-liikkeen aktivismi näyttäytyi suomalaisesta perspektiivistä katsottuna oudolta ja vieraalta. Suomessa työmarkkinajärjestelmä on perustunut laajaan konsensusukseen, jota Ranskassa ei ole. Ranskan katumellakoita katsellessaan suomalainen järjestelmä vaikutti yhtäkkiä yhteiskuntarauhaa ylläpitävänä instituutiona: ristiriidoista neuvotellaan neuvottelupöydän ääressä, ei kaduilla. Helsingin Sanomien politiikan toimittaja Juha Akkanen päätyikin kysymään pääkirjoituksessaan: ”Jos ranskalainen lähtee kadulle, kenen kanssa Ranskan hallitus neuvottelee?” (Helsingin Sanomat 23.04.2006: ”Konsensus ehkä sittenkin hyvästä”)

⁷³ Katso Turun Sanomat 31.08.2005: ”EK: Suomen tuottavuutta on varaa parantaa”.

edelle.⁷⁴ SAK:n kehittämisjohtaja Eija Hietanen näki tutkimustulosten ilmentävän ”isäntävaltaa” ja ”sanelupolitiikkaa”.⁷⁵ Tehokkuusvaatimusten edessä ollaankin oltu näreissään erityisesti SAK:n leirissä. Puheenjohtaja Lauri Ihalainen on sanonut esimerkiksi:

”Tuottavuus on käsitteenä monien työnantajien toimesta pilattu – kuten joustavuuskin – siksi, että se usein on merkinnyt vain saneerauksia, työvoiman vähentämistä ja huonoa kohtelua.”⁷⁶

Myös STTK:n leirissä on ilmaistu samansuuntaisia ajatuksia. Mielenkiintoista sinänsä, toimihenkilökeskusjärjestö on ilmaissut lausunnoissaan myös ymmärtämystä tehokkuusvaatimuksia kohtaan – tuoden kuitenkin ilmi huolestuneisuutensa työjaksamisesta ja henkilöstön hyvinvoinnista:

”Tuottavuuden ei palkansaajien kannalta tarvitse tarkoittaa sitä, että se otetaan palkansaajien selkänahasta. Tuottavuus – kun sillä tarkoitetaan oikeaa rakennemuutosta tuotannossa, työorganisaatioiden kehittämistä, panostamista osaamiseen ja työhyvinvointiin sekä parempaa esimiestyötä ja johtamista – on palkansaajankin kannalta aivan hyvä. Erityisesti, kun siihen liitetään kannustava elementti, esimerkiksi lisää palkkaa tai palkkioita.”⁷⁷

Ay-liikkeen kannalta suurin huoli työnantajapuolen tehokkuusvaatimuksissa näyttää liittyvän kahteen kysymykseen: yrityksissä tapahtuviin joukkoirtisanomisiin ja jäljelle jäävän työväestön jaksamiseen. Toisaalta ay-johtajien puheissa on nähtävissä samanlainen ilmiö kuin mikä tuli ilmi globalisaatiopuheiden tarkastelussa: diskurssin avainkäsitteet pyritään kääntämään positiivisiksi antamalla ymmärtää, että vaatimusten ja ”haasteiden” kautta on mahdollista saavuttaa lisääntyvän työmäärän ja tiukemman työtahdin lisäksi myös positiivisia asioita. Suurimpana toiveena ay-liikkeessä vaikuttaa olevan työstä saatavan korvauksen suurempi kannustavuus. SAK:n Lauri Ihalainen onkin puheissaan samoilla linjoilla kuin edellä mainittu Mäenpään kommentti:

”Tuottavuuden kehittäminen on ennen muuta johtamisen ja osaamisen sekä työorganisaatioiden ja työhyvinvoinnin parantamista, ei palkkojen alentamista ja irtisanomisia. Kannustava palkkaus on yksi tuottavuutta parantava elementti, ja

⁷⁴ Keski-suomalainen 21.02.2006: ”Työnantajien asenteet kovenevat SAK:n tutkimuksen mukaan”

⁷⁵ *ibid.*

⁷⁶ Keski-suomalainen 06.06.2006: ”Ihalainen vaatii näkemyksiä kolmikannan jatkamisesta”

⁷⁷ STTK:n puheenjohtaja Mikko Mäenpään kolumni Taloussanomissa 12.10.2005: ”Politiikalla lyödään henkilöstöä ja hallintoa”.

meidän mielestämme se on ihan ok, kunhan se perustuu yhdessä sovittuihin voitto- ja tulospalkkausjärjestelmiin. Siitä, että tulospalkkaus kohottaa tuottavuutta, on tutkittuakin tietoa.”⁷⁸

Työnantajajärjestöjen tehokkuusvaatimukset eivät kuitenkaan näytä käyvän täysin yksiin ay-liikkeen toiveisiin palkankorotuksista. Työnantajapuolen politiikkana on ollut pyrkiä luopumaan laajoista tuporatkaisuista ja siirtyä paikalliseen sopimiseen, jossa palkoista ja työehdoista sovittaisiin yrityksissä. Periaatteessa tämä merkitsee palkansaajille mahdollisuutta neuvotella itselleen parempi työsopimus kuin minkä kolmikantainen tuposopimus mahdollistaisi. Tämä siis teoriassa. Käytännössä asiasta ei ole mitään takeita.

Lisäksi työnantajapuoli on toistuvasti vaatinut solidaarisen palkkapolitiikan lopettamista vedoten siihen, että se heikentää yritysten kilpailukykyä. Työnantajapuolen argumentaatioissa kilpailukyky on kansallisen hyvinvoinnin edellytys, joten solidaarisesta palkkapolitiikasta luopuminen ei itse asiassa heikentäisi hyvinvointia vaan pikemminkin lisääisi sitä:

”Ilman kilpailukykyä ei ole taloudellista kasvua. Ilman kasvua ei ole hyvinvointia. [...] Koko nykyinen hyvinvointimme on seurausta siitä, että olemme pystyneet käymään kannattavaa kauppaa ulkomaiden kanssa. Markkinoiden avautuminen on siis ollut hyvä asia Suomen kannalta. Ja se on sitä tulevaisuudessakin, jos vain tuotteemme ja palvelumme pärjäävät maailmanlaajuisessa hinta- ja laatukilpailussa.”⁷⁹

”Vain menestyvä yritystoiminta voi turvata hyvinvoinnin.”⁸⁰

”Kaikki ovat kiinnostuneita hyvinvoinnista, mutta sen ylläpitoon ei ole resursseja, ellei ole kasvua. [...] Hyvinvoinnin rahoituksen turvaaminen vaatii jatkossakin lähelle kolmen prosentin kasvua. Rajoitteita on näkyvissä, ja tämä on haaste.”⁸¹

EK:n edustajat ovat käyttäneet näissä puheenvuoroissa argumentteja, joita Perelman kutsuu ”kvasiloogisiksi”. Kvasilooginen argumentti pyrkii sulkemaan pois tilanteesta vaihtoehtoiset tulkinnat. EK:n argumentit muistuttavat formaalin logiikan

⁷⁸ Lauri Ihalaisen haastattelu EK:n jäsenlehti Primassa nro 9/2005: ”SAK:n Lauri Ihalainen: Rajariitojen ennakointi yhteiseen pöytäan”

⁷⁹ EK:n työmarkkinajohtaja Seppo Riskin haastattelu EK:n jäsenlehti Primassa 10/2005: ”Seppo Riski: Yritysten kilpailukyky tärkeämpi kuin tupomalli”

⁸⁰ EK:n toimitusjohtaja Leif Fagernäs Turun Sanomissa 24.05.2006: ”EK:lla tutut toivomukset tulevalle hallitukselle”

⁸¹ EK:n hallituksen puheenjohtaja Christoffer Taxell Kalevassa 24.05.2006: ”Keskustelu käännettävä menosta tuloihin”

muotoa ”jos P, niin ei ~P”, mutta nämä argumentit pitävät kuitenkin sisällään taustaoletuksia, joita argumenteissa ei ole ilmaistu. Kilpailukyky ja hyvinvointi rinnastetaan suoraan talouskasvuun, vaikka kilpailukykyä ei suoraan – ainakaan kausaalisesti – seuraa talouskasvua. Lisäksi talouskasvu ja hyvinvointi ovat keskenään yhteismitattomia asioita: talouskasvu kiinnittyy ekonomiseen sfääriin, hyvinvointi puolestaan lukuisiin eri tekijöihin, joista taloudellinen vauraus on vain yksi.

Työnantajajärjestöt ovat nähneet talouskasvun rajoitteena juuri solidaarisen palkkapolitiikan, joka niiden mielestä työntää huonommin tuottavat yritykset ulos markkinoilta. Lisäksi solidaarinen palkkapolitiikka työnantajaretoriikan mukaan hinnoittelee työntekijät ulos työmarkkinoilta. Siksi EK:n työmarkkinajohtaja Seppo Riski äityikin julistamaan pontevasti:

”Solidaarinen palkkapolitiikka pitää lopettaa, ja sillä on kiire.”⁸²

Samaa poliittista alkoi ajaa EK:n hallituksen puheenjohtajaksi Christoffer Taxellin tilalle marraskuussa 2006 valittu Antti Herlin. Herlin vaati puheenvuoroissaan solidaarisen palkkapolitiikan lopettamista maalaten uhkakuvia tulevaisuudesta:

”Nyt ei ole aika lyhytnäköisesti lisätä hyvinvointietuuksia, joista tulevaa laskua maksamme hamaan tulevaisuuteen.”⁸³

Solidaarisen palkkapolitiikan lopettaminen yhdistettynä tehokkuusvaatimuksilla sai ay-liikkeen jaloilleen. SAK:n Lauri Ihalainen kommentoi Herlinin vaatimuksia välittömästi sanoen:

”Herlinin arvio, että solidaarinen ja tasa-arvoa vahvistava palkkapolitiikka jarruttaa tuottavuutta, on vähintäänkin outo. [...] Nykyiset johtajille ja avainhenkilöille pääosin kohdistuvat superkannustimet ovat paljon suurempi jarru tuottavuudelle siksi, että tämä järjestely jättää todelliset tuloksen tekijät palkitsematta.”⁸⁴

Kuten havaitaan, Ihalaisen puheessa korostuu jälleen oikeudenmukaisuuden vaatimus. Tätä vaatimusta ay-liikkeen on retoriselta näkökulmalta katsoen mielekästä käyttää, sillä se

⁸² Helsingin Sanomat 16.02.2006: ”EK vaatii laittomista sakoista nykyistä suurempia sakkoja”

⁸³ Helsingin Sanomat 24.11.2006: ”EK:n Antti Herlin: Laittomien lakkojen poistaminen aloitettava ensi vuonna”

⁸⁴ Helsingin Sanomat 25.11.2006: ”Ihalainen: Herlin puhuu outoja”

tavoittaa yhteiskunnassa suuremman kuulijakunnan kuin epämääräisinä toistuvat joustavuus- ja tehokkuuspuheet. Työnantajaosapuolen vaatimukset suuremmasta joustavuudesta ja tehokkuudesta ovatkin saaneet kuhinaa paitsi ay-liikkeeseen, myös yksittäisiin kansalaisaktivistiryhmiin. Huomiota herättävää oli se, että kolmikannan kaikki osapuolet ovat osallistuneet tähän keskusteluun. Siksi sitä on syytä tarkastella lyhyesti seuraavassa.

4.6.1 Joustavuus- ja tehokkuusvaatimusten vastareaktio: prekaarit ja ”paskaduunit”

Oikeudenmukaisesta tulonjaosta käytävä keskustelu on saanut uusia piirteitä, kun aiemmin työn itseisarvoa korostanut puhe sai keväällä 2006 rinnalleen puheen ”paskaduuneista”. Prekaareiksi nimitetty kansalaisaktivistijoukko – enimmäkseen nuorisoa – alkoi kritisoida sellaisia töitä, jotka eivät tarjoa elämiseen riittävää ansiotasoa. Nimetön kollektiivi kirjoitti julkaisussaan *Prekaariruoska – Portfoliosukupolvi, perustulo ja kansalaistoiminta*⁸⁵ mm. seuraavasti:

”On suorastaan huvittavaa, miten paskatyökommentin jälkeen juuri ne, jotka jatkuvasti vaativat työehtojen heikentämistä, juoksivat kilvan puolustamaan siivoojien työmoraalia. Läpinäkyvämpää tekopyhyyttä on vaikea kuvitella. [...] Emme tietenkään halveksu ihmistä, joka lakaisee lattiaa tai lattian lakaisua itsessään. Halveksomme sitä, joka maksaa siitä suhteettoman pientä palkkaa ja teettää sitä surkeilla ehdoilla.”⁸⁶

Puhe ”paskaduuneista” laantui melko nopeasti, mutta mielenkiintoista on *Prekaariruoska* -artikkelikokoelman arvovaltainen kirjoittajajoukko. Artikkelikokoelmaan kirjoittivat mm. pääministeri Matti Vanhanen, Elinkeinoelämän valtuuskunnan EVA:n toimitusjohtaja Sixten Korkman ja STTK:n puheenjohtaja Mikko Mäenpää. Keskusteluun osallistui siten käytännössä kaikki työmarkkinajärjestelmän osapuolet, EVA:n ollessa hyvin lähellä työnantajakeskusjärjestö EK:ta. Huomiota herättävää on se, että kaikki edellä mainitut kirjoittavat poliittisesti erilaisista lähtökohdistaan huolimatta ilmaisevat osaltaan

⁸⁵ Julkaisija Nuorisotutkimusseura / Nuorisotutkimusverkosto, verkkojulkaisusarja 2006.

⁸⁶ Lainaus artikkelista ”Pyhä työ muuttui paskaduuneiksi”; Helsingin Sanomat 11.07.2006

ymmärryksensä nuorison tulevaisuuden työmarkkinoista kokemaa huolta kohtaan.⁸⁷

Selvimmin tämän ilmaisee STTK:n Mäenpää, joka kirjoittaa artikkelikokoelmassa:

”Meneillään olevan yhteiskunnallisen myllerryksen taustalla ovat teknologian kehittyminen, globalisaatio ja ikärakenteen muutos. Näiden yhteisvaikutuksesta yhteiskunnan rakenteet elävät voimakkaasti. Nuoret aikuiset kokevat muutoksen voimakkaimmin. Siksi nuorten kapinointi on ymmärrettävää ja hyväksyttävää.”⁸⁸

Myös EVA:n Korkmanin asennetta kansalaisaktivisteja kohtaan voisi kuvata ”lämpimäksi”. Mielenkiintoista hänen kirjoituksessaan on se, että siinä politiikan ”arvon palauttaminen” ja hyvinvointivaltion säilyttäminen nostetaan jalustalle:

”Moni nuori kokee maailman turvattomaksi ja olennaisista arvoista piittaamattomaksi, sokeiden markkinavoimien ja ahneiden saalistajien temmellyskentäksi. Turha heille on sanoa, että purnaukset ovat aiheettomia. Sen sijaan heille pitää todeta, että pulma ei ole markkinatalous: se on hyvä renki, jota toki pitää täydentää hyvinvointivaltiolla ja poliittisella ohjauksella. Ihanteena olkoon lämmin sydän ja kylmä pää.”⁸⁹

Koko prekaarikeskustelu olisi sivuutettavissa marginaali-ilmiönä, ellei diskurssi ilmentäisi todellisia muutoksia ja ongelmia suomalaisessa työmarkkinakentässä. Tutkijat Tommi Hoikkala, Mikko Salasuo ja Leena Suurpää (emt. 6-9) kiteyttävät Prekaariruoska -artikkelikokoelman johdannossa, mistä on kyse: prekaarit eivät kapinoi ainoastaan työn uudenlaisen luonteen olemusta (lisääntyvine pätkätoineen sekä tehokkuus- ja joustavuusvaatimuksineen), vaan aktivistit kapinoivat myös siirtymää perinteisestä hyvinvointiyhteiskunnasta (welfare state) ”työkyvyn yhteiskuntaan” (workfare state), joksi he näkevät suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuuden. Mainittujen tutkijoiden mukaan tämä yhteiskunnallisen mallin muutos on yhteydessä sukupolvivaihdokseen, jossa suuret ikäluokat siirtyvät eläkkeelle nuorison astuessa työmaailmaan. Työmarkkinoille siirtyvää sukupolvea he nimittävät ”portfoliopolveksi”, ikäryhmäksi, jonka täytyy yksilöllistyneessä sosiaalikuluttuurissa todistaa oma pätevyytensä yhä uudelleen. Edellä mainitut tutkijat

⁸⁷ Tosin pääministeri Vanhanen käsittelee kirjoituksessaan lähinnä vapun 2006 mellakoita Helsingin keskustassa, jättäen siten lähes huomioitta varsinaisen ”prekaarikeskustelun” – eli keskustelun (tai kenties pikemminkin keskustelunavausyrityksen) työn ja työmarkkinoiden epäkohdista ja tulevaisuuden uhista. Tästä johtuu myös Vanhasen verrattain kriittinen äänenpaino. Katso Vanhasen artikkeli ”Huput vai kasvot?”, Prekaariruoska, 58-59.

⁸⁸ Lainaus Mikko Mäenpään artikkelista ”Nuorten työmarkkina-asemaa on tarpeen parantaa”, emt, 34.

⁸⁹ Lainaus Sixten Korkmanin artikkelista ”Sukupolvien sota?”, emt. 123.

näkevät tämän prekaariliikkeen osana yhteiskunnallista protestia, jonka tarkoituksena on kritisoida markkinavoimia ja yhteiskunnallisiksi epäkohdiksi kokemiaan asioita.

Työmarkkinasektorilla alati vahvistuneiden joustavuusvaatimusten voidaan näin ollen katsoa synnyttäneen vastareaktion, jonka kriittisin kärki koostuu vasta työuraansa aloittelevasta ikäpolvesta. Ilmiö on yleiseurooppalainen, ja vastaavia liikkeitä löytyy mm. Ranskasta ja Saksasta. Esimerkkinä tästä voidaan mainita Juha Siltalan (2004, 460) kertomus berliiniläisistä mielenosoittajista, jotka julistivat huhtikuussa 2004 pitämässään mielenosoituksessaan:

”Kun nyt julistetaan, että ’tällaista sosiaalivaltiota ei enää voida rahoittaa’, sitä kysyy itseltään, kuinka sellainen, johon vielä 10 tai 20 vuotta sitten oli varaa, olisi yhtäkkiä käynyt liian kalliiksi? - - Meille ilmoitetaan, ettei elintasomme ole yhdistettävissä kansakunnan taloudelliseen menestykseen. Me ilmoitamme vastaavasti teille, että meidän elämämme ei siedä teidän talouttanne.”

Voisiko tällainen kapitalismin kritiikki olla peilaus syvemmästä konfliktista erilaisten yhteiskunnallisten identiteettien välillä? George Lakoffia tulkiten, mahdollisesti. Vaikka työmarkkinajohtajat ja poliitikot ”periaatteessa” hyväksyvät prekaarien ja muiden kansalaisaktivistien näkemykset oikeiksi, he pitäytyvät silti omilla todellisuuskäsityksissään. Samoin voidaan olettaa, että kapitalismin kriitikot ymmärtävät kyllä poliittis-taloudelliset realiteetit, pysyen hekin omassa kannassaan. Närkästys ei ilmene niinkään erilaisina poliittisina tulkintoina kuin moraalisen epäoikeudenmukaisuuden tunteena. Moraaliset arvokysymykset ovat siten toimineet vedenjakajana niin prekaarikeskustelussa kuin Lakoffin (2004, 3-22) tarkastelemassa Yhdysvaltojen vuoden 2004 presidentinvaaleissa. Koska moraaliset normit – jotka paitsi pitävät yhteisöllisyyttä yllä, myös luovat sille yhteistä identiteettiä – ovat eri yhteisöjen sisällä suhteellisen pysyviä, voi tällaisten konfliktien olettaa tapahtuvan myös tulevaisuudessa.

4.7 Muutoksen retoriikka: mahdottomuudet / mahdollisuudet / välttämättömyydet

Työmarkkinapoliittista pelikenttää on pyritty rajaamaan retorisilla reunaehdoilla siitä, mikä työmarkkinapolitiikassa on ”mahdotonta”, ”mahdollista” tai suorastaan ”välttämätöntä”. Usein nämä modaliteetit rinnastetaan ajalliseen perspektiiviin, viittauksiin menneisyydestä tai tulevaisuudesta. Vaikka tässä tutkimuksessa modaaliretoriikkaa ja ajan retoriikkaa tarkastellaan toisistaan erillään, kumpaakin retoriikan osa-aluetta yhdistää yksi, työmarkkinapoliittisessa argumentaatiossa merkittävä retorinen kehys: ”muutoksen” käsite.

Kuten Kantola (2006, 159) on todennut, puhe jatkuvasta muutoksesta on ilmentänyt Suomen poliittisessa kentässä ”uuden maailman” haasteita ja siten paitsi välttämättömyyksiä, myös mahdottomuuksia ja mahdollisuuksia. Kun vielä 1980-luvulla muutospuhe kytkeytyi yhteiskunnallisen rakennemuutoksen prosessiin, 1990-luvulta lähtien muutos-käsite oli muuntautunut jo ”perustavanlaatuisiksi oletukseksi maailman luonteesta ja sen asettamista haasteista” (emt. 161). Samalla se oli noussut abstraktiksi käsitteeksi, jolla ei ollut havaittavissa selkeätä alkua- tai päätepistettä, ja joka kattoi kaiken oikeuttaen retorisesti laajatkin vaatimukset. Voitaneen sanoa, että jatkuvan muutoksen ajatuksen etabloituminen suomalaisen poliittiseen kieleen loi ja vahvistutti kriisiretoriikkaa, joka pyrki luomaan ja ilmentämään maailman uhkakuvia:

”Emme näe muutosta, emmekä sitä mitä on tapahtumassa ja mitä on vielä tulossa.”
[...] Vain jos pystymme kulkemaan itse kehityksen kärjessä, pärjäämme muutoksissa.”⁹⁰

Kun maailma kuvattiin jatkuvana muutosprosessina, ”puheella jatkuvasta muutoksesta perusteltiin vaatimuksia jatkuvasta valppaudesta, valveillaolosta ja väsymättömistä ponnisteluista” (ibid.).

Mahdottomuuden, mahdollisuuden ja välttämättömyyden käsitteet ovat työmarkkinapoliittisessa retoriikassa keskeisen tärkeitä, sillä ne paitsi luovat toimijoiden ympärille poliittista pelivaraa, myös rajaavat sitä retorisin keinoin. Kuten luvussa 2

⁹⁰ EK:n Christoffer Taxell Kalevassa 16.12.2005: ”Kansakunnan on oltava ketteränä”

havaittiin, muutospuhe siirtyi politiikkaan yritysmaailmasta. Siksi ei olekaan yllättävää, että juuri työnantajapuoli on työmarkkinapoliittisessa diskurssissa käyttänyt muutos-termiä säästelemättä. Mielenkiintoista työnantajapuolen muutosretoriikassa on sen sijaan sen monipuolisuus: muutosta käytetään ilmentämään paitsi kriisiä tai sen uhkaa, myös uusia mahdollisuuksia ja parempia tulevaisuudennäkymiä:

”Muutos ei siis suinkaan aina ole huono asia, eikä vain kriisin väistämätön seuraus. Muutos on yhtä lailla myönteisen kehityksen edellytys. Uudistumisen vaihtoehtona ei koskaan ole vallitseva olotila, vaan taantuminen. Hyväkään menneisyys ei takaa menestystä tulevaisuudessa.”⁹¹

Toisaalta, jatkuva muutostarve ilmentää myös välttämättömyyksiä, jotka puhuja myöntää epämiellyttäväiksi mutta väistämättömiksi:

”Vaikka muutokset usein ovat välttämättömiä ja yksittäisen yrityksen kannalta hyvinkin perusteltuja, ne eivät suinkaan ole kivuttomia, eikä yrityksen johto tee niitä kevytmielisesti. [...] Yritysten ja niiden johdon syyllistäminen puuttuvasta yhteiskuntavastuusta on kuitenkin avoimen kilpailun oloissa perusteetonta ja hyödytöntä. Yritysjohdon ensimmäinen velvollisuus on huolehtia siitä, että yrityksen toimintaedellytykset säilyvät myös markkinatilanteen muuttuessa.”⁹²

Jäykkyyden ja pysähtyneisyyden vastakohtana muutoksen käsitteellä on hyvin samanlainen mielellinen kehys kuin jouston käsitteellä: kumpikin termi implikoi jatkuvaa prosessia, jossa mukaudutaan ulkoapäin tuleviin vaatimuksiin. ”Muuttunut maailma” ilmennetään pelikenttänä, joka rajataan vaihtoehdottomuuden kautta. Samalla tämä pelikenttä kuvataan objektiivisena tosiasiana, johon kaikkien työmarkkinaosapuolten on vain mukauduttava:

”Voi käydä niin, että juututaan konsensukseen eikä tehdä päätöksiä, jotka ovat välttämättömiä. Tai sitten uudistuksia tehdään riidellen ja itkien. Molemmat ovat huonoja vaihtoehtoja. [...] Jos uudistuksia ei tehdä, meille käy huonosti.”⁹³

Muutospuhetta leimaa myös sama ”managerialistinen” kieli, jota käsiteltiin tässä tutkimuksessa kilpailuvaltioretoriikan yhteydessä. Työmarkkinapoliittisessa retoriikassa ei useinkaan täsmennetä tarkoin sitä, mitä ”muutoksilla” itse asiassa halutaan

⁹¹ EK:n hallituksen puheenjohtaja Christoffer Taxellin kirjoitus Helsingin Sanomissa 16.03.2006: ”Suomi selviytyy, jos hyväksymme jatkuvan muutoksen”

⁹² sama

⁹³ EK:n työmarkkinajohtaja Seppo Riski Helsingin Sanomissa 10.10.2005: ”Riski: Palkankorotusuudistus pakko aloittaa jo ensi talvena”

saada aikaan – kyseessä on pikemminkin poliittisen pelikentän tilanteen yleinen triviaali toteaminen ”muuttavana”. Muutosretoriikka on kuitenkin kaukana ei-poliittisesta ”objektiivisuudesta”. Esimerkiksi työelämää tutkinut Juha Siltala on huomauttanut: ”Maailman käsitteellistäminen ja järjestäminen managerinäkökulmasta ei ole neutraali väline: tavoiterationaalinen logiikka myös valikoi, mitä päämääriä taipuu palvelemaan ja mitkä se taas työntää syrjään irrationalisina ’kehitysesteinä’ tai ’muutosvastarintana’” (Siltala 2004, 293).

Muutosten vastustajat on usein – varsinkin työnantajapuolen retoriikassa – pyritty leimaamaan vanhanaikaisiksi, jäykkyyksien ylläpitäjiksi ja konservatiiveiksi:

”Olemme kaikki konservatiiveja sektorilla, jolla toimimme. Kodissakaan ei halua muuttaa entisiä käytäntöjä, koska näin on aina ollut. Se on ymmärrettävää, en halua sitä kritisoida.”⁹⁴

Vaikka muutosretoriikka ilmenee käsitellyn tutkimusaineiston valossa melkoisen epäselvänä – näyttäen suuntautuvan samanaikaisesti kaikkialle eikä minnekään – tiettyjä yleistyksiä on kuitenkin mahdollista tehdä. Ensinnäkin, muutos jatkuvana prosessina ilmenee työmarkkinapoliittisessa retoriikassa yleisellä tasolla vaatimuksina jatkuvaan valppauteen ja kykyyn reagoida muutoksiin: koska pelikenttä on kaikille osapuolille sama, tämän vaatimuksen katsotaan koskevan niin työnantajia kuin työntekijöitä. Toiseksi, käytännössä tämä jatkuva ”muutosvalppaus” merkitsee vaatimusta reagoida nopeasti ympärillä tapahtuviin muutoksiin. Työnantajapuolen puheissa tämä implikoi työntekijöihin kohdennettuja joustavuusvaatimuksia – tämä voi merkitä mm. työntekijöiden hyväksyntää tilapäisistä tai pysyvistä palkanalennuksista, työsuhteen kestoon tehtävistä muutoksista tai työehtoon tehtävistä muutoksista. Kolmanneksi, varsinkin yritystasolla ”muutos” näyttää merkitsevän jatkuvia organisaatiouudistuksia, tuotantotapauudistuksia, palkkaus uudistuksia ja henkilöstönvaihdoksia.⁹⁵ Neljänneksi, muutosretoriikka kohdentuu yritystason lisäksi myös liitto- ja keskusjärjestötasolle, merkiten mm. työnantajien vaatimuksia työehtosopimusten yleissitovuuden purkamiseen ja kolmikantaisen tupojärjestelmän hajauttamiseen. Näin siitäkkin huolimatta, että hyväksyttäisiin kolmikantaisen historiallinen toimivuus:

⁹⁴ EK:n Christoffer Taxell Kalevassa 16.12.2005: ”Kansakunnan on oltava ketteränä”

⁹⁵ Jatkuva muutosprosessi vaikuttaa siten myös työntekijöiden motivaatioon ja viihtyvyyteen. Aiheesta enemmän katso esimerkiksi Siltala 2004.

”Kuulun niihin, jotka ovat sitä mieltä, että 20-30 viime vuoden aikainen myönteinen talouskehitys johtuu paljolti siitä, että meillä on ollut työmarkkinaosapuolten välillä hyvä yhteistyö. [...] Se, mikä on ollut hyvä suljetussa taloudessa, ei välttämättä ole hyvä tilanteessa, jossa kilpailu on täysin avointa. Siinä on se riski, että meillä on liian jäykkä järjestelmä, jossa ei ole riittävästi joustoa.”⁹⁶

Yksi mahdollinen muutospuheen tulkintatapa on sen liittäminen Kenneth Burken teoretisoimaan synekdokeen trooppiin. Kuten muistetaan, synekdokee merkitsi Burkella paitsi tapaa kuvata asiaa kokonaisuuden osana, myös liitää kahden asian välillä. Muutoksen käsite toimii työmarkkinapoliittisessa retoriikassa juuri näin. Muutos kuvaa poliittista kenttää sitä jatkuvasti määrittävänä tekijänä, luoden ja muokaten poliittista todellisuutta. Samalla se toimii retorisenä terminä liittäjänä menneisyyden ja nykyhetken (sekä nykyhetken ja tulevaisuuden) välillä. Synekdokee (kreikaksi *synekdoke*) merkitsee kirjaimellisesti ”mukana ymmärtämistä”, mikä kuvaa hyvin muutos-synekdokeen⁹⁷ käytännöllistä funktiota: muutos merkitsee työmarkkinapoliittisessa retoriikassa toimijoiden pyrkimystä hahmottaa ja kuvata muuttuvaa poliittista kenttää ”muiden mukana”.⁹⁸

Synekdokeen erikoispiirteenä Burke näkee sen, että synekdokeeta voi toisinaan kuvata kaksisuuntaisena tienä, jossa vastakkain kulkevat määrälliset ja laadulliset ominaisuudet (Burke 1969, 509). Tämä piirre tulee ilmi työmarkkinapoliittisessa retoriikassa, jossa muutos kiinnittyy toisinaan yhteen taloudellis-poliittisten ja eettisten näkökulmien välille. Ay-liike on omassa muutosretoriikassaan huolissaan paitsi keskusjärjestötason päätöksenteon hajauttamisesta, myös jäsenistönsä jaksamisesta yrityksissä. Jatkuvat muutosvaatimukset koetaan henkilöstön voimavaroja kuluttavana ja epävarmuutta luovana tekijänä. Tämä on ilmennyt mm. SAK:n puheenjohtaja Lauri Ihalaisen puheessa:

”Seuraava iso projekti voisi olla ihmisten työssä pärjäämisen, jaksamisen ja kuulluksi tulemisen oikeuden lisääminen. Ihmisillä ei muutosten keskellä ole mitään arvoa. Työelämä ei voi olla demokratialta suojattu alue.”⁹⁹

⁹⁶ EK:n Christoffer Taxell, Palkkatyöläinen nro 3/2005: ”Kilpailukyky on kaiken äiti”

⁹⁷ Synekdokee-termin etymologiasta katso Blomstedt 2003, 254.

⁹⁸ Burkelle synekdokeettinen muoto oli niin merkittävä trooppi, että hän katsoi sen olevan läsnä kaikissa edustuksellisen politiikan teorioissa (katso Burke 1969, 508).

⁹⁹ Keskisuomalainen 29.01.2005: ”Lauri Ihalainen ei kaipaa Evalle uutta vastavoimaa”

4.7.1 Muutosretoriikka, modaliteetit ja aikaretoriikka

Tutkimusaineiston empiirisen analysoinnin valossa työmarkkinajohtajat käyttävät modaliteetteja – mahdollisuutta, mahdottomuutta ja välttämättömyyttä – viitaten paitsi jatkuvaan ”muutokseen” työmarkkinapoliittisen pelikentän yleisenä olemuksena, myös suhteessa aikaretoriikkaan, viitaten menneisyyteen, nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Siksi modaliteettien tarkempi analysointi on järkevää suhteuttaa juuri suhteessa työmarkkinapoliittiseen aikaretoriikkaan.

Työmarkkinapoliittisen modaliteetti- ja aikaretoriikan yleispiirteet ilmenevät tutkimusaineiston empiirisen analysoinnin valossa selvinä. Vahvasti yksinkertaistaen, (1) menneisyys vertautuu tässä retoriikassa mahdottomuuteen, johon ei muuttuneessa maailmassa ole enää mahdollista palata takaisin. (2) Nykyhetki vertautuu välttämättömyyteen, sillä nykyhetkessä (työmarkkina-)poliittiset johtajat ja työnantajat ovat ”pakotetut” väistämättömiin mutta välttämättömiin ratkaisuihin, jotka voivat olla kipeitäkin. (3) Tulevaisuus puolestaan vertautuu mahdollisuuteen, sillä mikäli työmarkkinajohtajien ja poliittisten päättäjien poliittinen pelikyky on nykyhetkessä toimiva, tulevaisuus näyttäytyy kasvaneina mahdollisuuksina sekä lisääntyneenä vaurautena ja hyvinvointina.

4.7.2 Menneisyys / mahdottomuus

Suomalaiset työmarkkinajohtajat kuvaavat puheissaan ja kirjoituksissaan menneisyyttä – mikä tässä kontekstissa tarkoittaa lähinnä 1970- ja 1980-lukua – mielenkiintoisesti hieman kaksijakoisesti riippuen siitä, kummalla puolella aita puhuja seisoo. Ay-liike korostaa menneisyyttä mielellään suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamisen aikana, jossa se näkee itsensä olleen merkittävässä roolissa mm. solidaarisen palkkapolitiikan vaatimuksineen. Työnantajapuoli kuvaa menneisyyttä puolestaan eri kantilta, korostaen suomalaisen talouden ”sulkeutuneisuutta” ja valtiojohtoisuutta. Eräs anonyymi poliitikko on kuvannut kyseistä suhtautumista menneisyyteen varsin kuvaavasti:

”Yksi näitä suomalaisen sairauden syitä oli tämä poliittinen Neuvostoliiton kauppa. Sitten oli tämä kilpailematon Suomi. Eihän Suomi mikään markkinatalous-

järjestelmän maa ollut. Eihän meillä ollut markkinatalousjärjestelmässä ja maailmankaupassa muuta kuin metsä ja paperi ja vientisektori. Kaikki muu on ollut ihan sairasta: pankki, vakuutus, elintarvike, maatalous. Sehän on aivan siis ollut sairasta hommaa.” (Kantola 2002, 125)

Vaikka puhuja ei olekaan työmarkkinapoliittinen toimija, hänen puheensa kuvastaa hyvin työnantajapuolen käyttämiin, menneisyyttä kuvaaviin retorisiin raameihin. Aika, jota ei hallinnut kilpailutalouden paradigma, koetaan ja ilmennetään työnantajapuolelta jonain outona, jopa ”sairaana”.

Työmarkkinapoliittinen menneisyyskritiikki kohdistuu usein niihin institutionaalisiin rakenteisiin, jotka ay-liike kokee suomalaisen hyvinvointivaltion rakennuspalikoina. Vahvin kritiikki kohdistuu tässä suhteessa luonnollisesti tupojärjestelmään. Vaikka mikään kolmikannan osapuoli ei puheissaan kiellä laajojen tulosopimusten ansioita, kuten suhteellisen työmarkkinavakauden ja taloudellisen tasavertaisuuden saavuttamista, sen toimivuutta kyseenalaistaan nykyaikana, jota määrittää globalisoitunut kilpailutalous. Tätä kyseenalaistamista ei ilmennetä pelkästään työnantajapuolelta, vaan myös monet työntekijäjärjestöt yhtyvät kyseiseen kritiikkiin.

Menneisyydessä luotuihin institutionaalisiin rakenteisiin ja ajatusmalleihin kohdistuu epäluuloa, koska niiden säilyttäminen koetaan nykyaikana joko hyvin vaikeaksi tai suorastaan mahdottomaksi. Epäluulo kohdistuu yleisesti ottaen pääasiassa kahdelle tasolle: jo edellä mainittuun sopimisjärjestelmään ja toisaalta suomalaisen hyvinvointivaltion säilyttämiseen nykyisenkaltaisena. Ay-liike on retoriikassaan pyrkinyt kuvaamaan itseään sekä laajakantaisen sopimusjärjestelmän että hyvinvointivaltion puolustajana, mikä on saanut työnantajapuolen kuvaamaan liikettä menneisyydessä pitäytyväksi kilpailukyvyyn häiritsijäksi.¹⁰⁰ Mahdottomuusretoriikka kytkeytyy molemmissa tapauksissa argumenttiin näiden järjestelmien kalleuteen, johon nykyaikana ei enää ole varaa – tai paremminkin, varaa olisi, jos talouskasvu turvattaisiin:

”Kaikki ovat kiinnostuneita hyvinvoinnista, mutta sen ylläpitoon ei ole resursseja, ellei ole kasvua. Toivon, että yhteiskunnallinen keskustelu kohdistuisi nykyistä paljon enemmän tuloihin kuin menoihin.”¹⁰¹

¹⁰⁰ Katso esim. Helsingin Sanomat 10.10.2005: ”Riski: Palkankorotusuudistus pakko aloittaa jo ensi talvena”

¹⁰¹ EK:n Christoffer Taxell Kalevassa 24.05.2006: ”Keskustelu käännettävä menosta tuloihin”

Argumentin mukaan hyvinvointi turvataan talouskasvulla. Työnantajapuolen retoriikassa talouskasvu on kuitenkin mahdollista vain uudistamalla palkkajärjestelmää, eli alentamalla työvoimakustannuksia ja lopettamalla solidaarinen palkkapolitiikka:

”Kiinassa ja Intiassa työvoimakustannukset ovat vain 3-4 prosenttia Suomen tasosta, Venäjällä 9 ja Virossa 17 prosenttia. Tällainen kustannustaso ei ole Suomessa mahdollinen.”¹⁰²

Tämän takia solidaariset palkankorotukset ”joutavat historiaan”.¹⁰³ Työnantajajärjestön retoriikassa nämä vaatimukset merkitsevät kuitenkin hyvinvointivaltion säilyttämistä, joka muuten olisi mahdotonta. Tässä retoriikassa ay-liike ilmennetäänkin hyvinvointivaltion uhaksi, sillä se on hyvinvointivaltion säilyttämisen kannalta ”välttämättömiä” ratkaisuja vastaan.

Yleisesti ottaen työmarkkinajärjestöjen käymä hyvinvointivaltion säilyttämiskeskustelu näyttäytyy hieman paradoksaalisena. Työnantajajärjestöt vaativat hyvinvointivaltion säilyttämisedellytysten turvaamiseksi solidaarisen palkkapolitiikan lopettamista – kuten myös mm. minimipalkkalain kumoamista ja sosiaaliturvan heikennyksiä, koska nykyinen sosiaaliturva nähdään liian kattavana ja töihin kannustamattomana. Voidaan kuitenkin kysyä, miten nämä ”välttämättömät ratkaisut” todellisuudessa vahvistaisivat hyvinvointivaltiota, kun purkuvaatimukset koskevat juuri niitä tekijöitä, jotka on koettu hyvinvointivaltion muodostuksen välineiksi.

Tätä keinojen ja päämäärien välistä suhdetta, jota sartrelaisessa politiikanteoriassa nimitettäisiin helposti ”kontrafinaaliseksi”, ei retoriikka-analyysin kautta tarkasteltuna ole kuitenkaan aivan niin yksinkertaista arvostella. Perelman ja Olberchts-Tyteca (1969, 273-278) näkevät parhaan keinon päämäärän saavuttamiseksi teknisenä ongelmana, ja tämän takia parhaasta keinosta argumentoiminen vaatii taustatuekseen huomattavasti taustatietoa. Tilanteen luonteesta johtuen tässä argumentaatiossa voidaan käyttää myös hyvinkin erilaisia argumentaatiotapoja. Jatkaen, tämän diskurssin luonteesta johtuen toimijat ovat useimmiten valmiita hyväksymään ajatuksen, jonka mukaan päämäärän saavuttamiseksi on pyrittävä tekemään vähimmät

¹⁰² EK:n Leif Fagernäs Turun Sanomissa 16.09.2005: ”EK: Työvoimakustannukset kasvaneet Suomessa nopeasti”

¹⁰³ Seppo Riski Helsingin Sanomissa 10.10.2005: ”Riski: Palkankorotusuudistus pakko aloittaa jo ensi talvena”

mahdolliset mutta silti riittävät uhraukset (emt. 277). Juuri tätä argumentaatiotyyliä työnantajajärjestöt ovat käyttäneetkin: mikäli verrattain pieniä uhrauksia ei tehdä nykyhetkessä, tulevaisuudessa päämäärän (eli hyvinvointivaltion säilyttämisen) eteen on tehtävä entistä suurempia uhrauksia – suurempia leikkauksia ja vielä kipeämpiä säästötoimenpiteitä. Kyseenalaista silti on, johtaisivatko nykyhetkessä tehdyt ”vähimmät mahdolliset uhraukset” tulevaisuudessa tilanteeseen, jossa työnantajajärjestöt perustelisivat samoja vaatimuksiaan samoin perustein, ja jossa ay-liike on tavallaan ”pakotettu” hyväksymään työnantajapuolen vaatimukset pätevinä (koska se on jo kerran niin tehnyt). Kuten kappaleissa 4.7.3 ja 4.7.4 havaitaan, tällainen porttiteoria on mahdollinen.

4.7.3 Nykyhetki / välttämättömyys

Mennessä jäämisen mahdottomuuden ja tulevaisuudessa konkretisoituvan mahdollisen välissä nykyhetki näyttäytyy työmarkkinapoliittisessa retoriikassa välttämättömyyden kautta. Koska ”markkinatalous on meille annettu tosiasia”¹⁰⁴, se tuottaa – perelmanilaisesti sanottuna kvasiloogisesti – työmarkkinatoimijoille vaihtoehdottoman pelikentän, jossa voi kilpailutaloudellisen retoriikan mukaan vain voittaa (olemalla kannattava ja tehokas) tai hävitä (sortuen jäykkyyksiin ja tehottomuuteen).

Retoriikassa poliittisen pyrkimyksen argumentointi ”välttämättömyytenä” on paitsi vakuuttava, myös tehokas tehokeino, jonka avulla toimija pyrkii supistamaan vaihtoehdot ehdottomaan minimiin – nollaan.¹⁰⁵ Kuten Hänninen (1996) on huomauttanut, tällainen välttämättömyysretoriikka kuitenkin ilmentää useimmiten lähinnä pyrkimystä politiikan depolitisaatioon, ollen näin eräänlaista antiretoriikan retoriikkaa (katso tämän tutkimuksen luku 3.8).

Tutkimusaineiston valossa useimmiten välttämättömyysretoriikka kiinnittyy työnantajapuolen kilpailukyvyn nimessä tekemiin joustavuusvaatimuksiin:

¹⁰⁴ Seppo Riski Helsingin Sanomissa 08.04.2006: ”Halonen peräsi yrityksiltä yhteiskuntavastuuta”

¹⁰⁵ Näin siitäkkin huolimatta, että ”weberiläinen” politiikkakäsitys yksinkertaisesti kumoaa vaihtoehdottoman välttämättömyyden. Todellisuus subjektiivisena representaationa tarjoaa aina päteviä, vaihtoehtoisia tulkintoja: mikään poliittinen toimija ei voi seistä täysin objektiivisessä ”Arkhimedeen pisteessä”. Toisaalta, mikäli tällaisia ”vaihtoehdottomia välttämättömyyksiä” todella olisi, kyseessä ei enää olisi weberiläisessä mielessä kyse politiikasta – joka on ”mahdollisen taitoa”.

”Joustavuus on työmarkkinoilla välttämätöntä”¹⁰⁶

Tutkimusaineiston valossa työnantajapuoli käyttää välttämättömyys- ja vaihtoehdottomuusretoriikkaa huomattavasti useammin kuin ay-liike. Tähän puheeseen vaikuttaa hyvin usein liittyvän implisiittinen oletus siitä, että tiettyjen poliittisten päätöstentekojen ”välttämättömyys” seuraa puhujan pyrkimyksestä suomalaisen hyvinvoinnin vahvistamiseen (mikä ei suinkaan tarkoita samaa kuin hyvinvointivaltion puolustaminen). Välttämättömyyden tendenssi ilmenee siten positiivisena ”hyvänä tahtona”, vaikka ”välttämättömät” ratkaisut itsessään olisivat ”kipeitä” ja ”vaikeita”. Työnantajapuolen välttämättömyysretoriikassa välttämättömyyksien ymmärtäjää odottaa kuitenkin palkinto tulevaisuudessa:

”Ihmiset saadaan kyllä huolestumaan ja vastustamaan pieniäkin muutoksia korostamalla niiden aiheuttamia välittömiä uhkia ja vähättelemällä tai unohtamalla kokonaan niiden tarjoamat pitkän tähtäimen mahdollisuudet. Usein tulokset ovat kuitenkin nähtävissä jo parissa kolmessa vuodessa.”¹⁰⁷

Tässä puheessa ilmenee työmarkkinapoliittisessa retoriikassa hieman epätyypillinen argumentoinnin muoto, nimittäin suostuttelu. Puhuja pyrkii kuvaamaan pelikenttää positiivisin arvolatauksin hahmottamalla kuvan ”jo parin kolmen vuoden” päästä nähtävistä tuloksista. Puhuja vaikuttaakin puhuvan tässä universaalille yleisölle haluamatta eritellä, keille kyseiset mahdollisuudet ovat tarjolla ja mitä ne itse asiassa sisältävät. Puheenvuorossa tuodaan näin implisiittisesti esiin ajatus siitä, että nämä mahdollisuudet ovat kaikille avoinna. Tämä implisiittinen puheaines pyrkii siten lisäämään puheen vakuuttavuutta ja hyväksyntää. Perelman ja Olbrechts-Tyteca (1969, 31) viittaavat juuri tähän kirjoittaessaan, että universaalille yleisölle puhuttaessa vakuuttaminen ei liity niinkään mihinkään tiettyyn tosiasiaan vaan oikeuteen (right): tulevaisuudessa siintävät mahdollisuudet ovat periaatteessa kaikkien oikeuksia, riippumatta siitä, kenellä näitä mahdollisuuksia on käytännössä mahdollista toteuttaa ja realisoida. Mutta jotta tällainen tulevaisuus olisi näköpiirissä, kaikkien täytyy ensin nykyhetkessä sopeutua ”välttämättömiin” muutoksiin.

¹⁰⁶ EK:n Leif Fagernäs Kalevassa 19.12.2004: ”Fagernäs: Vuosi aikaa sopia paikallisen sopimisen mallia”

¹⁰⁷ EK:n Seppo Riski EK:n jäsenlehti Primassa 10/2005: ”Seppo Riski: Yritysten kilpailukyky tärkeämpi kuin tupomalli”

Kuten todettu, työntekijäpuoli käyttää välttämättömyys- ja vaihtoehdottomuuskieltä huomattavasti harvemmin. Ay-liike on kuitenkin taipuvainen kuvailemaan erityisesti laajakantaista sopimusjärjestelmää vaihtoehdottomana – se kun on etenkin työntekijäkeskusjärjestöjen agendassa merkittävä puolustuskohde. Siksi muun muassa SAK:n Lauri Ihalainen on käyttänyt vaihtoehdottomuusretoriikkaa puolustaessaan laaja-alaisia työehtosopimuksia paikallisen sopimisen mallia vastaan:

”[Sopimus-] järjestelmän perusrakenne on terve ja toimiva. Rakenteiden purkamiseen SAK ei ole valmis. [...] Muita vaihtoehtoja ei ole, jos ollaan realistisia.”¹⁰⁸

”Paikallista sopimista voidaan lisätä, mutta vain nykyisen työsopimusjärjestelmän puitteissa, eli myös paikallisten sopimusten on perustuttava asianomaisten liittojen välisiin sopimuksiin palkoista ja työehdoista. Siitähän vasta soossi syntyisi, jos palkoista ja työehdoista ryhdyttäisiin neuvottelemaan pelkästään yrityskohtaisesti.”¹⁰⁹

Nämä Lauri Ihalaisen puheenvuorot tukeutuvat perelmanilaisesta argumentaatioteoriasta tarkasteltuna todellisuuden rakenteisiin nojautuvaan argumentointitapaan. Ihalainen ilmentää puheessaan suomalaista tupojärjestelmää annettuna asiantilana, jolla on näennäisen kausaalinen suhde toimivaan työmarkkinapolitiikkaan. Samalla hän maalaa kuvan, jossa tuposta luopuminen johtaisi automaattisesti toimivan työmarkkinajärjestelmän romuttumiseen ja yleiseen kaaokseen, ”soossiin”. Koska Ihalaisen aksioomana on tupojärjestelmän olennainen merkitys toimivissa työmarkkinoissa, kaikki tupoinstituutiota uhkaavat argumentit vertautuvat suoraan uhaksi toimivia työmarkkinoita kohtaan. Tämän puhettavan heikkoutena on se, että Ihalainen joutuisi luultavasti suuriin vaikeuksiin, mikäli vastapuoli kyseenalaistaisi Ihalaisen kuvaaman kausaalisuhteen ja vaatisi häntä esittämään tarkemmin tupoinstituution ja toimivien työmarkkinoiden välisen suhteen.

Sekä työnantaja- että työntekijäpuolen retoriikassa välttämättömyys- ja vaihtoehdottomuuspuhe yhdistyy ajatukseen ”kriisistä” – joko jo vallalla olevasta tai tulevaisuudessa uhkaavasta kriisistä. Nykyhetki ilmenee usein ongelmina, joiden ratkaisemisessa on kiire siitäkin huolimatta, että nykyhetkinen taloudellinen tilanne olisi hyvä. Mahdolliset uhat, joina työnantajapuoli kuvaa mm. väestön ikääntymisen,

¹⁰⁸ Lauri Ihalaisen haastattelu Kalevassa 16.10.2005: ”Paratipuheitä”

¹⁰⁹ EK:n jäsenlehti Prima 9/2005: ”SAK:n Lauri Ihalainen: Rajariitojen ennakointi yhteiseen pöytään”

investointien heikentymisen, energian hinnan nousun ja protektionismin lisääntymisen,¹¹⁰ ovat ongelmia, joiden ratkaisu tapahtuu nykyhetkessä välttämättöminä toimenpiteinä. Työmarkkinapoliittisen pelikentän kuvaaminen ja rajaaminen tapahtuu siten osaltaan tulevaisuuden ja mahdollisuuden kautta, jotka luonnollisesti ovat kuitenkin kaikille toimijoille nykyhetkessä vielä potentiaalisia, aktualisoimattomia ennustuksia, pelkoja ja toiveita.

4.7.4 Tulevaisuus / mahdollisuus

Työmarkkinapoliittisessa retoriikassa tulevaisuutta kuvataan kahtalaisesti. Kuten edellä on jo käynyt ilmi, niin nykyhetkeä kuin tulevaisuuttakin ollaan taipuvaisia kuvaamaan kriisiretoriikan avulla – sikäli kun se toimijan pyrkimyksiin sopii. Toisaalta, kriisiretoriikalla on myös myönteinen ulottuvuus, jossa kriisit hahmotetaan myös mahdollisuuksina uuden ja paremman luomiseen sekä mahdollisuuteen suomalaisen hyvinvointivaltion säilyttämiseksi.

Tulevaisuuden uhat ja mahdollisuudet kiinnittyvät työmarkkinapoliittisessa retoriikassa ennen kaikkea kansallisen kilpailukyvyn säilyttämiseen, joka puolestaan ilmennetään suomalaisen hyvinvointivaltion elinehtona. Vaikka Suomen talouskasvu on jatkunut voimakkaana läpi koko 2000-luvun, työnantajapuolen retoriikassa on säilynyt tulevaisuuden uhkakuvien luominen. Kun EK:n marraskuussa 2006 valitulta uudelta puheenjohtajalta Antti Herliniltä kysyttiin mielipidettä Suomen hyvästä taloustilanteesta, Herlinin viesti oli selvä:

”Nyt ei ole aika lyhytnäköisesti lisätä hyvinvointietuuksia, joista tulevaa laskua maksamme hamaan tulevaisuuteen.”¹¹¹

Herlinin kommentti kiinnittyi työnantajajärjestöjen retoriikassa yleisemminkin käytettyyn ilmaisutapaan, jossa nykyhetkistä taloudellista

¹¹⁰ Esimerkit ovat EK:n Leif Fagernäsin puheesta, jota siteerattiin Helsingin Sanomissa 05.05.2006: ”Suomen taloudessa hurja meno miltei jokaisella toimialalla”

¹¹¹ Helsingin Sanomat 24.11.2006: ”EK:n Antti Herlin: Laittomien lakkojen poistaminen aloitettava ensi vuonna”

noususuhdannetta kuvataan hauraana ja alati uhattuna. Tätä kuvastaa hyvin Herlinin edeltäjän, Christoffer Taxellin, kirjoitus, jossa sanotaan muun muassa:

”Maiden kilpailukykyä mittaavat kansainväliset selvitykset ovat meille suomalaisille mieluisaa luettavaa. Maamme pärjää näissä kyselyihin perustuvissa ’kauneuskilpailuissa’ hyvin. Todellinen kilpailukyky mitataan kuitenkin joka päivä markkinoilla.”¹¹²

Tekemällä analogian kilpailukykyä mittaavien kansainvälisten selvitysten ja kauneuskilpailuiden välille Taxell pyrkii jo ennalta eliminoimaan ay-liikkeen argumentit työnantajajärjestöjen vaatimusten kumoamiseksi. Analogia vähättelee kansainvälisten selvitysten merkitystä ja tuo implisiittisesti ilmi sen, että ”kauneutena” vertautuva kilpailukykykin rapistuu, ellei siitä pidetä jatkuvasti huolta. Taxellin tekemä analogia voidaan kuitenkin nähdä eräänlaisena ad hoc -argumenttina, sillä työnantajajärjestöt viittaavat kyllä itsekin kansainvälisiin tutkimuksiin silloin kun ne tuovat selvityksissään ilmi asioita, joita työnantajapuoli voi käyttää aseenaan omassa retoriikassaan.

Työnantajajärjestöjen retoriikan mukaan tulevaisuuden ”turvaamiseksi” Suomen täytyy pitää kansallisesta kilpailukyvyystään huolta, eikä työmarkkinoiden ole tämän vuoksi mahdollista hengähtää edes nykyisinä, hyvinä aikoina. Siksi työmarkkinoilta vaaditaankin jatkuvia ponnisteluja tuottavuuden ja tehokkuuden parantamiseksi:

”Kehityksen suunta ei käänny eikä uutta jakovaraa synny, ellei yritystemme kilpailukyvyystä pidetä nykyistä parempaa huolta. Se edellyttää muun muassa työn tuottavuuden kohottamista. Se taas ei onnistu, ellei eri toimialojen – ja yritystenkin – erilaisuutta oteta huomioon palkanmuodostuksessa, ja yleensäkin sopimustoiminnassa.”¹¹³

Työnantajajärjestö EK on poliittisessa retoriikassaan vaatinut toistuvasti suurempia palkkajoustoja ja paikallisen sopimusjärjestelmän laajentamista – asioita, joihin yllä oleva lainauskin viittaa. Näitä muutoksia kuitenkin pidetään välttämättöminä, koska ”Suurin uhka Suomen talouden kehitykselle on se, jos ei huomata maailman muuttuneen ympärillä”.¹¹⁴

¹¹² Christoffer Taxellin kirjoitus Helsingin Sanomissa 16.03.2006: ”Suomi selviytyy, jos hyväksymme jatkuvan muutoksen”

¹¹³ EK:n Seppo Riski EK:n jäsenlehti Primassa nro 10/2005: ”Seppo Riski: Yritysten kilpailukyky tärkeämpi kuin tupomalli”

¹¹⁴ EK:n Christoffer Taxell Keski-suomalaisessa 09.06.2005: ”EK vaatii ketteryyttä myös Paperiliitolta”

Työnantajajärjestöjen retoriikassa tulevaisuus-mahdollisuus -dikotomia tarjoaa siten yleisesti ottaen sekä keppiä että porkkanaa. Toisaalta jatkuva kilpailukyvyn vaaliminen edellyttää jatkuvia ponnisteluja, toisaalta näiden ponnisteluiden tavoitteeksi kuvataan suomalaisen hyvinvointivaltion säilyttäminen.

On syytä pysähtyä hetkeksi tarkastelemaan työnantajajärjestöjen yllä hahmotettua ajatuksenkulkua. Työnantajajärjestöt mainitsevat tavoitteekseen suomalaisen hyvinvointivaltion säilyttämisen. Keinoksi tähän ne näkevät kilpailukyvyn jatkuvan ylläpitämisen, joka edellyttää kasvua. Stephen Toulminin argumentointiteoriaan viitaten voidaan kysyä, mitä jää keinojen ja päämäärän välille. Selvästikin välille jää varaus eli lausumaton oletus siitä, että iäti jatkuva talouskasvu on mahdollista. Oletus on paitsi epärealistinen, myös retoriikan näkökulmasta ajateltuna ongelmallinen. Perelman ja Olbrechts-Tyteca (1969, 287-292) ovat tarkastelleet iäti jatkuvan kehityksen ajatuksen käyttöä retoriikassa esittäen, kuinka tällaisen oletuksen käyttö voi kääntyä esittäjänsä vastaan. Puhe voi alkaa ilmetä absurdina tai kuvastua äärimmäisinä liioitteluna, hyperbolina. Vastaavasti tässä argumentaatiossa vastapuolen on helppo valita aseeseen ironia, jossa oletus viedään äärimmäisyyksiin ja tehdään siitä naurunalainen. Mielenkiintoista sinänsä, ay-liike ei liiemmin ole kuitenkaan kyseenalaistanut ajatusta, jonka mukaan talous voi kasvaa rajattomasti. Kenties se tahtoo uskoa ajatukseen yhtä paljon kuin työnantajajärjestöt.

Sen sijaan työntekijäjärjestöjen johtajat ovat kriittisissä puheenvuoroissaan esittäneet arvelunsa siitä, että kyseisten ponnisteluiden hinta voi kasvaa jo liian korkeaksi, jolloin puhe ”hyvinvoinnista” muuttuu vähintäänkin epämääräiseksi. Esimerkiksi SAK:n Lauri Ihalainen on kuvannut työelämän alati kovenevaa tahtia hyvinkin synkästi:

”Ihmiset tulevat jo sairaina töihin, koska pelkäävät työpaikkansa puolesta. Ylitöitä paiskitaan niin, että rajat rikkoutuvat. Epäsäännöllisiä työaikoja tehdään Suomessa EU-maista eniten. Pienten lasten isät tekevät Suomessa pisintä työaika. Töitä viedään kotiin. Työn ja muun elämän rajat hämärtyvät. Perhe-elämä on monesti alistettu työelämälle, joka ei jousta perheiden tarpeille. Neljännes suomalaisista on pätkätöissä tai silpputyösuhteessa, ja tullakseen toimeen heidän on oltava useamman työn sankari.”¹¹⁵

¹¹⁵ Kaleva 16.10.2005: ”Paratipuheitä”

Työmarkkinapoliittisessa tulevaisuusretoriikassa sekä työnantaja- että työntekijäpuoli ovat näin ollen taipuvaisia ilmentämään jonkin asteista kriisiä – joko jo aktualisoitunutta tai vasta potentiaalista kriisiä. Tutkimusaineiston empiirisen analyysin kautta vaikuttaa ilmeiseltä, että sekä työnantajapuoli että ay-liike on kiinnittynyt omilta osiltaan tiettyihin, sen kannalta keskeisiin uhkiin. Työnantajapuoli kiinnittää erityisen paljon huolta kilpailukyvyistä, sen ylläpitämisestä ja parantamisesta. Työntekijäpuoli puolestaan tahtoo ilmentää itseään ennen kaikkea suomalaisen työelämän laadun vaalijana ja ”heikomman” osapuolen eli yksityisen työntekijän puolustajana, kuten yllä olevasta Lauri Ihalaisen sitaatista käy hyvin ilmi.

Edellä tarkastellut vastinparit menneisyys / mahdottomuus, nykyhetki / välttämättömyys ja tulevaisuus / mahdollisuus ilmentävät kaikki luvun yllä esitettyä kattotermiä: muutosta. Alati eteenpäin liikkuvana voimana aika pakottaa poliittiset toimijat jatkuvaan muutosvalmiuteen, jonka laiminlyönti merkitsisi työmarkkinapoliittisessa retoriikassa ”kilpailussa” jälkeen jäämistä, jopa tappiota.

Voisi kuvitella, että tämä kyseinen ajallinen eteenpäinmeno ja jatkuva ”kehkeytyminen” merkitsisi poliittisessa pelikentässä lähes loputonta mahdollisuuksien kirjoa. Työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysissa tulos vaikuttaa kuitenkin pikemminkin päinvastaiselta: mahdollisuudet ovat milloin rajoitetut, milloin olemattomat – jolloin puhutaan jo yhden vaihtoehdon politiikasta, ”välttämättömyyksistä”. Itse asiassa tämäkin on kuitenkin vain poliittisen pelin pelaamista ja pelikentän rajaamista. Tätä työmarkkinajohtajat eivät kuitenkaan itse sano, vaan havainto on tarkkailijan itse kaivettava esiin.

Suomalaista työelämää tutkineet Jakke Holvas ja Jussi Vähämäki ovatkin osuneet luultavasti oikeaan analysoidessaan mahdollisuuksien ja vaihtoehtojen ilmentymistä työmarkkinasektorilla. Holvas ja Vähämäki ovat kirjoittaneet:

”Mitään muuta kapitalismi ei kavahda niin paljon kuin mahdollisuuksien ja vaihtoehtojen runsautta. Runsaus ajaa sen paniikkiin ja pakottaa sen vaihdon ja sopimuksen sijasta ’poliittiseksi’, siis kehittämään vallankäytön, alistamisen, kontrollin ja ohjauksen muotoja. Näiden vallankäytön muotojen tavoitteena on rajoittaa, asettaa paikoilleen, estää liikkumasta ja luoda niukkuutta.” (Holvas & Vähämäki 2005, 194)

Toisin sanoen, työmarkkinapoliittiset toimijat joutuvat (tai pikemminkin haluavat) rajaamaan vaihtoehtojen joukkoa, jolloin niiden poliittisten pyrkimysten mukainen vaihtoehto on mukana mahdollisimman pienilukuisessa vaihtoehtojoukossa. Se ei ole vaikeaa, mikäli oletetaan tämän tutkimuksen mukaisesti, että työmarkkinapoliittista diskurssia ohjaa kilpailukyvyn paradigma. Kilpailussa osanottajat karsitaan voittajiin ja häviäjiin, osanottajia sitovat pelin säännöt, ja kaiken yllä leijuu omituinen ”objektiivisuus”, koska kukaan pelin pelaajista ei pelimetaforan implikaatioiden mukaisesti voi vaikuttaa sen enempää pelin sisältöön kuin pelin sääntöihinkään. Lyhyesti sanoen, kilpailu ei ilmenny poliittisena ilmiönä vaan pikemminkin hyvin epäpoliittisena pelinä, jota hallitsevat pelkästään talouden kylmät lait.

Kuten todettu, työmarkkinapoliittiset toimijat rajaavat kuitenkin itse pelikenttää modaaliretoriikan avulla. Rajaaminen tapahtuu kuitenkin osapuolesta riippuen hyvin eri tavalla. Työnantajapuoli rajaa pelikenttää viittaamalla talouden ”lainalaisuuksiin” ja jatkuvaan kilpailuun. Työntekijäpuoli puolestaan pyrkii rajaamaan samaa pelikenttää viittaamalla inhimillisen työvoiman rajoitteisiin, kesto- ja sietokykyyn. Työnantajapuolelta kuuluvat jatkuvat joustovaatimukset pyrkivät osaltaan näitä rajoja venyttämään.

Holvas ja Vähämäki antavat kirjoituksessaan oman vastauksensa siihen, miten onnistunut ”kapitalismikritiikki” (kuten he itse asian ilmaisevat) pystyy rajaamaan uudelleen työmarkkinapoliittista pelikenttää siten, että se palvelee työntekijäosapuolta. Seuraava lainaus on pitkäkö, mutta se ilmentää käydystä aiheesta paljon:

”Talous nähdään yhteiskuntaan invaasionsa tekevänä, rajoja rikkovana ja jatkuvasti uusia kolonisaation kohteita etsivänä lähes taivaallisena voimana. [...] Pääoma pyrkii jatkuvasti ylittämään rajansa tuottaa runsautta, jonka joukosta ’kriittinen ääni’ ei enää kuulu. On vaikea esittää kritiikkiä, kun kaikki on sallittua. Siksi runsautta on rajoitettava ja pääoman luovuudelle on asetettava tiukat rajat. [...] Kun pääomalle tai taloudelle asetetaan rajat, kun kaikki ei vaihdu kaikeksi, niin ’kriittinen äänikin’ voi taas kuulua. Ja koska talous ei itse kykene asettamaan rajoja itselleen, on rajat asetettava nimenomaan poliittisesti. Poliittisen tahdon on astuttava talouden ulkopuolelle ja päätettävä, mihin asti talous yltyä ja mihin ei.” (emt. 193)

Holvaksen ja Vähämäen mukaan työmarkkinapoliittista pelikenttää on siis mahdollista laajentaa, mikäli hylätään ”depolitisoidut” argumentit talouden lainalaisuuksien asettamista rajoitteista, ja tarkastellaan sen sijaan tätä pelikenttää tosiasiallisesti poliittisena sfäärinä.

Pelikentän politisoiminen loisi tämän ajatuskulun mukaan uusia mahdollisuuksia ja asettaisi samalla välttämättömyys- ja vaihtoehdottomuusretoriikan uuteen valoon.

4.8 Dynaamisuus / staattisuus

Kaikki edellä esitetyt retoriset poliittisen argumentoinnin tavat näyttävät sisältävän – milloin implisiittisesti, milloin eksplisiittisemmin – ajatuksen dynaamisuuden ja staattisuuden vastakkainasettelusta. Dynaamisuuden korostaminen ilmenee työmarkkinapoliittisten toimijoiden puheessa siten, että he haluavat painottaa puheissaan jouhevuutta, nopeaa muutoksiin reagoimista, uusiutumista ja tulevaisuuteen suuntautumista. Nämä ”sloganit”, joille annetaan lähes poikkeuksetta positiivinen arvolataus, ilmenevät niin kilpailuretoriikassa kuin joustavuus-, tehokkuus-, modaali- ja aikaretoriikassakin. Dynaamisuuden vastakohta, staattisuus, ilmennetään puolestaan negatiivisena asiana, jähmeytenä, kangistuneisuutena, menneisyyteen takertumisena ja muutosvastarintana.

Tutkimusaineiston valossa erityisesti työnantajapuoli on halukas korostamaan dynaamisuutta. Samassa retoriikassa se on taipuvainen leimaamaan vastapuolensa eli ay-liikkeen staattiseksi. Tämä ei ole lainkaan outoa, kun otetaan huomioon tutkimuksen alussa esitetty huomio ”managerialismista” (luku 4.3.1). Kantolan (2002, 252) mukaan markkina-ajattelu toi mukanaan valmentajavaltioajattelun, managerialismin, jota hän kuvaa ”hallinnan eetoksena”. Tässä eetoksessa perinteinen byrokraattisuus ja virkamiesmäisyys korvautuvat tuloskeskeisyydellä, tehokkuudella ja hallinnon uudella dynaamisuudella. Tämän ajatusmallin mukaan yritysjohtajat ja työnantajajärjestöt (kuten eräät muutkin poliittiset tahot) ilmentyvät valmentajina jotka pyrkivät luotsaamaan kilpailussa mukana olevia työntekijöitä yhä parempiin suorituksiin.¹¹⁶ Dynaamisuus merkitsee tässä retoriikassa paitsi kykyä ”osallistua peliin”, myös ”oikeaa pelinlukutaitoa” – ja pidemmän päälle kestävyyttä ”pelin pelaamiseen”. Dikotomia dynaamisuuden ja staattisuuden välille

¹¹⁶ Holvas & Vähämäki (2005, 82) ovat polemisoineet dynaamisuusajattelua, joka ilmenee parhaiten kenties erilaisten yritysconsulttien käytössä. Konsultteihin viitaten he kirjoittavat: ”Staattinen merkitsee paikallaan pysyvää, levossa olevaa. Staattinen on sitä, mikä ei pane voimia liikkeelle. Staattisen vastakohta on dynaaminen, voimaan perustuva. Yrityksille voi paasata kaikesta mikä vähänkin viittaa dynaamisuuteen, kuten esimerkiksi muutoksesta. Muutosvalmennus, muutoksen hallinta, organisaatiomuutos... Kyse on pelottavan arvostetusta tyhjän retoriikan kultista, suoranaisestä teollisuudenalasta, joka poseeraa kravattimieheksi henkilöityneenä jees-miehenä bisneslehdissä eikä osaa edes hävetä.”

onkin varsin hyvin kilpailuparadigmaa ilmentävä kuvaus. Dynaamiset pelaajat reagoivat nopeimmin muutoksiin, ovat hereillä, tahtovat hallita peliä ja olla ”proaktiivisia”; ominaisuuksia, joita työnantajapuoli jatkuvasti korostaa muutosvalmiutena, tehokkuutena, riskinottokykynä ja innovatiivisuutena.

Staattisuutta puolestaan on ilmennetty varsinkin suomalaisen tupojärjestelmään kohdistuvassa kritiikissä. Äänekkäin tupokriitikko on ollut työnantajapuoli, jonka kritiikkiä on tuettu mm. EVA:n ja Suomen Yrittäjien taholta. Tupoa on pidetty liian jäykkänä ja tehottomana. Hyvän esimerkin dynaamisuuden esille nostamisesta saa mm. seuraavasta Suomen Yrittäjien toimitusjohtaja Jussi Järventauksen kommentista:

”Tupojen asialistat ovat säilyttäviä, eivät dynaamisia. Niiden tarkoitus on luoda talouteen vakautta ja lisätä yksilön taloudellista turvallisuutta. Turvallisuus ja vakaus ovat tärkeitä asioita, mutta eivät enää samalla tavalla menestystekijöitä kuin aiemmin. Yksilön ja järjestelmien muutoskyky, muutosten hyödyntäminen, omaehtoisuus ja luovuus sitä vastoin ovat.”¹¹⁷

Järventaus ei kirjoituksessaan suoraan tietenkään kiellä vakauden ja turvallisuuden merkitystä yhteiskunnalle. Järventaus kuitenkin sijoittaa nämä arvot kilpailuparadigman sisään, jolloin ne eivät ilmene hänelle yhtä tärkeinä – tärkeyden asettavat ”menestystekijät” eli ne yksilöiden ja organisaatioiden ominaisuudet, jotka ovat hyväksi kilpailukentällä. Näitä ominaisuuksia ovat mm. kyky sopeutua muutoksiin nopeasti ja olla tilanteen tasalla, mieluiten kehityksen kärjessä. Näin uskoo myös EK:n Christoffer Taxell:

”Pienenä maana, missä välimatkat ihmisten ja eri tahojen välillä ovat lyhyet, meidän tulee senkin vuoksi pystyä toimimaan ketterästi ja aktiivisesti muuttumaan, ei pelkästään muita seuraten vaan kulkemalla kärjessä.”¹¹⁸

Samaa dynaamisuusretoriikkaa on käyttänyt myös EK:n Seppo Riski:

”Meillä pitäisi olla aktiivinen ja mahdollisuuksista innostuva ote, eikä vain pelästyä ja sopeutua kyyryssä perääntyen.”¹¹⁹

¹¹⁷ Suomen Yrittäjien toimitusjohtajan Jussi Järventauksen kirjoitus Helsingin Sanomissa 04.09.2005: ”Sopimusyhteiskunta uhkaa hyvinvointia”

¹¹⁸ Turun Sanomat 11.11.2005: ”Mäenpää asettaa yt-lain työmarkkinauudistusten ehdoksi”

¹¹⁹ Helsingin Sanomat 10.10.2005: ”Riski: Palkankorotus uudistus pakko aloittaa jo ensi talvena”

Koska ay-liike on hyväksynyt kilpailun merkityksen myös itselleen tärkeänä asiana työllisyyttä ylläpitävänä tekijänä, ei ole yllättävää, että sekin haluaa ilmentää itseään dynaamisuuden puolestapuhujana. Siksi jopa särmiikkäänä persoonana tunnettu SAK:n Matti Viialainen on puhunut dynaamisuuden puolesta: koska työllisyys ei kasva häntä tyydyttävällä tavalla, ”draivia tarvitaan lisää”.¹²⁰

Mielenkiintoinen asia dynaamisuusretoriikan tarkastelussa on kilpailutilanne, jonka työntekijäjärjestöt ovat joutuneet kokemaan oman pelialueensa ”sisältä”. Kun työntekijäjärjestöt saivat uudeksi kilpailujärjestökseen YTK-työttömyyskassan eli Loimaan kassan, perinteiset ay-järjestöt joutuivat uudenalaiseen kilpailutilanteeseen. Loimaan kassan synnyttyä järjestö kasvoi nopeasti, ja sen jäsenmäärä on tällä hetkellä noin 240 000 ihmistä (tilanne maaliskuussa 2005). Uudenlaisen kilpailutilanteen synnyttyä ay-liike joutui reagoimaan uudistuneeseen työmarkkinakenttään, ja tämä näkyy myös sen retoriikassa. Muuttuneessa pelikentässä ay-liike omaksui kilpailuretoriikan osaksi pyrkimystään taistella uutta järjestöä vastaan. Toisin sanoen, dynaamisuusretoriikka valjastettiin ay-liikkeessä käytäntöön. Työntekijäjärjestöt halusivat kuvata itseään ”kilpailuetujensa” ja ”tehokkuutensa” kautta, kuten ilmenee esimerkiksi Kunta-alan ammattiliitto KTV:n työttömyyskassan johtaja Markku Virtasen puheessa:

”Kilpailutilanne on meidän osalta aktivoitunut parin vuoden aikana. Meidän kilpailuetujamme ovat hyvä ja nopea palvelu. Käsittelyajat ovat meillä jopa hieman lyhyempiä kuin Loimaalla.”¹²¹

Samansuuntaisia puheita kuultiin myös STTK:n Mikko Mäenpään suusta:

”Loimaa on kieltämättä ammattiyhdistysjohtajalle ruma sana. [...] Meidän täytyy jatkossa kilpailla tehokkaammin ja kehittää tuotteitamme.”¹²²

Mielenkiintoista tässä puheessa on se, että nyt ay-liike antaa itsestään kuvan samanlaisena palveluntarjoajana kuin mikä tahansa yritys, korostaen ”kilpailukykyisiä” tuotteitaan ja palveluitaan. Työntekijäjärjestöt identifioivat itsensä siten muuttuneessa kilpailutilanteessa perinteisen työväenliike-ideologian sijaan markkinahenkisen puheen kautta, jolloin liittojen jäsenet vertautuvat pikemmin kuluttajiin kuin työntekijöihin.

¹²⁰ Turun Sanomat 23.05.2006: ”Ay-liikekin uskoo yrittämiseen”

¹²¹ Helsingin Sanomat 13.03. 2005: ”Uusi ammattijärjestö aikoo haastaa myös Loimaan kassan”

¹²² Turun Sanomat 04.03.2005: ”Ay-pomolle Loimaa on ruma sana”

Loimaa-kassan tapaus on siten hyvä esimerkki siitä, kuinka kilpailutaloudellinen työmarkkinaretoriikka vaikuttaa paitsi työmarkkinajärjestöjen poliittiseen diskurssiin, myös hieman yllättäen ay-liikkeen itseidentifikaatioon eli tapaan, jolla se hahmottaa itsensä. Samalla kyseinen tapaus on hyvä esimerkki myös siitä, kuinka poliittinen retoriikka paitsi kuvaa, myös luo todellisuutta. Vaarana tällaisen kielen omaksumisessa on kuitenkin se, että markkinahenkinen retoriikka etäännyttää työntekijäjärjestöt entistä kauemmas jäsenistöstään, jolle kilpailutaloudellinen puhe saattaa jäädä hyvinkin vieraaksi.¹²³

4.9 Ad hominem -argumentaatio

Viimeisenä tässä työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysissä tarkastellaan ad hominem -argumentaatiota, eli poliittisten kiistakumppaneiden henkilökohtaisiin ominaisuuksiin kiinnittyvää argumentaatiota. Ad hominem -argumentaatio poikkeaa muista edellä esitetyistä retorisisista topoksista siten, että tämä argumentaatiolaji ei kiinnity yhtä suorasti kilpailuvaltion tematiikkaan kuin muut. Silti tämänkin argumentaatiotavan takaa on löydettävissä tiettyjä kohtia, jotka kiinnittyvät kilpailun paradigmaan.

Ensinnäkin, yleinen työmarkkinapoliittinen ad hominem -argumentti on väite, joka kyseenalaistaa vastapuolen ymmärryksen pelikentän luonteesta eli jatkuvasta, globaalista kilpailutilanteesta. Tällöin argumentin takaa löytyy implisiittinen oletus siitä, että käsillä olevassa ristiriitatilanteessa olisi kyse lopulta vain väärinymmärryksestä: jos vastapuoli hylkää ”väärän” käsityksensä pelikentän olemuksesta ja asettuu ”oikealle” pelikentälle, ristiriitatilanteen oletetaan häviävän. Tämä tilanne on itse asiassa hyvin lähellä sitä, mitä Hänninen (1996, 169-170) nimitti ”depolitisaation ensimmäiseksi vaiheeksi” (katso luku 3.8). Tässä tilanteessa puhujan retorinen vakuuttavuus lisääntyy hänen antaessaan ymmärtää, että hänellä itsellään on hallussa kiistämätön, validi tieto pelikentän luonteesta. Esimerkin tästä tarjoaa EK:n Christoffer Taxell, joka on sanonut:

”Minua huolestuttaa se, ettei oikein ymmärretä että me elämme jo täysin globaalissa taloudessa, jossa ei kilpailla vain asiakkaista vaan myös pääomasta ja työvoimasta.

¹²³ Ay-liikkeen itseidentifikaatio-ongelmista enemmän, katso Ilmonen & Kevätsalo 1995, 216.

Meidän on pidettävä huoli siitä, että jokainen yritys on omalla alallaan kilpailukykyinen.”¹²⁴

Taxellin puheessa vastapuolen (jota hän ei erikseen nimeä) ”ymmärtämättömyys” on syynä siihen, että kilpailukyvyistä ei kyetä pitämään tarpeeksi huolta. Taxellin tehtäväksi jää tällöin ”ymmärtämättömän” vastapuolen valistaminen pelikenttää ja pelitilannetta kuvaamalla.

Pelkkä ”ymmärtämättömyys” voi olla peräisin silkasta väärinymmärryksestä tai tietämättömyydestä. Astetta vakavampi ad hominem -argumentti on sellainen, joka paljastaa vastapuolen kyllä ”tietävän” pelikentän olemuksen, mutta olevan siitä huolimatta – tai juuri sen takia – kyvytön myöntämään ”realiteetteja”. Tällaisia argumentteja kuultiin muun muassa kesän 2005 paperiteollisuuden työtaistelun yhteydessä. Tällöin työnantajia edustavan Metsäteollisuus ry:n johtaja Arto Tähtinen laukoi kovia väitteitä työntekijöitä edustavan Paperiliiton suuntaan:

”Paperiliitto on ottanut tässä semmoisen vastuun, jota se ei pysty kantamaan. Se ei pysty myöntämään, että maailma on muuttunut.”¹²⁵

Kiistan yhteydessä saatiin toinenkin esimerkki ad hominem -argumentista, kun SAK:n Lauri Ihalainen vetosi osapuoliin kiistan selvittämiseksi. Nyt argumentti koski Ihalaista ja hänen asemaansa. Metsäteollisuus ry:n toimitusjohtaja Timo Poranen sanoi:

”Olisi aika ihmeellistä, jos Ihalainen ei olisi vedonnut. Se kuuluu hänen rooliinsa. Ja kyseessä on erityisesti vetoamus työnantajille, että nämä lopettaisivat työsulun.”¹²⁶

Nyt argumentaatiossa hyökättiin välittäjänä toimineen Lauri Ihalaisen asemaa vastaan, joka mitätöitiin ”hänen rooliinaan”. Ihalaisen asema SAK:n johtajana käännettiin häntä itseään vastaan antamalla ymmärtää, että Ihalaisen asemassa olevan henkilön on pakko toimia niin kuin Ihalainen toimi. Ihalaista ei kuvattu argumentissa puolueettomaksi välittäjäksi vaan enemmänkin Paperiliiton edusmieheksi. Porasen sanoma Lauri Ihalaisen asemaan kohdistuva ad hominem -argumentti pyrki siten riistämään Ihalaiselta hänen autonomiansa ja uskottavuutensa.

¹²⁴ Palkkatyöläinen nro 3/2005: ”Kilpailukyky on kaiken äiti”

¹²⁵ Turun Sanomat 24.06.2005: ”Paperiliitto vakuuttaa rahkeiden riittävän kuukausien työtaisteluun”

¹²⁶ sama

Ihalainen itsekään ei jäänyt sanattomaksi paperiteollisuuden työriidassa. Hän moitti Metsäteollisuutta riidankylvämisestä ja neuvotteluilmapiirin tahallisesta heikentämisestä. Myös Ihalainen otti käyttöönsä ad hominem -argumentaatiotavan ilmentäessään kiistatilanteen syynä olevan työnantajapuolen ymmärryksessä:

”Tällainen ajattelu on työmarkkinoilla ylimielisen vaarallista ja perustuu täydelliseen virhearviointiin alan työmarkkinatilanteesta.”¹²⁷

STTK:n Mikko Mäenpää oli Ihalaisen kanssa samoilla linjoilla. Mäenpää kuvasi työnantajien asennetta ”vastuuttomaksi”, joka vaurioittaa Suomen kansantaloutta.¹²⁸

Työnantajajärjestö EK:n poliittis-retorinen linja ei muuttunut paperiteollisuuden työtaistelunkaan aikana. EK painotti hyvinvoinnin syntyvän menestyvien yritysten ja sitä kautta jatkuvan kilpailun kautta. Ammattiyhdistysliike vertautui EK:n Christoffer Taxellin puheessa paikoitellen jopa tietämättömiin lapsiin:

”Jos nyt ei aivan masentuneena niin ainakin ihmetellen joudun toteamaan, että ketju, josta hyvinvointi tulee, tahtoo unohtua. Vähän niin kuin kaupungin lapset eivät tiedä, mistä maito tulee. Jotkut luulevat hyvinvoinnin riippuvan veroista, vaikka hyvinvointi tulee vain menestyvistä yrityksistä jotka luovat kasvua ja työpaikkoja. Sen takia pitää pärjätä. Tuota menestyvien yritysten ilosanomaa en lakkaa julistamasta.”¹²⁹

Kiteytettynä, paperiteollisuuden työtaistelu on hyvä esimerkki ristiriitatilanteesta, jossa kumpikin osapuoli omaa erilaisen kannan työmarkkinapoliittisesta pelitilanteesta. Tämä puolestaan merkitsee luonnollisesti usein vastapuolen ymmärtämyksen retorista kyseenalaistamista.

Työmarkkinapoliittisen retoriikan tarkastelussa on käynyt ilmi, kuinka poliittiset toimijat puhuvat puolin ja toisin samoja retorisia ilmauksia käyttäen, juurikaan tilanteesta riippumatta. Tällä on myös seurauksensa. Puheista tulee ennalta arvattavia ja yllätyksettömiä. Vaikka toisto on tehokas retorinen tehokeino, liiallinen toiston käyttäminen voi saattaa puhujan huonoon valoon. Tällaista ad hominem -retoriikkaa

¹²⁷ Kaleva 01.05.2005: ”Ihalainen vaati tukea Saloniuksen sovittelutyölle, Ahonen vakuutti Paperiliiton sovintohalua”

¹²⁸ Kaleva 28.05.2005: ”Mäenpää: Nokittelu seis, työmarkkinailmapiiri myrkyttyy”

¹²⁹ Keski-suomalainen 09.06.2005: ”EK vaatii ketteryyttä myös Paperiliitolta”

SAK:n Lauri Ihalainen käyttikin varsin selväsanaiseen tyyliin kommentoidessaan EK:n Seppo Riskin vaatimuksia eräissä sanomalehtihaastattelussa:

”Riskin ärhentely ja rehvakas syyttely on täysin turhaa. Eivät hänen teesinsäkään olleet uutuudella pilattuja. Niitä on kuultu työnantajapuolelta joka neuvottelukierroksella. Riskin puheissa oli vähän sellainen paraatipuheen sävy.”¹³⁰

On selvää, että liiallinen ”paraatipuheiden” käyttö epäilemättä syö vastapuolen uskottavuutta puolin ja toisin. Poliittiset neuvottelut nojaavat pitkälti neuvottelukumppanin uskottavuuteen ja luotettavuuteen, ja aidon dialogin ylläpito on siksi ensiarvoisen tärkeää. Vaikka julkisuudessa esiintyy tasaisin väliajoin avoimiksi kiistoiksi laajentuneita ristiriitatilanteita, rehellinen neuvotteluyhteys on osapuolten välillä yhä olemassa poliittisesta vastakkainasettelusta huolimatta. Tätä seikkaa kumpikin osapuoli epäilemättä kunnioittaa, muuten koko työmarkkinapoliittinen sopimuskulttuuri olisikin vaakalaudalla. Tätä seikkaa SAK:n pääekonomisti Pertti Parmanne ilmaisi sanoessaan:

”Kysymys on siitä, ovatko työnantajat luotettava sopimuskumppani, eli kannattaako heidän kanssaan tehdä sopimuksia. Toistaiseksi nämä sopimukset ovat pitäneet. Pidemmälle meneviä tavoitteita on niin heillä kuin meilläkin. Kokonaan toinen juttu on, miten nämä tavoitteet sovitetaan yhteen. Vastakkainasettelun aika ei näytä olevan ohi näissä asioissa.”¹³¹

Tästä vastakkainasettelusta huolimatta sekä työnantaja- että työntekijäpuoli ovat puheissaan usein taipuvaisia korostamaan sitä, että kaikista ristiriitatilanteista huolimatta he arvostavat osapuolten välistä toimivaa ja avointa neuvotteluyhteyttä. Esimerkiksi EK:n Christoffer Taxell on todennut:

”Suomi on maa, jossa ihmiset eivät ole kaukana toisistaan. Vaikka käsitykset ovat erilaisia, muiden kanssa voi aina puhua.”¹³²

On kenties jopa lohdullista, että edes poliittisten toimijoiden henkilökohtaisiin ominaisuuksiin menevä ad hominem -argumentointitapa ei ole repinyt tätä keskusteluyhteyttä rikki. Kun neuvotteluyhteys on säilynyt työmarkkinaosapuolten

¹³⁰ Kaleva 16.10.2005: ”Paraatipuheita”

¹³¹ Keski-suomalainen 17.02.2006: ”Vastakkainasettelu jatkuu”

¹³² Palkkatyöläinen nro 3/2005: ”Kilpailukyky on kaiken äiti”

kesken, yhteiskuntarauha ei ole ollut missään vaiheessa todellisesti uhattuna.¹³³ Samalla kolmikantainen konsensus on säilynyt ajoittain vahvastakin kritiikistä huolimatta. Siitä huolimatta on aiheellista kysyä, mille tämä konsensus on rakennettu. Mikäli konsensus on rakennettu työnantaja- ja työntekijäpuolen viime kädessä yhteisille tieto- ja todellisuuskäsityksille, on konsensus paitsi hauras, myös oikeutettu vakavaan kritiikkiin.

4.9.1 Ad hominem -argumentit ja niiden pätevyys: Rorty ja Foucault

Konsensukseen pyrkivä työmarkkinapolitiikka sisältää ongelmallisia kohtia, joita voidaan valaista kahden ”modernin” yhteiskuntafilosofin, Richard Rortyn ja Michel Foucault’n kautta. Molemmat retoriikkaa tutkineet filosofit näkevät nimittäin ongelmallisena sen, että yhteiskunnallisissa diskursseissa tietty retorinen puhetapa kohoaa usein hegemoniseen asemaan, joka paitsi auktorisoi tietyn todellisuuskäsityksen, myös muokkaa ja vahvistaa diskursiivisia valtasuhteita. Edellä käydyssä suomalaisen työmarkkinapolitiikan tarkastelussa ilmiö näkyy selvästi.

Rortyn mukaan todellisuutta kuvaava kieli on luonteeltaan retorista. Vaarallista tämän kielen luonteessa on se, että ihmiset voivat uskoa käytössään olevien sanastojen luonteen olevan universaaleja. Uskomus, jonka mukaan neutraali kieli pystyy kuvaamaan maailmaa ”sellaisena kuin se on”, vertautuu Rortyn filosofiassa vaaralliseen harhauskoon. Retoriikan salakavaluus piilee myös siinä, että se hämärtää yksityisen ja julkisen välistä suhdetta. Rortyn mukaan se, että ihminen valitsee jonkin kielen universaaliin asemaan ja tekee siitä julkisen auktoriteetin, johtaa yksityisen luovuuden ja ymmärtämisen väheksymiseen (katso Puro 2006, 146).

Foucault on Rortyn samoilla linjoilla Rortyn kanssa. Foucault’n mukaan ihmisten hallussa pitämä tieto luo ”diskursiivista käytäntöä”, mikä merkitsee sitä, että tietoa sovelletaan käytäntöön ja sosiaalisiin tilanteisiin – ja samalla luodaan uutta tietoa. Retoriikassa on Foucault’n mukaan kyse juuri tämän diskursiivisen käytännön ymmärtämisestä. Diskurssissa valta-asemaan kohoavat ne, jotka valvovat ja ylläpitävät sosiaalista tietojärjestelmää, ja retoriikka on tämän diskursiivisen vallan ylläpitämistä.

¹³³ Vertaa esimerkiksi keväällä 2006 Ranskassa käytyihin katumellakoihin ja Helsingin Sanomien 23.04.2006 pääkirjoitukseen: ”Konsensus ehkä sittenkin hyvästä”

Retorinen toiminta luo valtarakenteita, ja jotta nämä valtarakenteet nähdään ja ymmärretään, retoriseen toimintaan on suhtauduttava varauksella ja kriittisesti (emt. 150-151).

Mistä kritiikki sitten syntyy? Rortyn ja Foucault'hon viitaten, argumentoinnista, uuden tiedon luomisesta, joka on vastakohtana nykyisille tieto- ja todellisuuskäsityksille. Jotta työmarkkinapoliittinen diskurssi ja sen luomat valta-asemat muuttuisivat, uskomus kielen neutraaliuteen ja universaaleihin lainalaisuuksiin on kyseenalaistettava. Kilpailutaloudellis-poliittisen kielen hegemoninen valta-asema ja kilpailuparadigma eivät ilmennä universaalia auktoriteettia vaan luovat sitä.

Ad hominem -argumentaatio, silloin kun se kiinnittyy puhujan asemaan, rooliin ja ymmärrykseen, ei siten ole lakaistavissa maton alle pelkkänä henkilökohtaisuuteen menemisenä. Rortyn ja Foucault'n mukaan on aivan aiheellista kyseenalaistaa vastapuolen todellisuus- ja tietokäsitysten pohja ("ymmärrys"), sillä heidän mukaan ne voivat perustua joko väärälle oletukselle neutraalin kielen mahdollisuudesta kuvata maailmaa "sellaisena kuin se on"; tai sitten nämä käsitykset ilmentävät diskursiivista käytäntöä ja valta-asemaa ("roolia"), joka voidaan aiheellisestikin kyseenalaistaa. Foucault'n mukaan retoriikka valtaa luovana instrumenttina määrittelee toimijoiden identiteettejä synnyttäen siten pakon toimia vallan määrittelemällä tavalla (emt. 151). Kärjistäen, poliittinen toimija ei Rortyn ja Foucault'n mukaan voi asettua identiteettinsä, tieto- ja todellisuuskäsitystensä sekä edustamansa valtaryhmittymän taakse esittämään neutraalin kielen kautta poliittisista pyrkimyksistä riisuttuja "puhtaita" argumentteja. Siten jokainen poliittinen toimija on tuomittu persoonansa ja taustansa jatkuvaan kyseenalaistamiseen.

5. Johtopäätökset

5.1 Kilpailuvaltion puhetavat

Tutkimus alkoi oletuksesta, jonka mukaan suomalaisessa yhteiskunnassa on tapahtunut paradigmanmuutos, jossa perinteinen hyvinvointivaltio-ajattelu on saanut rinnalleen uudenlaisen poliittisen fokuksen. Tätä fokusta on tässä tutkimuksessa nimitetty Philip G. Cernyyn (1990) viitaten kilpailuvaltion paradigmaksi. Oletus sisälsi väitteen, jonka mukaan poliittisen paradigman vaihdos merkitsi uudentyyppisen poliittisen kielen syntyä. Tämä kieli ristittiin tutkimuksen jo otsikossa ”kilpailuvaltion kieliopiksi”. Kilpailun kieli syntyi ja kehittyi Suomessa 1980- ja 1990-lukujen aikana poliittisten mullistusten yhteydessä. 1980-luvun aikana Suomessa alettiin toteuttaa siirtymää ”suunnittelutaloudesta kilpailutalouteen” (Alasuutari 2004; 2006). Samalla poliittinen painopiste siirtyi ulko- ja turvallisuuspolitiikasta talouspolitiikkaan (Kantola 2004). 1990-luvun alussa Neuvostoliitto hajosi ja Suomi vajosi vakavaan talouskriisiin. Mullistukset vaikuttivat jokaiseen poliittiseen sektoriin, myös työmarkkinasektoriin, jossa tapahtui ”työmarkkinajärjestöjen marssikäännös” (Julkunen 2001).

Tämä työmarkkinapoliittisen retoriikan analyysi keskittyi tutkimusaineistonsa osalta vuosiin 2005-2006, aikaan, jolloin edellä mainituista muutoksista oli kulunut jo kymmenen vuotta, enemmänkin. Ajanjaksona Suomi on kokenut suuren ja pitkäkestoisen taloudellisen noususuhdanteen, mutta työnantajajärjestöt eivät ole olleet tyytyväisiä. Työnantajajärjestöjen puhetapa on ilmaissut tyytymättömyyttä ja tulevien kriisien ennakoitua, aivan kuin uusi talouskatastrofi jo kolkuttaisi Suomen neidon ovella. Työnantajajärjestöt ovat vaatineet kilpailukyvyn nimissä yhteiskunnalta ja erityisesti ay-liikkeeltä jatkuvaa joustamista, tehostamista sekä jäykkyyksien ja ”tehottomuuden” karsimista. Näitä vaatimuksia on terästetty toisilla, entistä radikaalimmilla vaatimuksilla: solidaarinen palkkapolitiikka pitää lopettaa, minimipalkkasäännöistä tulee luopua, lakko-oikeutta tulee rajoittaa ja ”liian” kattavaa sosiaaliturvaa tulee leikata.

Tämän tutkimuksen väitteenä oli ajatus, jonka mukaan siirtymä perinteisestä hyvinvointivaltioparadigmasta kilpailuvaltioparadigmaan merkitsi uudentyyppisen poliittisen puhutavan syntyä, joka vaikutti työmarkkinajärjestöjen diskurssiin ja niiden välisiin valtasuhteisiin. Oliko tämä väite tutkimuksessa käytetyn retorisen analyysin kautta peilattuna oikea? Edellä käydyn tarkastelun valossa näin voidaan väittää. Muutamat lisähuomiot lienevät olevan tarpeen.

Ensinnäkin, Cernyn (1990) kuvaama muutos hyvinvointivaltioajattelusta kilpailuvaltioajatteluun on ollut yleismaailmallinen. Neuvostoliiton romahtaminen ja kylmän sodan päättyminen yhdessä 1970-luvulta alkaen jatkuneen voimakkaan globalisaatiokehityksen kanssa on aiheuttanut sen, että suomalaisenkin politiikan luonne on muuttunut (katso luku 2.3.1). Muutoksen käsite, jota työnantajapuoli on retoriikassaan voimakkaasti korostanut, on siten todellisessa yhteydessä maailmanlaajuiseen kehitykseen. Mutta kuten STTK:n Mikko Mäenpää kärjistäen lausui luvussa 4.4, tämän ei tarvitse merkitä sitä, että työnantajajärjestöt olisivat nyt ”10-0 -tilanteessa” ay-liikkeeseen nähden. Muutoksen käsite, jota tässä tutkimuksessa laajalti analysoitiin, on itsessään liian epämääräinen, jotta sen nimissä voitaisiin – tai olisi edes syytä – empimättä hyväksyä radikaalitkin poliittiset vaatimukset.

Toiseksi, vaikka työnantajajärjestöt ovatkin tutkimusaineiston valossa olleet työmarkkinapoliittisessa diskurssissa selvästi niskan päällä työntekijäjärjestöihin nähden, ei ay-liike suinkaan ole helposti antanut kiistakysymyksissä periksi. Vaikka työnantajajärjestöt olisivatkin omineet Foucault’n ”diskursiiviseksi vallaksi” nimeämän retoriikan käytön valta-aseman, ay-liike on yhä poliittisesti vahva instituutio. Tosin on syytä kysyä, kuinka vahvana ay-liike säilyy tulevaisuudessa, mikäli kilpailutaloudellis-poliittisen kielen hegemonia jatkuu.

Sekä kilpailutaloudellinen ajattelu että kansallisten ay-liikkeiden vallan kaventuminen ovat olleet yleismaailmallisia ilmiöitä (vertaa esim. Martin & Schumann 1998; Kosonen 1998). Suomalaisen työmarkkinapoliittisen retoriikan tarkastelu on siten läheisessä yhteydessä niihin diskursseihin, joita käydään tälläkin hetkellä maailmanlaajuisesti. Suomen työmarkkinapoliittinen valta-asetelma ei siten ole pelkästään seuraus työnantajajärjestöjen erinomaisuudesta tai ay-liikkeen heikkoudesta. Tosin tämän tutkimuksen valossa ay-liike on tehnyt virheitä, joita työnantajajärjestöt eivät ole tehneet.

Nämä virheet kiinnittyvät tässä tutkimuksessa juuri poliittisen retoriikan käyttöön. Kuten luvusta 4 nähtiin, ay-liike on puheenvuoroissaan kyllä usein vastustanut työnantajajärjestöjen vaatimuksia, mutta samaan aikaan se on vaikuttanut olevan ilmeisen voimaton työnantajajärjestöjen retoriikan edessä. Vaikka työntekijäjärjestöjen johtajat ovat paikoitellen esittäneet melko voimakastakin kritiikkiä työnantajajärjestöjen puheita vastaan, yleisesti ottaen ay-liike on käyttänyt samaa kilpailutaloudellisesti-poliittista puhetapaa kuin vastapuolensakin. George Lakoffiin viitaten, juuri tämä on ollut ay-liikkeen virheenä – ”he ampuivat itseään jalkaan” (Lakoff 2004, 4). Kilpailutaloudellisen puheen hegemonia tarjosi työnantajajärjestöille runsaat apajat retorisen-mielellisiä kehyksiä, jotka piti vain nostaa esiin ja soveltaa työmarkkinapoliittiseen diskurssiin. Näin ne tekivätkin, ja poliittisen puheen avainsanoiksi muodostuivat ajan myötä sellaiset termit kuten ”kilpailukyky”, ”muutos”, ”jäykkyys”, ”jousto”, ”innovaatiot” ja ”kannustaminen” (Kantola 2004; 2006). Ay-liike ei ainoastaan hyväksynyt näitä termejä, se myös adaptoi ne omaan puheeseensa.

5.2 Mitä ay-liike olisi voinut tehdä toisin?

”Kilpailu, kilpailu, kilpailu. Kysyntä, tarjonta, markkinat, markkinat. Autuaaksi tekeviä sanoja kelpaa pyöritellä, mutta mitä niillä tarkoitetaan? Mitä kilpailu on?” (Holvas & Vähämäki 2005, 95).

Adaptoituaan kilpailutaloudellisen puhetavan omaan retoriikkaansa ay-liike oli suhteellisen voimaton vastaamaan työnantajajärjestöjen vaatimuksiin. Ay-liike hyväksyi kilpailun työmarkkinoita jatkuvasti määrittävänä tekijänä, ja työnantajapuolen poliittisen puhetavan mukaan tämä aksiooma riitti perustelemaan alati toistuvat, voimakkaat vaatimukset työmarkkinapoliittisista uudistuksista. Työnantajapuolen – ja yleisemminkin oikeistolaisen – retoriikan mukaan nämä uudistukset muutoksineen ja uhrauksineen edustivat ”välttämättömyyttä”.

Mistä tämä ”välttämättömyys” kumpusi? Holvaksen ja Vähämäen (2005) mukaan kyvystä hallita ja käyttää retoriikkaa oikein:

”Oikeistoälymystö, sikäli kuin sellainen kummajainen voi olla olemassa, vetoaa luonnontieteeseen ja behavioristisiin välttämättömyyksiin, sellaisiin kuin

markkinatalouden lait, luonnonvalinta ja vapaa kilpailu. Oikeistoa voidaan syyttää kaikesta, mutta ei siitä, että sen retoriikka olisi ehdollista, varauksellista, sävyisää ja kesytettyä. Oikeisto osaa puhua pakollisista asioista” (emt. 175).

Ay-liikkeen ongelmana luultavasti on ollut juuri se, että sen puhetapa on ollut liian ”varauksellista, sävyisää ja kesytettyä”. Ongelma on kuitenkin lähtöisin syvemmältä kuin pelkästä haluttomuudesta käyttää ehdottomuuteen nojautuvaa puhetapaa. Työmarkkinapoliittisen diskurssin avaintermit sisältävät vahvat kilpailutaloudelliset kehykset, ja vahvistaakseen asemiaan tässä diskurssissa ay-liikkeen on ensin pyrittävä vaihtamaan nämä kehykset toisiin, oman agendansa kannalta paremmin sopiviin termeihin. Toisin sanoen, ay-liikkeen ei pidä enää argumentoida työmarkkinapoliittisessa diskurssissa kilpailutaloudellisin termein, tai ainakin sen on selvennettävä sekä itselleen että kuulijoille, mitä nämä termit todellisuudessa kätkevät sisälleen.

Ensinnäkin, ay-liikkeen on täsmennettävä puheissaan, mitä työnantajajärjestöjen korostama kilpailukyvyn jatkuva ylläpito ja vahvistaminen käytännössä tarkoittaa. Mikäli sen katsotaan tarkoittavan jatkuvaa ”joustamista”, tehostamista”, ”palkkamalltia” ja työntekijöiden oikeuksien purkamista, nämä seikat on tuotava selkeästi esiin. Toiseksi, ay-liikkeen on kysyttävä, mitä hyötyjä hyvä kilpailukyky tuo mukanaan Suomelle ja suomalaisille. Mikäli se merkitsee lisääntyviä rahavarantoja suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan säilyttämiselle, ay-liikkeen on osoitettava riittävän selvästi tämä yhteys. Kääntäen, mikäli kansallisen kilpailukyvyn ja suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan turvaamiselle ei löydy vahvaa linkkiä, ay-liikkeen on helppo argumentoida työnantajajärjestöjen vaatimuksia vastaan kysymällä, mitä hyötyä kilpailukyvystä huolehtimisella ylipäätään on.

Ay-liikkeen olisi siis oltava ”reaktiivisen” sijaan ”proaktiivisempi”: sen tulisi pyrkiä ohjaamaan työmarkkinapoliittista diskurssia uuteen suuntaan sen sijaan, että se tyytyisi argumentoimaan entiseen tapaan. Tätä seikkaa mm. Holvas & Vähämäki (2005, 179) ovat peräänkuuluttaneet (tosin yleisemmin vasemmistoon viitaten) kirjoittaessaan:

”Käytännössä vasemmiston ainoana tehtävänä tuntuu kuitenkin olevan jarruttaminen, hidastaminen ja valittaminen. Vasemmisto ei käännä vallitsevaa kielenkäyttöä sitä itseään vastaan, vaan jättää sen ennalleen ja sitten marmattaa asiasta. Kuitenkin alipalkkatut opettajat voisivat lakkoilla ja mutista sovellettuja oikeistolaisfraaseja ’huonon markkinatilanteen syy, ei minun’, ’muuten kyllä tekisin töitä, mutta kun

tämä on toimialakriisi’, ’en ole vastuussa lakosta’, ’ei tälle voi mitään, globaali työvoima jyllää, itse en voi kontrolloida mitenkään tilannetta’”.

Holvas ja Vähämäki antavat ymmärtää, että työnantajapuolen retoriikkaa olisi mahdollista ironisoida ja tehdä siitä viimekädessä naurunalaista. Tämä on retorisesti mahdollista, mutta tuskin järkevin tapa toimia – ainakaan yhteiskunnallis-institutionaalisen ay-liikkeen kannalta.

Sen sijaan – kuten edellä on jo esitetty – ay-liikkeen luultavasti kannattaisi pyrkiä kehystämään retoriikkansa uusilla termeillä. Koska nykyistä diskurssia määrittävät kilpailutaloudellisin kehyksin varustetut puheet joustavuudesta, globalisaatiosta, kilpailukyvyistä, kiristyvistä kilpailusta, kustannuksista, tuottavuudesta, tehottomuudesta, yleisestä markkinatilanteesta, ajan ja tilanteen muutoksista, välttämättömyydestä, mahdottomuudesta ja mahdollisuudesta, ay-liikkeen olisi syytä pyrkiä vaihtamaan nämä termit, sikäli kun se on mahdollista. Tästä voidaan esittää muutama esimerkki. Kun työnantajapuoli puhuu ”joustavuudesta”, ay-liike voisi jatkaa keskustelua jättämällä ”joustavuuden” pois ja puhua sen sijaan esimerkiksi ”saavutettujen työehtojen purkamisesta. Jos työmarkkinoita syytetään tehottomiksi, ay-liike voisi kääntää syytteen vaatimukseksi työtehon kiristämiseksi. Puhuttaessa globalisaatiosta ja kilpailukyvyistä ay-liike voisi korostaa Suomen asemaa laadukkaiden tuotteiden ja korkean osaamisen mallimaana, ja viitata siten Robert Reichin malliin ”ylöspäin kilpailusta” (katso luku 4.3.3). Tässä Reichin mallissa kilpailukyky ei näyttäyty hyvinvointivaltion antiteesinä, vaan päinvastoin juuri kilpailukykyä lisäävänä tekijänä. Samalla työnantajajärjestöjen vaatimukset joutuisivat outoon valoon; nyt teesi hyvinvointivaltion kalleudesta ja sen huonontavasta vaikutuksesta kilpailukykyyn kääntyisi pääläelleen ja kilpailukyky näyttäytyisi nimenomaan suomalaisen hyvinvointivaltion seurauksena. Yleisesti ottaen, mikäli ay-liike pystyisi identifioimaan itsensä kansallisena, suomalaista hyvinvointivaltiota suojelevana instituutiona, työnantajajärjestöt ja liberalistinen oikeisto vertautuisivat siihen nähden tätä hyvinvointia uhkaavina tekijöinä. Kenties tämä voisi laimentaa puheet ”dynaamisista” ja ”staattisista” ajatusmalleista, ja tuoda sen sijaan tilalle dikotomian yhteiskunnan hyvinvoinnista ja sen uhista. Mutta miten Suomi ja suomalaisuus ylipäättään näyttäytyvät kilpailuvaltion kieliopissa? Tutkimuksen lopuksi tätä kysymystä on syytä tarkastella lyhyesti.

5.3 Suomi ja suomalaisuus kilpailuvaltion kieliopissa

Työmarkkinapoliittisen retoriikan tarkastelussa Suomi ja suomalaisuus ilmenivät kiehtovan kaksijakoisesti. Suomea saatettiin peilata tilanteesta ja puhujasta riippuen joko positiivisin tai negatiivisin superlatiivien kautta. Tutkimusaineiston empiirisessä tarkastelussa yleislinja ilmeni selvästi: elinkeinoelämä ja työnantajapuoli olivat puheissaan huomattavasti kriittisempiä Suomea kohtaan kuin ay-liike. Huomiota tukee Helsingin Sanomien toimittaja Teemu Luukan kirjoitus, jossa hän sanoo hieman poleemisesti: ”Monesti elinkeinoelämän edunvalvojien puheissa tappavan verotuksen ja joustamattomien työehtojen Suomi on kuulostanut niin surkealta maalta, että on ylipäättään ihme, että joku täällä vielä uskaltaa ja kehtaa yrittää”.¹³⁴ Sama kahtia jakautuneisuus tuli ilmi, kun työmarkkinajärjestöiltä kysyttiin, mitä mieltä ne olivat Suomen kansainvälisestä vetovoimaisuudesta. EK:n Seppo Riski arveli, ettei Suomi ole kovin houkutteleva. STTK:n Mikko Mäenpää puolestaan uskoi, että turvallisenä ja puhtaana maana Suomi voi olla entistä kiinnostavampi maa epävarmassa maailmassa.¹³⁵

Mielenkiintoista sinänsä, myös tutkimuksessa käytettyjen sanomalehtien pääkirjoitustoimittajat vaikuttavat asennoituvan Suomeen ja suomalaisuuteen toisinaan hyvinkin negatiivisesti. Esimerkiksi kevään 2005 paperiteollisuuden työtaistelun aikana työnantajapuolen järjestö Metsäteollisuus kuvattiin ”ristiretkelle lähteneenä” ja ”paperimiesten päähän uutta oppia iskostavana”. Suomalaisten henkistä kapasiteettia kyseenalaistettiin toteamalla, että ”Oppia on yritetty jyrätä suomalaisten päähän vuositolkulla puhumalla, kirjoittamalla ja perustelemalla perustelemasta päästyä, mutta menestys on ollut heikko”.¹³⁶ Suomalaisuus voi ilmetä tekstissä lukijan tulkinnasta riippuen joko yksinkertaisuutena tai paksukalloisuutena. Samana keväänä Turun Sanomissa julkaistiin päätoimittaja Ari Valjakan kolumni, jossa hän kiinnitti huomiota tiettyihin työmarkkinapoliittisiin epäkohtiin ja vertasi Suomea ”kehitysmaaksi muihin pohjoismaihin verrattuna”.¹³⁷

¹³⁴ Helsingin Sanomat 05.05.2006: ”Hyvä meno hiljensi marmatuskoneen”

¹³⁵ Kaleva 16.03.2006: ”Työmarkkinajärjestöt vetoavat ulkomaisen työvoiman puolesta”

¹³⁶ Kaikki lainaukset Risto Uimosen pääkirjoituksesta Kalevassa 08.05.2005: ”Oppia globalisaatiosta taotaan päähän väkisin”

¹³⁷ Turun Sanomat 20.03.2005: ”Omaan jalkaan ampujat” (päätoimittaja Ari Valjakan kolumni)

Lehdistö näyttää siten suhtautuvan yhtä kaksijakoisesti Suomeen ja suomalaisuuteen kuin työmarkkinajärjestökin. Tämä kaksijakoisuus yhdistyy mielenkiintoisesti siihen, mitä Knuutila (1998) on kirjoittanut tarkastellessaan erilaisia suomalaisuus-diskursseja. Knuutilan mukaan suomalaisuutta käsittelevissä diskursseissa aatteellisena ulottuvuutena on ollut ”parhaan mahdollisen maan” kuvitelma sekä menneisyyden että tulevaisuuden perspektiivissä. Knuutilan kirjoituksessa yhdistyy jännittävällä tavalla kriisiretoriikka ja Suomen selviytymisen eetos:

”[...] uhkat on tulkittu ulkoa tuleviksi, mikä on ollut suomalaisuusdiskurssin silmiinpistävä piirre [...]. Kriisireagoinnin retoriikka on yhdenlainen versio suomalaisuuden personoinnista: ahtaalle joutuneen Suomen mielikuvat palautetaan sellaisiin kansakunnan lapsuuden tilanteisiin, joissa vaarat on voitettu. (Knuutila 1998, 206)

Vaikka Knuutila ei työmarkkinajärjestöjä käsittelekään, hänen tekstissään on hämmästyttäviä yhdennäköisyyksiä suomalaisen työmarkkinapolitiikan retoriikkaan. Erityisesti työnantajapuolen puheissa ilmenee (milloin implisiittisesti, milloin eksplisiittisesti) kuvitelma Suomesta ”parhaana mahdollisena maana”, mikä tässä yhteydessä merkitsee erinomaisen kilpailukykyistä maata. Jatkaen, samaisen toimijan kriisiretoriikassa Suomea uhkaavat ulkoa päin tulevat tekijät, kuten jatkuvasti kiristynvä globaali kilpailu, joka uhkaa heikentää Suomen kilpailukykyä ja sitä myötä hyvinvointia. Suomi peilautuu tässä retoriikassa pienenä maana, joka joutuu yksin taistelemaan suuria voimia vastaan. Vaikka kukaan työmarkkinapoliittinen toimija ei tutkimusaineiston perusteella olekaan vielä puhunut ”talvisodan hengestä”, on ajatusta lähes mahdotonta välttää.

”Parhaan mahdollisen maan” kuvitelman vastakohtaksi voidaan ottaa Apo (1998), joka on tarkastellut suomalaisuutta suomalaisuuden stigmatisoinnin tradition kautta. Apon mukaan suomalaisuudessa ilmenee piirre, jota hän nimittää ”itserasismiksi” (Apo 1998, 86). Tämä ”itserasismi” ilmenee Apon mukaan muun muassa siinä, että suomalaisuutta on tapana määritellä jotenkin jälkeenjääneeksi niin sanotusta eurooppalaisuudesta.¹³⁸ Lisäksi suomalaiset ovat Apon mukaan etsineet syytä

¹³⁸ Apo käyttää esimerkkinään keskustelua, jota Suomessa käytiin Euroopan Unioniin liittymisen aikoihin.

kehnuudelleen sellaisista determinoivista muuttujista kuten biologisesta ja kulttuurisesta perimästä sekä kielestä.¹³⁹

Apon käsittelemä ”itserasismien” ilmiö ei ole työmarkkinapoliittisessa retoriikassa yhtä ilmeinen kuin Knuutilan esittämä ”parhaan mahdollisen maan” ajatus, mutta täysin vieraaksikaan se ei tutkimusaineiston valossa jää. ”Itserasismia”, jonka toisena määritelmänä Apo tarjoaa ”itse pilattua identiteettiä” (self-spoilt identity, emt. 86), voidaan havaita muun muassa muutos- ja dynaamisuuspuheissa. Näissä puheissa lukija saattaa lukea ”rivien välistä” suomalaisuuden ominaisuuksina muutosvastarinnan, pysähtyneisyyden ja nurkkakuntaisuuden.

Knuutilan ja Apon huomiot Suomen ja suomalaisuuden hahmottamisen tavoista ovat jo sinällään osuvia mutta erityisen mielenkiintoista on kysyä, miten tämä kaksijakoinen Suomen ja suomalaisuuden käsitystapa yhdistyy tässä tutkimuksessa tarkasteltuun kilpailuvaltion paradigmaan ja George Lakoffin kautta käsiteltyihin retorismielellisiin kehyksiin. Kysymys on toki erittäin laaja, mutta muutamia hahmotelmia on silti mahdollista esittää lyhyesti tässä yhteydessä.

”Parhaan mahdollisen maan” ajatusta voidaan kuvata taiteen termein ”kansallisromanttiseksi” ideaksi Suomesta; pienenä ja heikkona valtiona Suomi pärjää suurten ulkoisten voimien myllerryksessäkin, koska sen kansa on uutteraa ja sisukasta. Suomalaisessa kirjallisuudessa tätä myyttistä ja sankarillista suomalaisuuskuvaava ovat kuvanneet muun muassa J.L. Runeberg ja Z. Topelius. Kiinteässä yhteydessä tällaiseen romantisoituun Suomi- ja suomalaisuuskuvaan on myöhemmässä kirjallisuudessa, esimerkiksi Väinö Linnan teoksissa esiin tuotu pärjäämisen eetos. Linnan Täällä Pohjantähden alla -teoksessa Jussilla on alussa vain suo ja kuokka, mutta sitkeällä puurtamisella Jussi paitsi rakentaa itselleen paikkansa maailmassa, myös lunastaa paikkansa yhteisössä, jossa työnteon arvostus on äärettömän korkea. Poleemisesti voidaan kysyä, eikö Jussinkin oma- ja maailmankuva ole peilausta Apon käsittelemästä

¹³⁹ Apo liittyy nämä väitteet kansakunnan syntyvaiheisiin, jossa kuvastuu hänen mukaansa ”eliitin” ja ”tavallisen kansan” välinen kiulu. Suomalaista kansakuntaa on Apon mukaan rakentaneet eliitit (jotka hänen mukaansa ovat lähtöisin porvaristosta, työväestöstä ja maanviljelijäväestöstä), ja poliittisista näkemyseroista huolimatta nämä vaikuttajaryhmät ankuroituivat suuriin emoideologioihin, kuten porvarilliseen kehitysidealismiin ja nationalismiin (emt. 90).

”itserasismista”, jos henkilökohtainen olemassaolon oikeus ja kunnia vertautuu alati ihmisen kykyyn todistaa olevansa työkykyinen yksilö.¹⁴⁰

Puhetavassa, jota tässä tutkimuksessa on nimitetty kilpailuvaltion kieliopiksi, ilmenee implisiittisesti sekä myyttiset runebergiläis-topeliaaniset Suomi-figuurit pienestä mutta menestyvästä pohjoisesta valtiosta että väinölinnamaiset pärjäämisen ja työn eetokset. Yhteinen tekijä näille piirteille on ajatus yhtenäisestä Suomesta ja Suomen kansasta, ”meistä”. Ketkä nämä ”me” ovat, ja ketkä pärjäävät ja menestyvät? Työmarkkinajohtajat eivät ainakaan tutkimusaineiston perusteella ole halunneet näitä kysymyksiä puheissaan juurikaan eritellä, ja voidaan kysyä, kuinka järkevää on edes esittää tällaisia kysymyksiä kilpailuvaltion kieliopista käsin.

Kilpailutaloudellinen kehys viittaa pelikenttään, joka jakautuu peliin osallistuvien pelaajien kesken voittajiin ja häviäjiin. Pelien ajatukseen kuuluu se, että pelin päätyttyä julistetaan voittajat. Sopii kuitenkin kysyä, miten voittajat julistetaan pelissä, joka on kestoltaan määrittelemätön ja joka näyttää jatkuvan ikuisuuksiin, *ad infinitum*. Kuten työmarkkinapoliittisen retoriikan tarkastelussa havaittiin, edes pitkään jatkunut voimakas positiivinen talouskehitys ja yritysten menestys kansainvälisillä markkinoilla ei saa työmarkkinapoliittisia toimijoita julistamaan voiton menneen Suomelle ja suomalaisille. Päinvastoin, kriisiretoriikka on pysynyt työmarkkinajohtajien puheissa vahvana taloudellisesta menestyksestä huolimatta. Kenties juuri siksi voitaneen kyseenalaistaa ajatus siitä, että mikään keinotekoinen kollektiivi, ”Suomi” tai ”me”, haalisi kilpailutaloudellisessa pelissä voiton, maineen ja kunnian. Sen sijaan voidaan olettaa, että kilpailutaloudellisesta pelistä koituva menestys ajautuu pelistä hyötyville yksilöille ja niistä koostuville yhteiskunnallisille eturyhmille, kun taas toisten, jäljelle jäävien pelaajien kohtaloksi jää ”kilpailutilanteen vaatimien” jatkuvien ponnisteluiden suorittaminen ilman kilpailusta luvattua voittoa, ilman uhrauksista luvattua lunastusta.

¹⁴⁰ Kolumnisti Jyrki Lehtola (2001) on käsitellyt Väinö Linnan kirjoissa edustettua työn ja pärjäämisen eetosta kirjoittaen: ”Suurten sukupolvien jälleenrakennustyöhön liittyvissä tarinoissa punaisena lankana kulkee selviytymisen eetos: se itsestäänselvyys, jolla oma minä uhrataan ja omista toiveista luovutaan, jotta ei vain luhistuta pelkäksi työksi muuttuneelle elämäntaipaleelle. Eli kuten Väinö Linna roskaromaanissaan niin hassusti kuvailee: ’miehen koko kunnia oli hänen pärjäämisensä varassa’. *Vaikka läpi harmaan kiven*. Sellainen on suomalaisen (ja) työn luonne. Suomalaisen on saatava tehdä perheensä ja kunniansa vuoksi valintoja, jotka johtavat menetyksiin ja kärsimykseen sekä omasta identiteetistä luopumiseen. Niiden ansiosta voi sitten elämän illassa osoittaa katkeruuden sijasta tyytyväisyyttä siitä, että selvisi rääkistä hengissä, että uhrasi itsensä oman selviytymisensä eteen” (Lehtola 2001, 135).

Lähteet

Alasuutari, Pertti (1996): Toinen tasavalta: Suomi 1946-1994. Tampere: Vastapaino.

Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.) (1998): Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Tampere: Vastapaino.

Alasuutari, Pertti (2004): Suunnittelutaloudesta kilpailutalouteen: miten muutos oli ideologisesti mahdollinen? Teoksessa Risto Heiskala (toim.): Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta Sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys. Helsinki, 2004, verkkojulkaisu <http://www.sitra.fi/Julkaisut/Heiskala.pdf> [viitattu 16.01.2007]

Alasuutari, Pertti (2006): Suunnittelutaloudesta kilpailutalouteen: miten muutos oli ideologisesti mahdollinen? Teoksessa Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva: Uusi Jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Tampere: Gaudeamus, s. 43-64.

Apo, Satu (1998): Suomalaisuuden stigmatisoinnin traditio. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Tampere: Vastapaino, s. 83-128.

Blomstedt, Jan (2003): Retoriikkaa epäilijöille. Lokikirjat: Helsinki.

Burke, Kenneth (1969): A Grammar of Motives. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Böckerman, Petri (2002): Elinkeinorakenteen muutos ja yhteiskunnalliset jaot. Teoksessa Piirainen, Timo & Saari, Juho: Yhteiskunnalliset jaot – 1990-luvun perintö? Helsinki: Gaudeamus, s. 83-98.

Cerny, Philip G. (1990): The Changing Architecture of Politics. Structure, Agency, and the Future of the State. London: SAGE Publications.

Hart, Roderick P. (1997): *Modern Rhetorical Criticism*. Boston: Allyn and Bacon.

Heiskala, Risto (toim.) (2004): *Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta Sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys*. Helsinki, 2004, verkkojulkaisu <http://www.sitra.fi/Julkaisut/Heiskala.pdf> [viitattu 16.01.2007]

Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.) (2006): *Uusi Jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Tampere: Gaudeamus

Heiskala, Risto (2006): *Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros*. Teoksessa Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva: *Uusi Jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Tampere: Gaudeamus, s. 14-42.

Helkama, Klaus & Seppälä, Tuija (2004): *Arvojen muutos Suomessa 1980-luvulta 2000-luvulle*. Teoksessa Risto Heiskala (toim.): *Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta Sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys*. Helsinki, 2004, verkkojulkaisu <http://www.sitra.fi/Julkaisut/Heiskala.pdf> [viitattu 16.01.2007]

Hoikkala, Tommi & Salasuo, Mikko (toim.) (2006): *Prekaariaruoska? Portfoliosukupolvi, perustulo ja kansalaistoiminta*. Nuorisotutkimusverkosto 2006. Nuorisotutkimusseuran verkkojulkaisu: www.nuorisotutkimus.fi/prekaariaruoska.pdf [viitattu 16.01.2007]

Holvas, Jakke & Vähämäki, Jussi (2005): *Odotustila*. Helsinki: Teos.

Hämäläinen, Timo J. & Heiskala, Risto (2004): *Sosiaaliset innovaatiot ja yhteiskunnan uudistumiskyky*. Sitra 271. Helsinki: Edita.

Hänninen, Sakari (1996): *Puhe on hyvinvoinnista – ja ehdollistamisen retoriikasta*. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka: *Pelkkää retoriikkaa*. Tampere: Vastapaino, s. 161-174.

Ilmonen, Kaj & Kevätsalo, Kimmo (1995): *Ay-liikkeen vaikeat valinnat*. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos.

Ilmonen, Kaj (2005): Kansalaisyhteiskunta ja yhteiskunnan uudistumiskyky. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos.

Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1994): Joustavaan työaikaan vai työajan uusjakoon? Tampere: Vastapaino.

Julkunen, Raija (2001): Suunnanmuutos. 1990-luvun lopun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Kahri, Tapani (2001): Viheltääkö pilli? Helsinki: Otava.

Kantola, Anu (1999): Maailmantalouden monet kasvot. Teoksessa Kantola et. al.: Maailman tila ja Suomi. Tampere: Gaudeamus, s. 35-109.

Kantola, Anu (2002): Markkinakuri ja managerivalta. Tampere: Lokikirjat.

Kantola, Anu (2004): Suomea trimmaamassa – strategiset retoriikat yrityksissä, politiikassa ja ay-liikkeessä. Teoksessa Risto Heiskala (toim.): Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta Sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys. Helsinki, 2004, verkkojulkaisu <http://www.sitra.fi/Julkaisut/Heiskala.pdf> [viitattu 16.01.2007]

Kantola, Anu (2006): Suomea trimmaamassa: suomalaisen kilpailuvaltion sanastot. Teoksessa Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva: Uusi Jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Tampere: Gaudeamus, s. 156-178.

Kasvio, Antti & Nieminen, Ari (1999): Kilpailu työstä. Vammala: Tampere University Press.

Kauppinen, Timo (2005): Suomen työmarkkinamalli. Helsinki: WSOY.

Kevätsalo, Kimmo (1999): Jäykät joustot ja tuhlatut resurssit. Tampere: Vastapaino.

Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti (1998): Suuri lama: Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Helsinki: Taloustieto.

Kiander, Jaakko (2002): Talouskasvu ja yhteiskunnalliset jaot. Teoksessa Piirainen, Timo & Saari, Juhon: Yhteiskunnalliset jaot – 1990-luvun perintö? Helsinki: Gaudeamus, s. 60-82.

Knuuttila, Seppo (1998): Paikan synty suomalaisena ilmiönä. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Tampere: Vastapaino, s. 191-214.

Korten, David C. (1997): Maailma yhtiöiden vallassa. Helsinki: Like.

Kosonen, Pekka (1998): Pohjoismaiset mallit murroksessa. Tampere: Vastapaino.

Kuusisto, Riikka (1996): Sodan retoriikasta. Persianlahden ja Bosnian konfliktit läntisten suurvaltajohtajien lausunnoissa. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka: Pelkkää retoriikkaa. Tampere: Vastapaino, s.267-292.

Lakoff, George (2002): Moral Politics. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, George (2004): Don't Think of an Elephant! Chelsea Green Publishing.

Lehtola, Jyrki (2001): Teokset I. Juva: WSOY.

Luostarinen, Heikki & Uskali, Turo (2006): Suomalainen journalismi ja yhteiskunnan muutos. Teoksessa Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva: Uusi Jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Tampere: Gaudeamus, s. 179-201.

Martin, Hans-Peter & Schumann, Harald (1998): Globalisaatioloukku. Hyökkäys demokratiaa ja hyvinvointia vastaan. Tampere: Vastapaino.

Paloheimo, Heikki & Wiberg, Matti (1996): Poliitiikan perusteet. Porvoo: WSOY.

Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.) (1996): Pelkkää retoriikkaa. Tampere: Vastapaino.

Palonen, Kari (1988): Tekstistä politiikkaan. Hämeenlinna: Vastapaino.

Perelman, Chaïm & Olbrechts-Tyteca, Lucie (1969): The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Perelman, Chaïm (1996): Retoriikan valtakunta. Tampere: Vastapaino.

Piirainen, Timo & Saari, Juho (2002): Yhteiskunnalliset jaot. Helsinki: Gaudeamus.

Puro, Jukka-Pekka (2006): Retoriikan historia. Helsinki: WSOY.

Reini, Jorma (1996): Pispalasta Bulevardille. Helsinki: Edita.

Rifkin, Jeremy (1997): Työn loppu. Helsinki, Porvoo, Juva: WSOY.

Siltala, Juha (2004): Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Keuruu: Otava.

Summa, Hilikka (1996): Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan – Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka: Pelkkää retoriikkaa. Tampere: Vastapaino, s. 51-84.

Taivalsaari, Eero (1990): Konsensus: Johdatus Suomen 1980-luvun historiaan. Helsinki: WSOY

Tiihonen, Seppo (2004): Poliittisen hallitsemisen ja julkisen hallinnon kehitys. Teoksessa Risto Heiskala (toim.): Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta Sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys. Helsinki, 2004, verkkojulkaisu <http://www.sitra.fi/Julkaisut/Heiskala.pdf> [viitattu 16.01.2007]

Torfin, Jacob (1999): New Theories of discourse: Laclau, Mouffe, Zizek. Oxford: Blackwell.

Vähämäki, Jussi (2003): Kuhnurien kerho. Helsinki: Tutkijaliitto.

Väyrynen, Raimo (2001): Globalisaatiokritiikki ja kansalaisliikkeet. Helsinki: Gaudeamus.

Wilenius, Markku (2004): Yhteiskunnallisen ennakkoinnin rooli tulevaisuuden haasteiden tunnistamisessa. Teoksessa Risto Heiskala (toim.): Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta Sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys. Helsinki, 2004, verkkojulkaisu <http://www.sitra.fi/Julkaisut/Heiskala.pdf> [viitattu 16.01.2007]

Wilenius, Markku (2006): Yhteiskunta, tulevaisuus ja ennakointi. Teoksessa Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva: Uusi Jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Tampere: Gaudeamus, s. 218-237.

Wilson, John (1990): Politically Speaking. Oxford: Basil Blackwell.

Tutkimusaineistohakemisto

- Helsingin Sanomat 25.11.2006: ”Ihalainen: Herlin puhuu outoja”
- Helsingin Sanomat 24.11.2006: ”EK:n Antti Herlin: Laittomien lakkojen poistaminen aloitettava ensi vuonna”
- Helsingin Sanomat 03.10.2006: ”Ihalainen esittää palkankorotuksia veronkevennysten sijaan”
- Helsingin Sanomat 02.10.2006: Työmarkkinajohtajien haastattelu
- Helsingin Sanomat 28.09.2006: ”EK kuhisee säästöliekillä”
- Helsingin Sanomat 11.07.2006: ”Pyhä työ muuttui paskaduuneiksi”
- Helsingin Sanomat 05.06.2006: ”Elinkeinoelämän keskusliiton Riski tyrmää SAK:n ehdotukset”
- Helsingin Sanomat 04.06.2006: ”Ay-liike etsii keinoja tarttua pätkätyöläisten ongelmiin”
- Helsingin Sanomat 08.05.2006: ”Paikallinen sopiminen vie palkkoja yhä yksilöllisempään suuntaan”
- Helsingin Sanomat 05.05.2006: ”Hyvä meno hiljensi marmatuskoneen”
- Helsingin Sanomat 05.05.2006: ”Suomen taloudessa hurja meno miltei jokaisella toimialalla”
- Helsingin Sanomat 30.04.2006: ”Suomi tarvitsee lisää hyviä työpaikkoja” (Lauri Ihalaisen kirjoitus)
- Helsingin Sanomat 23.04.2006: ”Konsensus ehkä sittenkin hyvästä” (pääkirjoitus)
- Helsingin Sanomat 08.04.2006: ”Halonen peräsi yrityksiltä yhteiskuntavastuuta”
- Helsingin Sanomat 16.03.2006: ”Suomi selviytyy, jos hyväksymme jatkuvan muutoksen” (Christoffer Taxellin kirjoitus)
- Helsingin Sanomat 05.03.2006: ”Kevätsalon päätelmiä kavahdettava”
- Helsingin Sanomat 26.02.2006: ”Väestön vauraus ei riipu yrittäjien määrästä”
- Helsingin Sanomat 21.02.2006: ”Epävarmuus vie työstä ilon” (pääkirjoitus)
- Helsingin Sanomat 16.02.2006: ”EK vaatii laittomista lakoista nykyistä suurempia sakkoja”
- Helsingin Sanomat 26.11.2005: ”Ihalainen: Työnantajat, tehkää työpaikoilla parempaa yhteistyötä”
- Helsingin Sanomat 22.11.2005: ”Akava: EK:n patistettava liittonsa työehtosopimukseen”

Helsingin Sanomat 12.11.2005: ”STTK aikoo keskittää toimintaansa suoraan työpaikoille”

Helsingin Sanomat 31.10.2005: ”Mäenpää: Tupomalli ei huomioi riittävästi yritysten kilpailukykyä”

Helsingin Sanomat 10.10.2005: ”Riski: Palkankorotusuudistus pakko aloittaa jo ensi talvena”

Helsingin Sanomat 11.09.2005: ”Sopimusyhteiskunta toimii hyvin tässä ajassa”
(Mikko Mäenpään kirjoitus)

Helsingin Sanomat 04.09.2005: ”Sopimusyhteiskunta uhkaa hyvinvointia” (Jussi Järventauksen kirjoitus)

Helsingin Sanomat 09.07.2005: ”Ay-liikkeen globalisoiduttava markkinoiden myötä”
(Mikko Mäenpään kirjoitus)

Helsingin Sanomat 22.04.2005: ”Hallitus torjuu EK:n vaatimuksen puuttua laittomiin lakkoihin”

Helsingin Sanomat 26.03.2005: ”Ay-liikkeen työllistämiskeinot vähissä”

Helsingin Sanomat 26.03.2005: ”Etujärjestöt kertovat, miten Suomi pysyy taloudellisesti menestyvien maiden joukossa”

Helsingin Sanomat 13.03.2005: ”Uusi ammattijärjestö aikoo haastaa myös Loimaan kassan”

Helsingin Sanomat 09.03.2005: ”Ay-liike: Hajasijoituspolitiikka on vailla kaikkea järkeä”

Kaleva 11.07.2006: ”SAK mies- ja STTK naisvaltaisina”

Kaleva 14.06.2006: ”Irtisanomislain mainetta parannetaan”

Kaleva 08.06.2006: ”SAK muutoksia ennakoimassa”

Kaleva 06.06.2006: ”Pätkätyöläiset SAK:n huolena”

Kaleva 05.06.2006: ”Pätkätyöongelma nähtävä myös tasa-arvokysymyksenä”

Kaleva 04.06.2006: ”Ihailaisen pätkäkausi käy kaikille”

Kaleva 24.05.2006: ”Keskustelu käännettävä menoista tuloihin”

Kaleva 23.05.2006: ”Akava: Korkeakoulujen aloituspaikkamäärät remonttiin”

Kaleva 16.05.2006: ”Mäenpää uudistaisi tupopöytä”

Kaleva 07.05.2006: ”STTK menettää liiton Akavalle”

Kaleva 04.04.2006: ”Työnantajan vuoro joustaa”

Kaleva 22.03.2006: ”EK haluaa keventää verotusta”

Kaleva 16.03.2006: ”Työmarkkinajärjestöt vetoavat ulkomaisen työvoiman puolesta”

Kaleva 28.02.2006: ”Ensiksi töitä suomalaisille”

Kaleva 16.02.2006: ”Etelärannan kovat teesit” (pääkirjoitus)

Kaleva 16.02.2006: ”EK vaatii hyvän hinnan työrauhasta”

Kaleva 09.02.2006: ”Ihalainen laatisi pelisäännöt isoihin irtisanomisiin”

Kaleva 29.12.2005: ”SAK: Irtisanomiset ja yt-neuvottelut lisääntyivät 2005”

Kaleva 16.12.2005: ”Kansakunnan on oltava ketteränä” (Christoffer Taxellin haastattelu)

Kaleva 25.11.2005: ”Eteläranta painaa päälle” (pääkirjoitus)

Kaleva 10.11.2005: ”Jättiläinen syntyy” (pääkirjoitus)

Kaleva 20.10.2005: ”Peli on nyt pelattu”

Kaleva 16.10.2005: ”Peraatipuheita” (Lauri Ihalaisen haastattelu)

Kaleva 13.10.2005: ”Akavan Piekka paheksuu puheita palkanalennuksista”

Kaleva 10.10.2005: ”EK:n Riski vaatii pikaista palkankorotus uudistusta”

Kaleva 03.10.2005: ”Akava kampanjoi työaikapankkien puolesta”

Kaleva 21.08.2005: ”Taxell vaatii hajautetumpaa sopimusjärjestelmää”

Kaleva 16.08.2005: ”STTK: Yritysten poltetun maan taktiikka tuhoisaa Suomelle”

Kaleva 08.06.2005: ”Ihalainen: Paperikiista periaatteellinen”

Kaleva 28.05.2005: ”Mäenpää: Nokittelu seis, työmarkkina-ilmapiiri myrkyttyy”

Kaleva 25.05.2005: ”Akava varautuu järjestöremonttiin”

Kaleva 23.05.2005: ”Akava: Korkeakoulujen aloituspaikkamäärät remonttiin”

Kaleva 12.05.2005: ”SAK valmis tukemaan paperiliittoa”

Kaleva 08.05.2005: ”Oppia globalisaatiosta taotaan päähän väkisin” (pääkirjoitus)

Kaleva 01.05.2005: ”Ihalainen vaatii tukea Saloniuksen sovittelutyölle, Ahonen vakuutti Paperiliiton sovintohalua”

Kaleva 03.02.2005: ”Riski hoputtaa kumoamaan siirtymäaikalain”

Kaleva 29.01.2005: ”Ihalainen torjuu ehdotuksen vastaorganisaatiosta Evalle”

Kaleva 27.01.2005: ”Fagernäs: Julkisten rahoittajien riskinotto-kykyä lisättävä”

Kaleva 22.01.2005: ”Palkansaajien tutkimuslaitoksesta Evan vastavoima”

Kaleva 19.12.2004: ”Fagernäs: Vuosi aikaa luoda paikallisen sopimisen mallia”

Kaleva 19.12.2004: ”Etelärannan jätti paljasti todelliset karvansa”

Keskisuomalainen 30.06.2006: ”Palveluteollisuuden liitot tiivistävät yhteistyötä”

Keskisuomalainen 23.06.2006: ”Sairaspoissaolot ennätyskasvussa”

Keskisuomalainen 16.06.2006: ”Uusi toimihenkilöjärjestö ei kelpaa Ekonomiliitolle”

Keskisuomalainen 14.06.2006: ”STTK:n Mäenpää vaatii lisää palkkaa hoitajille”

Keskisuomalainen 14.06.2006: ”Palkankorotuspaine on nyt ennätyksellinen”

Keskisuomalainen 10.06.2006: ”SAK ja keskusta kokoomuksen puoluekokouksen hampaissa”

Keskisuomalainen 10.06.2006: ”Ihalaisesta kasvanut yhteiskunnallinen ikoni”

Keskisuomalainen 19.05.2006: ”Mäenpää puoltaa yhteistä toimihenkilöiden järjestöä”

Keskisuomalainen 06.06.2006: ”Ihalainen vaatii näkemyksiä kolmikannan jatkamisesta”

Keskisuomalainen 24.05.2006: ”Taxell ottaa vastaan STTK:n tarjouksen”

Keskisuomalainen 23.05.2006: ”Palkansaajien epävarmuus lisääntyy”

Keskisuomalainen 13.05.2006: ”Akavan ulko-ovi käy tiuhaan”

Keskisuomalainen 04.05.2006: ”Ay-liike isäntien perässä”

Keskisuomalainen 25.04.2006: ”STTK vaatii puskuria globalisaation haitoille”

Keskisuomalainen 11.04.2006: ”Sairas, laiska vai hullu?”

Keskisuomalainen 08.04.2006: ”SAK tyrmää Ranskan koeaikamallin”

Keskisuomalainen 17.03.2006: ”Poistoleikkausta arvosteltiin ankarasti”

Keskisuomalainen 08.03.2006: ”Tekniikan aloille uusi suurliitto”

Keskisuomalainen 21.02.2006: ”Työnantajien asenteet kovenevat SAK:n tutkimuksen mukaan”

Keskisuomalainen 17.02.2006: ”Vastakkainasettelu jatkuu”

Keskisuomalainen 16.02.2006: ”EK vaatii vauhtia työelämän joustoihin”

Keskisuomalainen 10.02.2006: ”Ihalainen laatisi valmiussuunnitelmat isoihin irtisanomisiin”

Keskisuomalainen 21.01.2006: ”SAK:n Ihalainen varoittaa äänestäjiä Niinistön työelämänäkemyksistä”

Keskisuomalainen 02.01.2006: ”Irtisanomiset lisääntyivät viime vuonna”

Keskisuomalainen 30.12.2005: ”EK perää jälleen joustoja palkkoihin”

Keskisuomalainen 23.12.2005: ”PAM ei pidä paketoititalkoista”

Keskisuomalainen 22.12.2005: ”SAK ja EK toraavat työttömyyskassarahosta”

Keskisuomalainen 08.12.2005: ”Yritykset haluavat pitää työeläkevarat kotimaassa”

Keskisuomalainen 26.11.2005: ”EK jarruttaa uudistuksia”

Keskisuomalainen 23.11.2005: ”Suomen suurin ammattiliitto syntyi”

Keskisuomalainen 18.11.2005: ”Joku tolkkua kilpailutukseen”

Keskisuomalainen 09.11.2005: ”SAK:n liitot perustavat uuden suurjärjestö JHL:n”

Keskisuomalainen 07.11.2005: ”Työelämän kipukohtia ei ole onnistuttu korjaamaan”

Keskisuomalainen 06.11.2005: ”Palkkojen joustettava ylös”

Keskisuomalainen 06.11.2005: ”Eri veneessä samaan suuntaan”

Keskisuomalainen 04.11.2005: ”EK:n mukaan työvoimapula hidastaa jo nyt yritysten kasvua”

Keskisuomalainen 30.10.2005: ”SAK haluaa työmarkkinoille reilut pelisäännöt”

Keskisuomalainen 19.10.2005: ”STTK:n Mäenpää ei näe tarvetta keskusjärjestöjen fuusioille”

Keskisuomalainen 17.10.2005: ”Ihalainen tyrmää EK:n vaatimukset palkkajoustoista”

Keskisuomalainen 13.10.2005: ”Akavan Piekka moittii palkanalennuspuheita”

Keskisuomalainen 04.10.2005: ”Joustoa sulle, joustoa mulle”

Keskisuomalainen 04.10.2005: ”Jäsenmäärän kasvu vahvistaa Akavan asemaa”

Keskisuomalainen 18.09.2005: ”Ihalainen haluaa palkallisen äitiysloman kaikille aloille”

Keskisuomalainen 16.09.2005: ”EK vaatii vauhtia pelisääntöneuvotteluihin”

Keskisuomalainen 16.09.2005: ”EK patistaa liittoja tuottavuusneuvotteluihin”

Keskisuomalainen 13.09.2005: ”Palkansaajajärjestöt myönteisiä Louekosken ehdotukselle”

Keskisuomalainen 07.09.2005: ”Palkansaajien rintama tiivistyy”

Keskisuomalainen 24.08.2005: ”SAK:n mukaan uusi tuki menee pätkätöille”

Keskisuomalainen 23.08.2005: ”STTK:n Mäenpää pitää tulopolitiikan romuttamista riskinä”

Keskisuomalainen 22.08.2005: ”Myös palkkojen pitäisi voida joustaa”

Keskisuomalainen 05.08.2005: ”Teollisuus odottaa hieman valoisampaa loppukesää”

Keskisuomalainen 02.07.2005: ”Molemmat katsovat voittaneensa”

Keskisuomalainen 30.06.2005: ”Pardian mukaan lakko koetteli sopimusjärjestelmää”

Keskisuomalainen 09.06.2005: ”Paperikiista on Metsäteollisuudelle periaatekysymys”

Keskisuomalainen 09.06.2005: ”EK vaatii ketteryyttä myös Paperiliitolta”

Keskisuomalainen 02.06.2005: ”Myös ammattiyhdistysliike kokoaa voimiaan”

Keskisuomalainen 29.05.2005: ”Nokittelu seis tai ilmapiiri myrkyttyy”

Keskisuomalainen 25.05.2005: ”Akavakin valmistautuu järjestöremonttiin”

Keskisuomalainen 24.05.2005: ”Hyvinvointi voi lamaannuttaa”

Keskisuomalainen 02.05.2005: ”Hallitus kestää, mutta työmarkkinoilla kuhisee”

Keskisuomalainen 02.05.2005: ”Ihalainen vaatii tukea Saloniuksen sovittelutyölle”

Keskisuomalainen 27.04.2005: ”Työnantajalinja koventunut”

Keskisuomalainen 23.04.2005: ”Ihalainen tyrmää pakkosovittelun”

Keskisuomalainen 03.04.2005: ”Kasvuyrityksissä on itua”

Keskisuomalainen 12.03.2005: ”Paperiteollisuuden kannattavuus kuntoon”
Keskisuomalainen 09.02.2005: ”Osaamista joutumassa hukkaan”
Keskisuomalainen 29.01.2005: ”Lauri Ihalainen ei kaipaa Evalle uutta vastavoimaa”
Keskisuomalainen 29.01.2005: ”Pitkä sopimus kasvattaa palkkapaineita”
Keskisuomalainen 29.01.2005: ”Palkansaajat eivät perusta Evalle vastaorganisaatiota”
Keskisuomalainen 22.01.2005: ”PT:stä viritellään vastavoimaa Evalle”
Keskisuomalainen 08.01.2005: ”Elinkeinoelämä terävöittää otettaan”

Palkkatyöläinen 3/2005: ”Kilpailukyky on kaiken äiti” (Christoffer Taxellin haastattelu)

Prima 10/2005: ”Seppo Riski: Yritysten kilpailukyky tärkeämpi kuin tupomalli”
Prima 9/2005: ”Christoffer Taxell: Virtaviivaistamalla tehoa liittorakenteeseen”
Prima 9/2005: ”SAK:n Lauri Ihalainen: Rajariitojen ennakointi yhteiseen pöytään”

Turun Sanomat 07.06.2006: ”Lauri Lyly kiistää liittoyhdistyksen tähtävän johtajapeliin”
Turun Sanomat 06.06.2006: ”Polttoaineiden hintaralli luo kovat palkkapaineet”
(Lauri Ihalaisen haastattelu)
Turun Sanomat 04.06.2006: ”Mahtiliitot haluavat keskiluokan yhteen”
Turun Sanomat 29.05.2006: ”Fagnäs perää hallitukselta toimia työvoimapulan
kitkemiseksi”
Turun Sanomat 25.05.2006: ”Taxell: Taloudellinen valta karkaa poliitikoilta”
Turun Sanomat 24.05.2006: ”EK:lla tutut toivomukset tulevalle hallitukselle”
Turun Sanomat 23.05.2006: ”Ay-liikekin uskoo yrittämiseen”
Turun Sanomat 05.05.2006: ”Taloudessa menee nyt tavallista paremmin”
Turun Sanomat 20.03.2006: ”Piekkä nostaisi rahanjaon perusteeksi työllistymisen”
Turun Sanomat 09.03.2006: ”AKT:n Rädyn mukaan kynnys hylätä esitys on korkealla”
Turun Sanomat 16.02.2006: ”Työnantajat eivät sulje pois pakkosovinnon käyttöönottoa”
Turun Sanomat 08.02.2006: ”Mäenpää vaatii koulutusta osaksi työehtosopimuksia”
Turun Sanomat 24.11.2005: ”Taxell jatkaa EK:n johdossa”
Turun Sanomat 22.11.2005: ”Työnantajat ja palkansaajat sotajalalla eläkevarojen hoidosta”
Turun Sanomat 12.11.2005: ”Mäenpää aikoo jalkauttaa STTK:n kenttätöyöhön”

Turun Sanomat 11.11.2005: ”Mäenpää asettaa yt-lain työmarkkinauudistusten ehdoksi”

Turun Sanomat 02.11.2005: ”Joustava tupomalli lyö kiilaa palkansaajien ay-rintamaan”

Turun Sanomat 26.10.2005: ”Järjestöjyrät varoittavat ministeriöiden rajariidoista”

Turun Sanomat 22.10.2005: ”Elinkeinoelämä haluaa nostaa ammattikoulutuksen arvoa”

Turun Sanomat 16.10.2005: ”Taistelu investoinneista” (Päätoimittaja Ari Valjakan
kolumni)

Turun Sanomat 16.09.2005: ”EK: Työvoimakustannukset kasvaneet Suomessa nopeasti”

Turun Sanomat 13.09.2005: ”EK pitää Louekosken esitystä henkisenä sosialisointina”

Turun Sanomat 31.08.2005: ”EK: Suomen tuottavuutta on varaa parantaa”

Turun Sanomat 17.08.2005: ”STTK: Yritysten poltetun maan taktiikka tuhoisaa Suomelle”

Turun Sanomat 28.07.2005: ”SAK-STTK:n fuusio on kaukana” (toinen pääkirjoitus)

Turun Sanomat 24.06.2005: ”Paperiliitto vakuuttaa rahkeiden riittävän kuukausien
työtaisteluun”

Turun Sanomat 15.06.2005: ”Aseeton Salonius jatkaa paperin riidan sovittelua vasta ensi
viikolla”

Turun Sanomat 20.03.2005: ”Omaan jalkaan ampujat” (Päätoimittaja Ari Valjakan
kolumni)

Turun Sanomat 09.03.2005: ”Fagernäs penää parannusta työnjohtajien koulutukseen”

Turun Sanomat 04.03.2005: ”Ay-pomolle Loimaa on ruma sana”

Turun Sanomat 19.02.2005: ”Evalle vaikeaa löytää Aatami”

Turun Sanomat 12.02.2005: ”Eva ei kaipaa Aatamia” (Päätoimittaja Aimo Massisen
kolumni)

Turun Sanomat 30.01.2005: ”Ihalainen torjuu ehdotuksen vastaorganisaatiosta Evalle”

Turun Sanomat 20.01.2005: ”Matkatöiden verokohtelulle tuomio työmarkkinajohtajilta”

Uutispäivä Demari 28.03.2006: ”Suomessa tarvitaan uusi yhteiskuntasopimus” (Mikko
Mäenpään kirjoitus)